

Главни и одговорни уредник
Богољуб Савин

Редакција
Богољуб Савин, Југослав Вељковски, др Владан Гавриловић, др Ђура Харди,
др Слободан Бјелица, Richard Mills, др Агнеш Озер, Горан Јовичић,
Душко Пантелић

Рецензент
проф. др. Бранко Бешлин

Адреса редакције
Историјски архив града Новог Сада
Тврђава 7 и 9, 21131 Петроварадин

Тел/факс: 021 / 64 32 214
e-mail: arhivns@neobee.net
<http://www.arhivns.rs>

Часопис излази једном годишње

Chefredakteur:
Bogoljub Savin

Redaktion:
Bogoljub Savin, Jugoslav Veljkovski, Dr. Vladan Gavrilović, Dr. Đura Hardi,
Dr. Slobodan Bjelica, Richard Mills, Dr. Agneš Ozer, Goran Jovičić, Duško Pantelić

Rezensent
Prof. Dr. Branko Bešlin

Anschrift der Redaktion:
Istorijski arhiv grada Novog Sada
Tvrđava 7 i 9, 21131 Petrovaradin

Telefon/Fax: 021 / 64 32 214
E-Mail: arhivns@neobee.net
<http://www.arhivns.rs>

Die Zeitschrift erscheint einmal jährlich.

ISSN 1451–7817

UDC 930.25(497.113 Novi Sad)

ГОДИШЊАК

ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА

ГРАДА НОВОГ САДА

Година VI, број 6

JAHRBUCH

DES HISTORISCHEN ARCHIVS

DER STADT NOVI SAD

Jahrgang 6, Nummer 6

Нови Сад

Novi Sad

2012

С А Д Р Ж А Ј

АРХИВИСТИКА

Дејан Јакшић

ДОДАТНО СРЕЂИВАЊЕ, РЕВИЗИЈА И ОБРАДА СТАРИЈЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ9	
ZUSÄTZLICHES ORDNERN, REVISION UND BEARBEITUNG VON	
ÄLTEREM ARCHIVGUT23	

Катарина Марковић

ПРИКАЗ РАДА НА СРЕЂИВАЊУ У РЕГИСТРАТУРИ	
ТЕМИШВАРСКЕ ЕПАРХИЈЕ СПЦ25	
DARSTELLUNG DER ORDNUNGSARBEIT IN DER REGISTRATUR	
TEMESWARER EPARCHIE DER SERBISCHEN ORTHODOXEN KIRCHE30	

Загорка Авакумовић

ПИТАЊЕ МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА ПРАКСЕ У ИЗРАДИ	
НАУЧНОИНФОРМАТИВНИХ СРЕДСТАВА НА ПРИМЕРУ	
АРХИВског ФОНДА ТАМИШКЕ ЖУПАНИЈЕ.....31	
FRAGE DER MÖGLICHKEITEN DER PRAXISFÖRDERUNG BEI DER	
ERSTELLUNG VON WISSENSCHAFTLICHEN INFORMATIONSMITTELN	
AM BEISPIEL DES ARCHIVBESTANDES DER TEMESER GESPANSCHAFT48	

Љиљана Радовац

АРХИВСКИ ФОНД ШАЈКАШКИ ГРАНИЧАРСКИ БАТАЉОН – ТИТЕЛ	
TSCHAIKISTEN GRÄNZ INFANTERIE BATAILLON (1763–1872) 1768–187350	
TSCHAIKISTEN GRENZ-INFANTERIEBATAILLON (1763-1872) 1768-1873.....59	

Леонила Павловић

КАРАКТЕРИСТИКЕ ФОНДА ГЛАВНА ДИРЕКЦИЈА ИНДУСТРИЈЕ	
КУДЕЉЕ И ЛАНА – НОВИ САД (1946–1952), 1945–195261	
MERKMALE DES BESTANDES HAUPTDIREKTION DER HANF- UND	
LEINENINDUSTRIE - NOVI SAD (1946-1952), 1945-195270	

ИЗВОРИ

Ózer Ágnes

EGY VÁROSI SZABÁLYRENDELETRŐL72	
О ЈЕДНОМ ГРАДСКОМ ПРОПИСУ76	

Гордана Петковић

ДВА ПИСМА УРОША ПРЕДИЋА ИВАНУ МАШИРЕВИЋУ77	
ZWEI BRIEFE VON UROŠ PREDIĆ AN IVAN MAŠIREVIĆ83	

Светлана Љубљанац

ПРОФЕСОР ВЛАДИМИР ТКАЛЧИЋ И СУДБИНА	
ПРАВОСЛАВНИХ СТАРИНА У II СВЕТСКОМ РАТУ84	

PROFESSOR VLADIMIR TKALČIĆ UND DAS SCHICKSAL DER ORTHODOXEN ALTERTÜMER IM ZWEITEN WELTKRIEG.....	96
Ружица Дотлић СПОРОВИ У ВЕЗИ СА ПРИПАЈАЊЕМ ОПШТИНЕ ПЕТРОВАРАДИН ГРАДУ НОВОМ САДУ У АРХИВСКОЈ ГРАЊИ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА.....	97
STREITFÄLLE BEZÜGLICH DER ANGLIEDERUNG DER GEMEINDE PETROWARADIN AN DIE STADT NOVI SAD - IM ARCHIVGUT DES HISTORISCHEN ARCHIVS DER STADT NOVI SAD	107
Павле Б. Орбовић ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДОБРОВОЉНОГ ВАТРОГАСНОГ ДРУШТВА У НОВОМ ВРБАСУ	108
VERSUCH DER GRÜNDUNG DES FREIWILLIGEN FEUERWEHRVEREINS IN NEUVRBAS.....	115
Зоран Кнежев ИЗГРАДЊА ВЛАДИЧАНСКОГ ДВОРА У НОВОМ САДУ	116
BAU DER BISCHOFRESIDENZ IN NOVI SAD	139
Марија Бјелица „КРАЉЕВСКИ ДАНИ“ ЈУЛА 1919. ГОДИНЕ У НОВОМ САДУ	140
"KÖNIGLICHE TAGE" IN NOVI SAD IM JULI 1919	154
Жељко Евђић УСТУПАЊЕ „МОСТОБРАНА“ ГРАДУ НОВОМ САДУ ОД СТРАНЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СХС 1921. ГОДИНЕ	155
ABTRETUNG DES "BRÜCKENKOPFES" AN DIE STADT NOVI SAD SEITENS DES MILITÄRS DES KÖNIGREICHES DER SKS (KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN) IM JAHRE 1922.....	164
ИСТОРИОГРАФИЈА	
Лидија Мустеданагић ЧИТАЊЕ ИСТОРИЈЕ У РОМАНУ <i>ПЕШЧАНИК</i> ДАНИЛА КИША	165
LESEN DER GESCHICHTE IM ROMAN <i>SANDSTEIN</i> VON DANILO KIŠ.....	175
Владимир Увалин ОСНОВНА ШКОЛА У ВРБАСУ 1944–1951.....	176
GRUNDSCHULE IN VRBAS 1944-1951	189
Горан Јовичић СТРУЧНО ОБРАЗОВАЊЕ ВАСПИТАЧА У НОВОМ САДУ ОД КУРСА ЗА ЗАБАВИЉЕ ДО ШКОЛЕ ЗА ВАСПИТАЧЕ	190
FACHLICHE AUSBILDUNG VON ERZIEHERN IN NOVI SAD – VOM BEGINN DES UNTERHALTERINNENKURSES BIS ZUR GRÜNDUNG DER "ERZIEHERSCHULE"	205
Петар Ђурђевић ПОЛИТИКА МАЂАРСКОГ ОКУПАТОРА ПРЕМА ФУДБАЛСКОМ СПОРТУ У НОВОМ САДУ У 1941. ГОДИНИ	207

POLITIK DER OKKUPATIONSMACHT GEGENÜBER DEM FUßBALLSPORT IN NOVI SAD IM JAHRE 1941	212
--	-----

Мирослав Јаћимовић

НОВОСАДСКЕ КУЛТУРНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ У ПЕРИОДУ ОКУПАЦИЈЕ 1941–1944. ГОДИНЕ У ОГЛЕДАЛУ ЛИСТА НОВА ПОШТА	214
KULTURELLES UND GESELLSCHAFTLICHES LEBEN IN NOVI SAD WÄHREND DER OKKUPATION 1941-1944 IM SPIEGEL DES BLATTES <i>NOVA POŠTA</i>	233

Милутин Дробњак

ОРГАНИЗАЦИЈА И ДЕЛОВАЊЕ ШВАПСКО-НЕМАЧКОГ ПРОСВЕТНОГ САВЕЗА „КУЛТУРБУНД” НА ПОДРУЧЈУ НОВОСАДСКОГ СРЕЗА 1931–1939. ГОДИНЕ	235
ORGANISATION UND TÄTIGKEIT DES SCHWÄBISCH-DEUTSCHEN KULTURBUNDES AUF DEM GEBIET DES BEZIRKS NOVI SAD 1931-1939	243

ПРИКАЗИ, ПРЕВОДИ И РЕЦЕНЗИЈЕ

Слободан Бјелица

ДИМИТРИЈЕ БОАРОВ И ДР РАНКО КОНЧАР: СТЕВАН ДОРОЊСКИ – ОДБРАНА АУТОНОМИЈЕ ВОЈВОДИНЕ	244
---	-----

Дејан Јакшић

ЛАСЛО СЕГИ / SZÖGI LÁSZLÓ: СТУДЕНТИ СА ДАНАШЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ ВОЈВОДИНЕ НА ЕВРОПСКИМ УНИВЕРЗИТЕТИМА 1338–1919 / VAJDASÁGI DIÁKOK AZ EURÓPAI EGYETEMEKEN 1338–1919	248
---	-----

Душко Пантелић

ЗЛОЧИНИ ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА У ВОЈВОДИНИ, I ГРУПА МАСОВНИХ ЗЛОЧИНА – УЛАЗАК МАЂАРСКЕ ВОЈСКЕ У БАЧКУ И БАРАЊУ 1941. ГОДИНЕ, ПРИРЕДИО ДР ДРАГО ЊЕГОВАН	254
--	-----

МР ДЕЈАН ЈАКШИЋ, виши архивиста
Архив Војводине, Нови Сад

ДОДАТНО СРЕЂИВАЊЕ, РЕВИЗИЈА И ОБРАДА СТАРИЈЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

САЖЕТАК: Аутор се у овом раду бави поступцима ревизије обрађене архивске грађе и сређивањем, пре и у току аналитичке обраде, раније сређиване старије архивске грађе, те стога уводи појам *додатно сређивање*. Утврђују се и образлажу тачке провере током ревизије обрађених делова фондова, посебно током уноса у неку базу података прилагођеном рачунарским програмом. Указује се на чињеницу да се сређивање често може окончати тек са аналитичком обрадом, тј. детаљном спознајом садржаја документа, па је неопходно исправити веће грешке ранијег сређивања, пре, и коначно средити грађу у току и после аналитичке обраде. Констатирују се највећи и најчешћи проблеми, потешкоће и околности сређивања старије архивске грађе, те предлажу средства за олакшавање рада на старим фондовима (водич за групе фондова, упоредни речник термина). Утврђују се фазе и поступци сређивања у сложенијим фондовима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сређивање, ревизија, обрада, старија архивска грађа, фонд, аналитички опис, рачунарски програми, грешке сређивања, садржај, провера.

Аналитичка обрада архивске грађе, опис предмета или других јединица аналитичке обраде, подразумева претходно потпуно сређену грађу и урађен сумарни инвентар.¹ Нажалост, од списка и књига већине старијих архивских фондова сачувани су само мањи или већи делови њихових некадашњих целина. Архивска документа, страдала раније од ратова, пожара, поплава и људског фактора, неретко су измешана, лоше и произвољно сређена. Све то, уз чињеницу да садржај списка некада чини једину детерминанту сређивања, има за последицу да се сређивање често завршава тек аналитичком обрадом грађе. Нарочито, ако уважимо околност уврштавања новопронађене, на било који начин издвојене и преко садржаја идентифи-

¹ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 177, 183.

коване грађе, можемо условно рећи да се сређивање никада истински и не завршава.

Архивисти, посебно они на обради старије архивске грађе, имају стога велику одговорност да посао сређивања приведу крају и доведу фондове у што је могуће бољи поредак. Намеће се потреба за предузимањем одређених поступака и мера за отклањање ранијих грешака, као и предупређивањем будућих. Стекавши неопходно искуство архивисти који раде аналитички инвентар требало би да уваже широку слику а не изоловани документ, познају целину фонда у обради и блиских му фондова, овладају речима више језика потребним за позиционирање документа, прилагоде се променама канцеларијског пословања, саставе водиче и приручнике, сарађују међусобно, користе прилагодљиве рачунарске програме, ускладе поступке итд.

Велико богатство и разноликост документационог материјала у војвођанским архивима из периода пре 1918. године ² не дозвољава да се ствари шире генерализују. Фондови варирају од оних са тек по неком кутијом и књигом, једноставне структуре, продукта једне регистратуре, до оних чији број јединица далеко надмашује 1.000, сложене структуре, продукта више канцеларија. Ипак, не треба понављати грешку, коју су архивисти на научним скуповима често чинили, да се ствари посматрају само из угла свог конкретног посла („нека искуства”) без искрене жеље да се резултати ставе у шири контекст, већ треба, по принципу „концентричних кругова”, почевши од сродних фондова у свом окружењу, пронаћи заједнички пут решавања проблема. Сматрамо да би о овом и другим питањима најцелисходније било груписати садржајно-временски блиске фондове (нпр. магистрати слободних краљевских градова), без обзира на то у којем се архиву и држави налазили, и успоставити сарадњу архивиста и архива.

Додатно сређивање пре и у току аналитичке обраде је, дакле, учествовао при раду на старијим архивским фондовима, па би га, на неки начин, требало стандардизовати и кодификовати. О томе се, колико нам је познато, код нас није говорило и писало. Номенклатура архивских послова везаних за сређивање и обраду не познаје га у таквом облику, него појединачно. ³ Архивским радницима на другим пословима тема неће бити

² *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima SFRJ: SAP Vojvodina*, glavni urednik Sredoje Lalić, Beograd 1977, 307–353. Фондови и збирке из свих области: А1 органи управе и јавне службе, А2 правосудје, А3 војне јединице, установе и организације, А4 просветне, културне и научне установе и организације, А5 социјалне и здравствене установе, А6 привреда и банкарство, А7 друштвено-политичке организације, друштва и удружења, А8 верске установе организације, Б лични и породични фондови, Ц збирке.

³ *Номенклатура послова у архивима Социјалистичке републике Србије, у Архивски преглед 1–2*, Beograd 1977, 113–130.

блиска али онима који се свакодневно сусрећу са проблемима садржаја и сређености биће од практичне користи. Ревизија обрађене архивске грађе иде за тим да утврди фактичко стање поретка, констатује промене и исправи недостатке на деловима фондова који више не трпе знатнија померања списка. Сређивање и обраду никако не смемо узимати као два одвојена, већ два посла који се међусобно прожимају и преплићу.

Овде не желимо да се шире теоретски бавимо обрадом и сређивањем старе архивске грађе, већ ћемо се бавити конкретним питањима. Полазишта у литератури су скромна, упутства уопштена,⁴ па је сваки рад на овом пољу оригиналан допринос архивистици. Жеља нам је да овај рад да основне смернице за додатно сређивање старијих архивских фондова сложеног типа и буде корисно полазиште за остале, да створи концепт правила која ће се примењивати при ревизији обрађене грађе.

Ревизија обрађене архивске грађе

Ревизија је редован архивски посао када се, после одређеног вишегодишњег периода, проверава поредак и стање сређене грађе. Тренутно важећи Закон о културним добрима (1994) прописује ревизију најмање једанпут у десет година,⁵ док Предлог Закона о архивској грађи и архивској служби предвиђа дужност архива да најмање једанпут у 20 година изврши ревизију архивских фондова.⁶ Посебно је значајна за оне фондове који често користе архивски радници, научници, истраживачи и странке, и из којих се грађа издваја за изложбе и разне друге потребе. Употребом се документи премештају, мешају, оштећују, губе, нажалост и краду, те је неопходно изнова утврдити стање и пронаћи недостатке. За аналитички обрађену грађу, која би требало да стоји у непроменљивом облику, додатно се поставља питање провере елемената аналитичког описа и подударности раније унетих података са тренутним стањем. Када се већ врши ревизија требало би је урадити у потпуности, дубински, провером свих података произашлих из фонда и провером свих информативних средстава.

Уношење раније израђених аналитичких описа у неку базу података са старијег медија (свеска, књига, картица), применом одређеног рачунарског програма, одлична је прилика за комплетну ревизију. Истовремено.

⁴ *Упутство за сређивање архивских фондова органа управе, радних, друштвено-политичких и других организација, у Архивско веће при Архиву Србије (1967–1973)*, Београд 1974, 1–17 (други сегмент).

⁵ Закон о културним добрима, Службени гласник Републике Србије, број 71/1994. члан 51.

⁶ <http://www.zakon.co.rs/predlog-zakona-o-arhivskoj-gradji-i-arhivskoj-sluzbi.html>; члан 40. Страница отворена 29. фебруара 2012.

могу се записати и жељени статистички елементи и попис докумената за лечење, да се на то не бисмо враћали.

Важно је нагласити да рачунарски програми који се пројектују за унос аналитичких описа, држећи се архивистичких стандарда, морају да се уобличи и прилагоде за рад на конкретној групи фондова а не да се фонд вештачки укалупљује у неодговарајућу матрицу. Како за аналитичку обраду тако и за додатно сређивање и ревизију, од изузетног је значаја да програми буду у складу са структуром фонда, да буду лаки за претрагу по свим елементима, да омогуће исправке и спајање, да буду прегледни и визуелно пријемчиви, да дочаравају физички повезане предмете, да садржај буде употребљив са мало накнадних интервенција (штампање и сл.). Један аналитички опис не стоји сам за себе, изолован, већ је део структуре фонда (нпр. предмет→ кутија→ година→ фонд).⁷

*

Тачке провере су физичко стање и елементи аналитичког описа. Без обзира на облик изведбе и распоред елемената инвентарне јединице аналитички описи се обично састоје из следећих елемената: *број архивског фонда, датум и место настанка, оригинална сигнатура, архивски број, текст/опис садржаја, језик грађе и број листова предмета*.⁸ Ако изуземо бр. фонда као општи податак и опис садржаја, најважнији елемент који захтева посебан приступ, поступак ревизије обрађене архивске грађе и исправки обухватао би следеће:

1. Преглед сваког појединачног предмета како би се утврдило да ли се документи налазе на свом месту/ савњивање са информативним средствима/ уочавање недостатака/ исказивање бројног стања.
2. Провера и преправљање оригиналних сигнатура.
3. Провера језика предмета.
4. Провера броја листова.
5. Дописивање ненаведених одредница (датум, место настанка и др), упућивање на везе.
6. Исправљање грешака у поретку и редоследу грађе.

⁷ Посебно је питање усклађивања фактичког стања фондова, вишедеценијске праксе, терминологије, научних радова, израђених и објављених информативних средстава о архивској грађи итд. са међународним стандардима: *ISAD(G): Општи међународни стандард за опис архивске грађе*, Друго издање, Нови Сад 2006; *ISAAR(CPF): Међународни стандард архивског нормативног записа за правна, физичка лица и породице*, Друго издање, Нови Сад 2006.

⁸ Овде нећемо шире анализирати и објашњавати архивистичке појмове. Израду аналитичких описа регулишу једино поједина интерна упутства. Распоред елемената у инвентарној јединици, до данас није утврђен никаквим прописом.

7. Израда недостајућих аналитичких описа

1. А) Бројно стање предмета по кутијама, годинама или свескама. Број допунских предмета, накнадно израђених предмета и сл.

Б) Констатовање недостатака. Од више врста недостатака издвојићемо две:

а) Недостајући предмети. Неки од њих никад нису ни постојали него се погрешило у бројању.

б) Исти предмети који имају два броја. Ради се о предметима извађеним са одговарајућег места (где су задржали број) па стављеним накнадно на крај кутије или другде са новим бројем.

2. Иако се важност оригиналне сигнатуре смањује додељивањем архивског броја корисно ју је наводити из више разлога, нарочито ако су то сигнатуре творца фонда. При обради архивске грађе, архивисти нису били сигурни шта и како је потребно наводити, те ту налазимо велико шаренило. То важи и за оне фондове који су прошли кроз више врста канцеларијског пословања, што није добро испраћено у аналитичком инвентару. С једне стране, наводе се потпуно неважни бројеви и ознаке, а са друге се за потпуно дефинисану сигнатуру каже да је нема (б.с.). Нажалост, такве грешке су пронашле место у објављеним књигама аналитичког инвентара. Приликом ревизије потребно је што више, тамо где је то могуће, уједначити исказивање оригиналне сигнатуре примерено већини фонда.

3. Знатан број предмета, зависно од фонда, језички је мешан па постоје пропусти у навођењу језика, када се не наводи неки од језика у садржају или у прилогу. Грешке настају због накнадног спајања и раздвајања докумената. Постоје недоследности у вези са називом (именом) нашег језика: српски, хрватски, српско-хрватски, црквенословенски, славјано-српски, итд. Негде се покушало са раздвајањем броја листова у предмету по језику (нпр. латински 3, немачки 2 листа, што укупно чини 5 листова у предмету) што је само по себи бесмислено јер се често могу наћи 2–3 језика на истом листу.

4. Поред исправљања обичних грешака у броју листова потребно је ускладити разнолико навођење броја листова насталог различитим поимањем више питања: посебним изражавањем броја основног предмета и прилога, посебним изражавањем броја листова по језицима (види претходну тачку), бројањем корица или не, бројањем великих и малих листова, бројањем само испуњених листова итд. И овде грешке настају због накнадног спајања и раздвајања докумената.

5. Требало би дописати недостајуће одреднице: број кутије, број предмета, датум и место настанка и др. Исказивање датума и места настанка задира у садржај предмета, што захтева пажњу, време и одлуку да ли да се упусти у детаље као нпр. исправљање шароликог навођења географских места. Аналитички описи садрже и неке превазиђене или непотребне одреднице као што је карактеризација документа (оригинал, концепт, прилог, извод и сл.), затим везе са другим предметима, физички опис и др. Карактеризација је више везана за садржај и не треба је посебно наводити, а физички описи и везе, кад већ постоје, могу се наводити у напоменама. Могу се уписати и накнадно откривене упутнице да је предмет дуплиран, са којим предметом је исти, са чиме се спаја и сл.

6. Установљене грешке у поретку грађе треба исправити враћањем докумената на своје место, када се оно детектује.

7. Провера текста аналитичког описа није предмет овакве ревизије али се не може у потпуности избећи како би се проверили елементи провере. Посебно, требало би изградити аналитичке описе за случајеве недостатака информативних средстава: описи изостављени у прекуцавању или корицењу, накнадно додати предмети и др.

Ово би, отприлике, биле тачке провере и исправки током поступка ревизије старије архивске грађе. Остаје отворено питање провере садржаја текста аналитичких описа, што је дуготрајан, тешко остварљив и можда неоправдан задатак, па би требало имати крајње селективан приступ. Детаљност и дубина провере зависиле би од фонда, одлуке, времена и тежњи. Свакако да је боље да се послови на истој грађи обаве у једном даху, да се на исту стално не враћа. Тако ћемо, ради научне јавности и предстојећих послова у архивима, бити сигурни у исправност давно урађеног посла, имати статистичке податке, унапредити делатност заштите културних добара.

Додатно сређивање

Обично се сматра да је „сређена грађа” старих фондова спремна за аналитичку обраду, али није тако. Због делимичне сачуваности грађе, недостатка помоћних књига, физичких оштећења, измешаности списка, докумената на четири и више језика, мешања фондова, неупућености радника на сређивању ранијих деценија итд. грађа није могла, нити икад може, бити идеално сређена. Архивиста на аналитичкој обради докумената има велику одговорност да изврши додатно сређивање, утврди и боље дефи-

нише предмете које ће непосредно или касније обрадити. Наравно, за то мора имати искуства у раду на том или структурално сличном фонду, знати одлике и промене у канцеларијском пословању у дужем временском периоду, баратати основним терминима на више језика и др.

Када архивиста тек почне да ради на аналитичкој обради фонда тешко се одлучује да прави измене у поретку грађе јер полази од предубеђења да је то неко пре њега одговорно урадио, користећи сачувана помоћна средства. Касније, кад постане свестан да то није свршена ствар, и лако увиди до тада невидљиве му грешке, почиње да помера документе у оквиру предмета, у оквиру године, у оквиру фонда и ван њега. Када се то може урадити на безболан начин на несређеној, необрађеној или необјављеној грађи, није проблем. Али када се морају значајније реметити информативна средства, бројеви и односи, могу настати компликације. Стога је неопходно да се на време предухитри проблем.

При обради сложених фондова колеге повремено примећују грешке у сређивању, мешање грађе других фондова, раздвојеност предмета и прилога, мешање година и сигнатура, спајање невезаних ствари итд. Често је много непланираног времена и енергије одлазило на решавање тих проблема. Некад је таква грађа остављена на месту где је нађена, због немогућности бољег решења, нејасне провенијенције и сврхе, а некад је посебно напоменута сумња. Поред свих наведених недостатака, и непостојања помоћних књига, ипак се генерално може рећи да је грађа прилично добро сређена.

Међутим, грешке сређивања су некад такве да озбиљно штете и обесмишљавају обраду. Наилази се, тако, на већи број и групе докумената којима ту није место, укључујући и оне из претходно обрађеног дела фонда, који морају да се преместе изискујући додатне компликације, што пружа снажан подстицај да се приступи провери дела фонда коме предстоји аналитичка обрада, методом случајног узорка, да би се имао увид у стање и спрече нежељени проблеми. Прегледајући грађу обрађивачи, у већем или мањем обиму, могу очитовати несређеност у оквиру тематских целина, у оквиру кутије, у оквиру године, у оквиру фонда, да нису доследно поштовани устаљени принципи сређивања, регистратурске ознаке, хронологија, провенијенција и сл. Могу констатовати појаву докумената из других година, каткада и веома удаљених, грешке у слагању, уплива докумената из других фондова, неслагање са сумарним инвентаром као и друге ситније недостатке. Најосетљивије могу бити почетне кутије група у оквиру године, где упоредо теку бројеви више регистратура. Од велике је користи, што за најстарије фондове није случај, ако су у већем броју сачуване помоћне књиге, регистри и деловодници.

Накнадно пронађена грађа (ван архива, у другом фонду, раније сврстана у збирку *Varia* и сл.) ваља се сравнити са главнином фонда и, зави-

сно од простора (постоји проблем пренатрпаности кутија због ранијих до-
давања), уложити на одговарајућа места или редовно средити као одвоје-
ну фондовску допуну. Лоша околност је ако је та грађа из обрађеног дела
фонда са урађеним а поготово објављеним информативним средствима,
што отвара нова питања. Новопронађени документи морају се сравнити са
постојећим коришћењем старих описа, да не би било дуплирања података
и посебног исказивања предмета и прилога.

*

Који су то највећи и најчешћи проблеми, потешкоће и околности
сређивања старије архивске грађе које сусрећу колеге на обради? Без пре-
тензија да обухватимо све, размотрићемо неке:

1. **Делимична сачуваност грађе.** Несрећна чињеница је та да су
стари архивски фондови само већи или мањи сачувани делови некадаш-
њих целина. Ретко којем је дата карактеристика да су му списи и књиге
већим делом сачуване или скоро у потпуности сачуване, већ да *нису сачу-*
ване, фрагментарно сачуване, мањим делом сачуване, делом сачуване или
половично сачуване.⁹ У таквим околностима немогуће је знати целину и
баш сваку ствар поставити на своје место.

2. **Делимична сачуваност пратећих књига.** Регистратурско сређи-
вање путем, записника, деловодника, регистара, рачунских књига, на чему
се умногоме заснива сређивање на новијој грађи, овде је прилично огра-
ничено спорадичном сачуваношћу књига.

3. **Непостојање упутстава и водича за поједине фондове и групе фондова.** Може се рећи да је рад на старијим фондовима „занатски посао” јер архивиста на обради, понекад без узора, мора да се ослони највише на себе и утроши знатно време да би њима овладао, а адекватну помоћ може добити само од колега који су обрађивали сличан фонд. Зато би било ко-
рисно да постоји водич за групе фондова који би, између осталог, пружао основне информације о структури, језику, променама, канцеларијском по-
словању, врсти грађе, организационим јединицама. Тако би се уједначила и унапредила архивска пракса. Иако су раније као публикације предвиђе-
ни „водичи кроз комплексе фондова или један фонд”,¹⁰ данас се не сусрећу.

⁹ Водич кроз архивске фондове Архива Војводине, Свеска 1, Нови Сад 1999, 1–72; Водич кроз архивске фондове Историјског архива Зрењанин, Зрењанин 2007, 33–130. итд.

¹⁰ Упутство о врстама архивских публикација, у Архивско веће при Архиву Србије (1967–1973), Београд 1974, 6–7.

Такође, било би корисно посебно обрадити све фондовске целине и организационе структуре као што су одсеци, судови,¹¹ војска, сирочадски столови.

4. Сложеност фондова. Код великих и сложених фондова долази до преплитања грађе, регистратура, година настанка и припадности, надлежности, мултиплицирања ознака. Није лако снаћи се у обиљу бројчаних и словних знакова и несигнираних списка. Поред искуства архивиста мора имати и визуелно памћење да би се сетио заглавља неке институције, рукописа писара, изгледа бројке рачуна из неког села итд. Делови неких фондова, да не улазимо у разлоге, схваћени су као посебни фондови, не само у два него и у истом архиву. Навешћемо само пример властелинских (доминалних) судова, чија је грађа саставни део фондова жупанија у којима су се налазили, а опет су делови њихове грађе конституисани као посебни фондови.¹² Дуготрајни фондови прошли су кроз више фаза канцеларијског пословања и употребе језика.

5. Мешање грађе. Као додатак претходном споменимо још: раздвојеност прилога и предмета, уплив грађе других фондова, припадност грађе години ревидирања списка (финансије и рачуни) а не години настанка (одступање од хронолошког принципа), датум настанка у односу на датум завођења. Довођење различитих сегмената у ред личи на једну велику историјску слагалицу.

6. Физичко спајање неvezаних ствари и раздвајање повезаних. Нису одмах видљиви разлози повремених наилажења на спајање два или више садржајно, временски и просторно удаљена списка. Иако је, проучивши садржај, свестан да је то продукт случајне грешке (нпр. замена регистратурских ознака) или немара ранијег радника на сређивању, архивиста не може а да се не запита да ли ту ипак постоји нека веза коју сад не види, трудећи се да очува регистратурски поредак грађе. Тада ваља бити опрезан и вршити само она померања за које је потпуно сигурно да су неопходна и тачна. Уколико се не покаже сигурнија основа, документе треба оставити на свом месту јер „ко зна зашто су тамо?”. Последице померања списка морају бити исправљиве и боље их је урадити на необрађеној грађи. Суптилније је са спајањем раздвојених ствари јер тада немамо тако јасну

¹¹ Дејан Јакшић, *Судство у жупанијским фондовима до 1848*, у *Архивски анали*, бр. 4, Нови Сад 2007, 11–25.

¹² *Водич кроз архивске фондове: Архив Војводине – Нови Сад*, Свеска 6/IV, Нови Сад 1993, 5; *Водич кроз архивске фондове: Историјски архив Зрењанин*, Свеска 7, Сремски Карловци 1979, 7–8.

садржајну дистинкцију. Сматрамо да се ту треба држати затеченог регистратурског поретка, вршећи само она спајања која су недвосмислено сигурна, нпр. прилога са предметом.

7. Груписање предмета. Првобитне регистратуре, а више некадашњи архивски радници на сређивању, да би себи олакшали посао, груписали су различите документе, често неоправдано, у групе – свежењеве грађе који имају заједничке неке детаље садржаја, нпр. списи о инсурекцији, пчеларству, чишћењу Дунава, Бачки канал,¹³ не упуштајући се у фино разврставање. Није лако снаћи се у таквим хрпама грађе без краја и почетка, по свим основама измешане. Архивисти буду у недоумицама како да омеђе, искажу и опишу предмете или их евентуално преместе. Мора се добро размислити о сврсисходности разбијања група, али изразите грешке захтевају исправку.

8. Вишејезичност. Познавање основног језика фонда, специфичне терминологије и умешност у читању старих рукописа се подразумева, о томе не треба посебно говорити. Наравно, није за очекивати да обрађивачи знају све језике и писма која се у фондовима појављују. Неопходно је, међутим, да умеју да се снађу и овладају извесним бројем речи и честих термина из свих језика грађе, ако желе да се упусте у сложен посао сређивања вишејезичних фондова. Добродошао би, као и за обраду, упоредни речник најважнијих термина (институције, звања, титула, канцеларијско пословање, хронологија, врсте списа) релевантних за сређивање.

9. Раздвајање сређивања и обраде. Стриктна подела архивских полова на сређивање и обраду није срећно решење. Старија грађа заслужује посебан приступ па би њом требало да се бави, где је то могуће, *Одељење за обраду и сређивање старије архивске грађе* или једноставније *Одељење за старију архивску грађу*. Нико није позванији и у могућности да среди фонд од колеге на обради тог или сличног фонда, колеге на пословима сређивања оријентисане су на савременију грађу, превасходно на српском језику. Без вршења обраде, поновићемо, нема потпуног сређивања старије архивске грађе!

¹³ Дејан Јакшић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, Свеска 10 (1801–1805), Нови Сад 2005, 334/58–65 (стр. 49–50), 343/115–119 (стр. 85), 347/115–119 (стр. 103).

*

Додатно сређивање требало би да се обавља у две фазе: исправљање већих грешака сређивања и финално сређивање.

1. Пре приступања аналитичкој обради архивиста би, у зависности од величине фонда и др. фактора, требало да прегледа већу или мању целину и исправи очигледне недостатке сређивања, допише ознаке и исправи сумарни инвентар. Све учињене корекције, померања и захвате ван кутије, као јединице фонда, требало би одмах записати и сачинити табеларни преглед промена. Што се већи део фонда овако исправи смањује се могућност за каснија већа померања и ремећења информативних средстава. Паралелно, исти посао би требало извршити и у сродним фондовима у које ће се грађа уложити или, пак, издвојити. На овај начин исправљају су најкрупније грешке ранијег сређивања грађе, која је сад спремна за квалитетнију и тачнију аналитичку обраду.

Поступак додатног сређивања у сложенијој форми обухватао би следеће:

А) У оквиру кутије

1. Бројчано слагање.
2. Хронолошко слагање, исправљање хронолошких грешака (са делимичним увидом у садржај).
3. Азбучно / абecedно слагање.
4. Слагање општег поретка.
5. Дописивање недостајућих регистратурских бројева (према сачуваним књигама).
6. Раздвајање докумената код најочљивијих грешака тематског повезивања (са делимичним увидом у садржај)
7. Додавање нових или уклањање непотребних граничних омота списка.

Б) У оквиру године

1. Премештање докумената у одговарајуће кутије исте године.
2. Раздвајање различитих регистратура.
3. Издвајање списка са сигнатуром из списка б.с. (са или без сачуваних књига).
4. Увид у садржај ради утврђивања елемената идентификације и груписања.

В) У оквиру фонда

1. Премештање докумената у друге године.
2. Издвајање фрагмената књига (записника).

3. Исправљање сумарног инвентара

Г) Ван фонда

1. Премештање докумената у друге фондове и улагање оних пронађених у другим фондовима.

2. Приликом израде аналитичких описа или после, знајући садржај, требао би спојити растављено, раставити спојено, пребацили документе, једном речју, ствари поставити у повољнији положај, али примерено фонду и пракси. Као велики и учестали посао везан за сређивање, испоставило се дефинисања предмета, односно јединице аналитичке обраде. Тај посао, финално сређивање, морају да раде аналитичари јер се упуштају у садржај документа. Они се не задовољавају често недостајућим формалним елементима, већ документ посматрају целовито. Свакако да рачунарски програми у којима се аналитика пише морају бити спремни да прихвате накнадне промене и у старту испрате структуру фондова и грађе.

* *

*

Аналитичка обрада архивске грађе подразумева претходно потпуно сређену грађу, али стање старије архивске грађе, створене пре 1918. године, у архивима Војводине условљава чињеницу да садржај списка некада чини једину детерминанту сређивања, што има за последицу да се сређивање завршава тек аналитичком обрадом грађе. Архивисти на обради старије архивске грађе имају стога велику одговорност да посао сређивања приведу крају и доведу фондове у што је могуће бољи поредак. Намеће се потреба за предузимањем одређених поступака и мера за отклањање ранијих грешака и предупредивањем будућих. Додатним сређивањем назвали смо учестали посао пре и у току аналитичке обраде старијих архивских фондова, које би требало стандардизовати и прописати. У овом послу, као и по другим питањима, најцелисходније је груписати садржајно-временски блиске фондове без обзира где се чувају, и успоставити сарадњу архивиста и архива. Додатно сређивање би требало да се обавља у две фазе: исправљање већих грешака сређивања, пре, и финално сређивање у току или после аналитичке обраде. Сређивање и обрада нису два одвојена посла, већ се међусобно прожимају и преплићу.

Ревизија архивске грађе иде за тим да утврди фактичко стање поретка, констатује промене и исправи недостатке. За аналитички обрађену грађу, која више не трпи знатнија померања списка, додатно се поставља питање провере елемената аналитичког описа и подударности раније унетих

података са тренутним стањем. Када се већ врши ревизија треба је урадити у потпуности, дубински, провером података произашлих из фонда и провером информативних средстава. Са стране, за одабране случајеве, остаје једино питање провере садржаја / текста аналитичких описа. Детаљност и дубина провере зависиле би од фонда, одлуке, времена и тежњи. Уношење раније израђених аналитичких описа у неку базу података са старијег медија, одлична је прилика за вршење комплетне ревизије. Рачунарски програми који се стварају за унос аналитичких описа, држећи се архивистичких стандарда, морају да се уобличи и прилагоде за рад на конкретној групи фондова.

Циљ овог рада, ради научне јавности, предстојећих послова у архивима и унапређења делатности заштите културних добара, је да у архивској пракси утврди појам *додатно сређивање*, пружи основне смернице за додатно сређивање током обраде сложених фондова, буде узор за стварање концепта правила која ће се примењивати при ревизији обрађене грађе, укаже на потребе, проблеме, потешкоће и околности сређивања старије архивске грађе.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima SFRJ: SAP Vojvodina*, glavni urednik Sredoje Lalić, Beograd 1977.
2. *Водич кроз архивске фондове: Архив Војводине – Нови Сад*, Свеска 6/IV, Нови Сад 1993.
3. *Водич кроз архивске фондове Архива Војводине*, Свеска 1, Нови Сад 1999.
4. *Водич кроз архивске фондове: Историјски архив Зрењанин*, Свеска 7, Сремски Карловци 1979.
5. *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Зрењанин*, Зрењанин 2007.
6. *ISAD(G): Општи међународни стандард за опис архивске грађе*, Друго издање, Нови Сад 2006.
7. *ISAAR(CPF): Међународни стандард архивског нормативног записа за правна, физичка лица и породице*, Друго издање, Нови Сад 2006.
8. Дејан Јакшић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, Свеска 10 (1801–1805), Нови Сад 2005.
9. Дејан Јакшић, *Судство у жупанијским фондовима до 1848*, у *Архивски анали*, бр. 4, Нови Сад 2007, 11–25.
10. Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006.
11. *Номенклатура послова у архивима Социјалистичке републике Србије*, у *Архивски преглед* 1–2, Београд 1977, 113–130.
12. Службени гласник Републике Србије, број 71/1994.

13. *Упутство за сређивање архивских фондова органа управе, радних, друштвено-политичких и других организација, у Архивско веће при Архиву Србије (1967–1973)*, Београд 1974, 1–17 (други сегмент).
14. *Упутство о врстама архивских публикација, у Архивско веће при Архиву Србије (1967–1973)*, Београд 1974, 6–7.
15. <http://www.zakon.co.rs/predlog-zakona-o-arhivskoj-gradji-i-arhivskoj-sluzbi.html>

DEJAN JAKŠIĆ, M.A., Oberarchivar
Archiv der Woivodina
Novi Sad

ZUSÄTZLICHES ORDNET, REVISION UND BEARBEITUNG VON ÄLTEREM ARCHIVGUT

ZUSAMMENFASSUNG: Zur analytischen Bearbeitung von Archivgut gehört ein davor ganz geordnetes Archivgut, aber der Zustand des älteren Archivguts, vor 1918 entstanden, bedingt in Archiven in der Woivodina die Tatsache, dass der Inhalt von Akten manchmal die einzige Determinante beim Ordnen darstellt, was zur Folge hat, dass das Ordnen erst mit der analytischen Bearbeitung von Archivgut endet. Die mit der Bearbeitung von älterem Archivgut beauftragten Archivare haben deshalb eine große Verantwortung dafür, dass die Arbeit an der Bearbeitung zu Ende geführt und Bestände möglichst gut geordnet werden. Es drängt sich der Bedarf auf, dass bestimmte Verfahren und Maßnahmen zur Entfernung von früheren und Vorbeugung von künftigen Fehlern getroffen werden. Als zusätzliches Ordnen haben wir die sich wiederholende Arbeit vor und während der analytischen Bearbeitung von älteren Archivbeständen bezeichnet, die aber standardisiert und vorgeschrieben werden sollte. In dieser Arbeit ist es, wie in anderen Fragen, am sinnvollsten, inhaltlich und zeitlich nahe Bestände zu gruppieren, ungeachtet dessen, wo sie aufbewahrt werden, sowie eine Mitarbeit zwischen Archiven und Archivaren herzustellen. Das zusätzliche Ordnen sollte in zwei Phasen durchgeführt werden: Beseitigung von größeren Ordnungsfehlern vor der analytischen Bearbeitung, und das endgültige Ordnen während und nach der analytischen Bearbeitung. Das Ordnen und die Bearbeitung sind nicht zwei getrennte, sondern zwei sich durchdringende und verflechtende Tätigkeiten.

Die Revision von Archivgut versucht, den faktischen Zustand der Reihenfolge festzustellen, Änderungen zu konstatieren und Mängel zu beseitigen. Für analytisch bearbeitetes Archivgut, das keine wesentlichen Aktenverschiebungen duldet, stellt sich zusätzlich die Frage der Kontrolle von Elementen der analytischen Beschreibung und der Übereinstimmung von früher eingetragenen Angaben mit dem momentanen Stand. Wenn man schon eine Revision macht, sollte man sie gänzlich, allumfassend durchführen, mit der Überprüfung der aus dem Bestand entstandenen Angaben und der Überprüfung von Informationsmitteln. Beiseite bleibt, für ausgewählte Fälle, nur die Frage der Überprüfung von Inhalt / Text der analytischen Beschreibungen. Die Ausführlichkeit und Tiefe der Überprüfung würden vom Bestand, der Entscheidung, der Zeit und den Tendenzen abhängen. Das Eintragen der früher erstellten analytischen Beschreibungen von einem älteren Medium in eine Datenbank ist eine ausge-

zeichnete Gelegenheit, um eine komplette Revision durchzuführen. Die für das Eintragen der analytischen Beschreibungen geschaffenen Computerprogramme müssen unter Berücksichtigung der Archivstandards, für die Arbeit an der konkreten Bestandgruppe gestaltet und an sie angepasst werden.

Im Interesse der wissenschaftlichen Öffentlichkeit und der bevorstehenden Arbeiten in Archiven und der Förderung der Tätigkeit an dem Kulturdenkmalschutz ist das Ziel der Arbeit, den Begriff *zusätzliches Ordnen* in der Archivpraxis zu bestimmen, grundlegende Richtlinien für das zusätzliche Ordnen bei der Bearbeitung von komplexen Beständen anzubieten, ein Vorbild für das Konzept der bei der Revision von bearbeitetem Archivgut anzuwendenden Regeln zu sein, auf die Bedürfnisse, Probleme, Schwierigkeiten und Umstände des Ordners von älterem Archivgut hinzuweisen.

SCHLÜSSELWÖRTER: Ordnen, Revision, Bearbeitung, älteres Archivgut, Bestand, analytische Beschreibung, Computerprogramme, Ordnungsfehler, Inhalt, Überprüfung

КАТАРИНА МАРКОВИЋ, виши архивиста
Архив Војводине Нови Сад

ПРИКАЗ РАДА НА СРЕЂИВАЊУ У РЕГИСТРАТУРИ ТЕМИШВАРСКЕ ЕПАРХИЈЕ СПЦ

САЖЕТАК: У раду је укратко описан рад и поступак сређивања регистратурског материјала Темишварске епархије. Документација је сређивана у регистратури, у епархијском двору у Темишвару, у оквиру пројекта Матице српске „Сређивање архивске грађе Темишварске епархије СПЦ”, у периоду од 2005. до 2010. године. Поступак сређивања је обухватио епархијску архиву граничних година од 1778. до 1999.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: регистратурски материјал, сређивање, епархија

Темишварска епархија СПЦ са седиштем у Темишвару обухвата парохије које се налазе у Румунији. Овом епархијом се углавном администрира, а последњи епископ темишварски био је Георгије Летић 1935. године. Епархија има три намесништва : темишварско, арадско и соколовачко, са 48 парохија и 5 манастира : Бездин, Базјаш, Златица, Кусић и Св. Ђурађ.

Вишегодишњи пројекат Матице српске „Сређивање архивске грађе Темишварске епархије СПЦ” започет је 2005. године на иницијативу Његовог Преосвештенства владике будимског и администратора Темишварске епархије господина Лукијана, уз одобрење и финансијску подршку Покрајинског секретаријата за културу и Покрајинског секретаријата за науку. Рад на овом пројекту обухватио је сређивање документације Темишварске епархије, која се налази у епархијском двору у Темишвару. За обављање тих послова организована је стручна екипа састављена од архивиста, која је једном годишње на по десетак дана одлазила на терен, у Темишвар, у периоду од 2005–2010. године.

При првом доласку екипе у Темишвар, регистратурски материјал затечен је у изузетно лошем стању, јер је годинама био смештен у неадекватним условима, у влажним подрумима, заправо, измешан и несређен. Према информацији на самом терену, неутврђена, али без сумње велика

количина старије документације још раније је потпуно пропала због лоших услова. Сав регистратурски материјал био је смештен у импровизованој архиви која се састојала од две просторије дословно затрпане свежњевима, картонским кутијама препуним списа, књигама, као и расутим појединачним документима прекривеним слојем прашине и остацима грађевинског материјала. Није било могуће утврдити о којој количини се ради, али је процењено да има око 120 дужних метара материјала.

Ограничени простор у коме је документација била смештена одредио је редослед послова на сређивању. Прво су прегледани списи повезани у свежњеве који су били наизглед једнообразни, али су садржавали документе веома великог временског распона. Велики број докумената био је без деловодне ознаке, али највећи део ипак је чинила епархијска преписка по деловодном протоколу. Такође је утврђено да има доста документације друге провенијенције.

На основу извршеног увида у регистратурски материјал одлучено је да се сређивање обави у две етапе, а да се због ограниченог времена примене архивистичка упутства и правила за сређивање фондова, личних фондова и збирки. Тако је план сређивања у првој фази обухватио преписку, а у другој преглед документације без сигнатура и груписање по одговарајућим критеријумима у зависности од врсте документације. Према договору са регистратуром излучивање није вршено.

Прва фаза рада на сређивању трајала је од 2005–2007. године. Већ на почетку рада утврђено је да је канцеларијско пословање вођено по систему фасцикулације, јер су сви предмети имали сигнатуру састављену од словне ознаке (А, К, Ш, Д), као и деловодног и архивског броја, са ознаком године којој архивски број припада, на пример :

К $\frac{1234}{567 \text{ из } 1931.}$

Словне ознаке упућују на организациону структуру и, посредно, на врсту документације : А – Епархијски административни одбор ; К – Епархијска конзисторија ; Ш – Епархијски школски одбор ; Д (у појединим годинама ЕД) – Епископ дијецезан, а свака организациона јединица засебно је водила деловодник и именско – тематски индекс. Списи су архивирани у оквиру ових група у поретку разводних – архивских бројева, без даљег рашчлањивања. Међутим, у пронађеним деловодницима није био уписан развод ових предмета, па је било логично претпоставити да постоје бројчани регистри. Ово се испоставило као тачно, јер су они пронађени након рашчишћавања једне од просторија. Бројчани регистри такође су

вођени одвојено за сваку групу, односно организациону јединицу. Методом случајног узорка утврђено је да су сви предмети до 1941. године уредно разведени по регистрима, док у каснијим годинама има неразведених предмета. Међутим, због недостатка времена операција развођења кроз књиге није рађена.

Током даљег рада утврђено је да је епархијска канцеларија 1946. године напустила систем фасцикулације, односно архивирање на разводне бројеве. И даље су вођени одвојени деловодници, али одлагање предмета у архиву вршено је по деловодном броју унутар организационих јединица. Овај систем био је у употреби до 1965. године, када је начин канцеларијског пословања поново промењен. Уведен је јединствени деловодник у који су завођени сви предмети без обзира којој организационој јединици припадају, а приликом одлагања у архиву разврставани су у тзв. досијее (dosar). Досијеи су имали карактер класификационих ознака, формиран су на годишњем нивоу и тематском принципу, а предмети унутар њих налазе се у поретку деловодних бројева. Број досијеа варирао је од године до године. На самим предметима, као и у деловоднику уписана је ознака досијеа у који су одложени (на пример *д4*). Овај систем примењиван је до 1991. године.

У кратком периоду од 1991–1995. године архивирање је вршено у простом јединственом низу деловодних бројева, а од 1996. на снази је садашњи систем канцеларијског пословања, по коме се води јединствени деловодник, предмети се одлажу по ознакама организационих јединица (Е- епархијски савет, ЕУО – епархијски управни одбор, ЦС – црквени суд), а унутар њих по деловодним бројевима.

У периоду од 2005–2007. године целокупна преписка по деловодном протоколу разврстана је и сложена према наведеним регистратурским системима канцеларијског пословања и смештена у архивске кутије ради боље заштите. Сређена серија обухвата период од 1778–1999. године, укупне дужине од око 60 метара. Списи од 1778. до 1899. су малобројни (три архивске кутије) и сложени су хронолошки, јер немају никакву канцеларијску ознаку. Нешто боље стање је са преписком од 1900–1918. (12 кутија), али је јасно да велики део старе документације недостаје. Коначна нумерација књига и кутија и попис комплетне серије обављени су 2007. године, чиме је била завршена прва етапа рада на сређивању.

Упоредо са разврставањем преписке, издвајани су предмети без сигнатуре, типска документација која се појављивала у већој количини, као и документација друге провенијенције. Ови списи су грубо подељени по тематском принципу, а издвојена је и документација других регистратура. Систематизација унутар ових група остављена је за другу фазу рада.

Боравак екипе у Темишвару 2005. године поклопио се са поступком денационализације у Републици Румунији, којим је била обухваћена и

имовина верских заједница, па тако и манастира и црквених општина које припадају Темишварској епархији. На молбу из регистратуре, упоредо са сређивањем, извршен је детаљан преглед регистратурског материјала за период 1943–1950. год. Том приликом издвојени су и обједињени по списима предмети Административног Одбора из 1948. и 1949. године који садрже податке и примопредајне записнике (*Proces verbal*) у вези са национализацијом имовине српских православних вероисповедних школа (зграде и пољопривредно земљиште – школске сесије, национализовано по Закону о школама из 1948. год.), као и примопредајне записнике о национализацији црквене имовине (непокретна имовина црквених општина и манастира, парохijske, свештеничке и појачке сесије, гробља). Прегледом инвентара црквених општина и манастира у периоду 1943–1945 пронађени су потребни додатни подаци о непокретној имовини (бројеви грунтовница и катастарских парцела), али ови предмети нису издвајани, већ су скенирани, електронски обрађени и предати регистратури на употребу. Тако се рад на сређивању неочекивано претворио у рад на коришћењу грађе у јавноправне и приватноправне сврхе.

Друга етапа рада на сређивању регистратурског материјала Темишварске епархије трајала је од 2008. до 2010. године и обухватила је документацију без сигнатура. Већи део ове документације је био потпуно измешан. Распон списа и књига кретао се од XVIII до XX века. Након појединачног прегледа и разврставања око 45 метара документације није преостало више ниједан неидентификован документ и сваком је пронађено место у успостављеном поретку. Списи и књиге појединих серија су коначно комплетирани и систематизовани.

При идентификацији ових списа пронађено је још предмета преписке из свих година, који су убачени у поредак успостављен претходних година. Издвојене су књиге и документи друге провенијенције, пре свега манастира Бездин. Документација која припада овом манастиру је најобимнија и само је грубо разврстана на године. Поред тога, регистратурски је сређена и пописана преписка *Протопрезвитерског звања Темишвар* за период од 1878–1968. године, *Интерната* од 1935–1949, *Савеза српских певачких друштава у Румунији* од 1936–1938, *Богословске школе Темишвар* од 1955–1960. и формиран је један лични фонд. На захтев регистратуре, пронађене матичне књиге појединих црквених општина, углавном из XVIII века (Дежан, Иванда и др.) пренете су у епархијску библиотеку.

Преостала документација која је идентификована као епархијска разврстана је према тематском принципу. Још у првој фази рада привремено су формиране неке од тематских група, углавном од типских докумената. Сада су те групе биле допуњене и извршена је коначна систематизација, нумерација и попис. Ради се о предрачунима и завршним рачунима црквених општина, храмова и школских фондова за период од 1896–1940. и ин-

вентарима непокретне и покретне имовине црквених општина и манастира у периоду од 1891. до 1982. године. Ове групе сложене су према црквеној хијерархији – епархија, намесништва, парохије, а унутар подгрупа хронолошки. Од преосталих списа и књига такође су формиране тематске серије, од којих су најзначајније *Закладе, задужбине и фондациије* од 1814–1943, *Српске православне вероисповедне школе* од 1875–1948, *Манастири* од 1890–1965, као и десетак мањих група. За све овако дефинисане и сређене групе докумената израђени су детаљни пописи, чиме је завршена друга етапа.

Разврставање и систематизација регистратурског материјала није у потпуности завршена за манастир Бездин. То је најобимнија група докумената друге провенијенције и садржи веома вредне списе. Замисао носилаца пројекта је да евентуална трећа етапа, а у договору са регистратуром, обухвати сређивање и аналитичку обраду документације овог значајног манастира.

KATARINA MARKOVIĆ, OBERARCHIVARIN
Archiv der Woivodina
Novi Sad

DARSTELLUNG DER ORDNUNGSARBEIT IN DER REGISTRATUR TEMESWARER
EPARCHIE DER SERBISCHEN ORTODOXEN KIRCHE

ZUSAMMENFASSUNG: In dem Artikel werden kurz die Arbeit und das Verfahren des Ordnen von Registraturmaterial der Temeswarer Eparchie beschrieben. Die Dokumentation wurde in der Registratur, im Schlossgebäude der Eparchie in Temeswar geordnet, und zwar im Rahmen des Projekts der Matica srpska "Das Ordnen von Archivgut der Temeswarer Eparchie der Serbischen orthodoxen Kirche", im Zeitraum von 2005 bis 2010. Das Ordnungsverfahren umfasste das Archiv der Eparchie im Zeitraum 1778-1999.

SCHLÜSSELWÖRTER: Registraturmaterial, Ordnen, Eparchie

ЗАГОРКА АВАКУМОВИЋ, архивиста
Архив Војводине, Нови Сад

ПИТАЊЕ МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА ПРАКСЕ У ИЗРАДИ НАУЧНОИНФОРМАТИВНИХ СРЕДСТАВА НА ПРИМЕРУ АРХИВСКОГ ФОНДА ТАМИШКЕ ЖУПАНИЈЕ

САЖЕТАК: У раду се даје приказ израђених научноинформативних средстава за архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10), као и оних чија је израда у току. Дата је њихова анализа, као и анализа постојећег приступа у изради одређених научноинформативних средстава. У вези са постојећом праксом у приступу израде појединих научноинформативних средстава, истакнут је проблем коришћења грађе аналитички необрађеног дела фонда, који је појачан тек делимичном сачуваношћу пратећих књига. Понуђена су нека од решења за отклањање овог проблема, како променом приступа у изради научноинформативних средстава, тако и тражењем нових облика научноинформативних средстава.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: научноинформативна средства; каталог; сумарни инвентар; аналитички инвентар; проширени сумарни инвентар; коришћење архивске грађе; прелазна научноинформативна средства; архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10).

Израда информативних средстава у архиву ради се у намери да се направи евиденција о архивској грађи, да се заштити и омогући рационалније и ефикасније коришћење грађе архивских фондова и збирки, како од стране корисника, тако и од самих архивских радника. У погледу ефикаснијег коришћења и заштите архивске грађе посебно значајна су она информативна средства која пружају информације о њеном садржају. У теорији та средства се називају научноинформативним.¹ По правилу, на-

¹ У литератури се може наћи више класификација како информативних средстава, тако и научноинформативних средстава (информативних средстава о садржају архивске грађе), али суштински, оне се међусобно битно не разликују, осим у употребљеној терминологији. Овом приликом не бисмо се бавили тим питањем. О класификацији информативних средстава погледати: Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 163–195; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, *Архивистика*, Београд, 1986, 111.

учноинформативна средства се израђују за сређену грађу архивских фондова и збирки. Иста се међусобно разликују по јединици описа, односно по томе да ли дају приказ садржаја грађе архивског фонда или збирке као целине, инвентарне јединице, приказ садржаја предмета или документа архивског фонда или збирке. Наведено условљава и степен информације о садржају грађе архивског фонда или збирке, коју пружа одређено научноинформативно средство. Поред приказа садржаја, научноинформативна средства осликавају и структуру грађе архивског фонда или збирке, као и компетенције и функције ствараоца грађе, омогућавају проналажење конкретних предмета у грађи архивских фондова и збирки, а представљају и средства евиденције.²

У научноинформативна средства спадају:³ 1. водич, чију јединицу описа представља архивски фонд или збирка као целина;⁴ 2. сумарни инвентар, чију јединицу описа представља инвентарна јединица архивског фонда или збирке;⁵ 3. аналитички инвентар, који означава научноинформативно средство, чија је јединица описа предмет архивског фонда или збирке;⁶ 4. регест, који означава научноинформативно средство, чија је

² О општим карактеристикама научноинформативних средстава видети: Богдан Лекић, наведено дело, 170–173.

³ Поред научноинформативних средстава која ће бити набројана, напоменули бисмо да Богдан Лекић у својој класификацији као посебну врсту (групу) спомиње комбинована научноинформативна средства, међутим, он их детаљније не објашњава; видети: Богдан Лекић, наведено дело, 173. Такође, у својој класификацији као сумарно научноинформативно средство спомиње сумарно-аналитички инвентар, а начин на који га описује доводи до закључка да његову израду предвиђа за архивске фондове сређене по принципу слободне провенијенције; видети: Богдан Лекић, наведено дело, 180–183; Богдан Лекић, Маргарета Јововић, Милица Милићевић, *Израда инвентара за фондове сређене по принципу слободне провенијенције, у Девети конгрес архивских радника Југославије, реферати и саопштења, Струга 1980*, Београд, 1980, 150–161.

⁴ О водичу као научноинформативном средству видети: Богдан Лекић, наведено дело, 174–176; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, 127–129.

⁵ Под инвентарном јединицом архивског фонда подразумева се књига, кутија, фасцикла, и сл. У сумарном инвентару се даје опис садржаја грађе за сваку инвентарну јединицу појединачно, редоследом који прати редослед истих унутар фонда. Израда сумарног инвентара као научноинформативног средства је обавезна за сваки архивски фонд и збирку. О сумарном инвентару, уопште, видети: Упутство о изради сумарног инвентара, у *Архивски преглед*, бр.1–2, Београд, 1985, 187–189; Богдан Лекић, наведено дело, стр. 176–180; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, стр. 116–119; Бориша Радовановић, *Сумарни инвентар архивског фонда, у Огледи из архивистике-зборник радова*, Крагујевац, 2010, стр.63–70.

⁶ Аналитички инвентар пружа информације о садржају и свим битним одликама појединачног предмета архивског фонда или збирке. Редослед обраде предмета, при изради аналитичког инвентара, следи редослед унутар инвентарних јединица. О аналитичком инвентару видети: Упутство о аналитичком инвентару архивске грађе, Нови Сад, 1982, рукопис; Методолошко упутство о изради аналитичких описа и регистара за аналитичке инвентаре

јединица описа документ,⁷ 5. каталог, чију јединицу описа представљају документи и предмети истородног садржаја, односно, документи и предмети (као и серије докумената и предмета, делови фондова) који пружају информацију и податке за одређене теме, догађаје, територије, личности, временски период и друге историјске одреднице.⁸ Овоме би требало додати и регистре (предметне, именске и географске), као помоћна научноинформативна средства.⁹

Мада се у пракси израђује свака од наведених врста научноинформативних средстава, главна пажња је, чини се, усмерена на израду сумарног и аналитичког инвентара.¹⁰ Овом приликом се не бисмо шире бавили питањем израде научноинформативних средстава, већ ћемо се ограничити на приказ израђених за архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10),¹¹ као и оних чија је израда у току. Такође, овом приликом се нећемо бавити приказом структуре и свих елемената наведених научноинформативних средстава, него ћемо се ограничити на питање информације о садржају архивске грађе, коју пружа одређено научноинформативно средство, те питањем у којој мери је уз њихову помоћ омогућено ефикасно коришћење грађе архивског фонда Тамишке жупаније (Ф. 10). Покушаћемо да дамо извесну анализу, и укажемо на евентуалне недостатке.

I

Од научноинформативних средстава за архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10), израђен је сумарни инвентар (са историјском белешком)¹²,

и каталоге докумената, Нови Сад, 2005, рукопис; мр Средоје Лалић, *Проблеми израде аналитичког инвентара у архивима у САП Војводини*, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1978, стр. 91–100; Никола Николић, *Нека искуства на изради аналитичког инвентара*, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1978, стр. 101–106; Никола Николић, *О изради аналитичких инвентара и регистара (индекса)*, Сремски Карловци, 1979, рукопис; Богдан Лекић, наведено дело, стр. 183–184; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, стр. 119–122; Томислава Јелић, *Искуства на изради аналитичког инвентара*, у *Архивски анали*, бр. 3, Нови Сад, 2006, стр. 47–73; Бориша Радовановић, *Аналитички инвентар архивског фонда*, у *Огледи из архивистике-зборник радова*, Крагујевац, 2010, стр. 71–85.

⁷ О регестру као научноинформативном средству, уопште, видети: Богдан Лекић, наведено дело, стр. 184–186; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, стр. 122–125.

⁸ Израда каталога није условљена поштовањем провенијенције и редоследа докумената и предмета унутар инвентарних јединица. О каталогу видети: Богдан Лекић, наведено дело, стр. 187–192; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, стр. 133–137.

⁹ О регистрима као помоћним научноинформативним средствима видети: Богдан Лекић, наведено дело, стр. 192–195; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, стр. 130–132.

¹⁰ Израда сумарног инвентара за сваки архивски фонд или збирку спада у обавезне послове.

¹¹ Архив Војводине, Ф. 10, Тамишка жупанија-Темишвар (1779–1849) 1731–1849.

¹² Сумарни инвентар за фонд Тамишка жупанија, Нови Сад, 1989.

док је израда аналитичког инвентара у току.¹³ Такође, за фонд је до сада објављена једна свеска аналитичког инвентара,¹⁴ као и каталог одабраних садржаја докумената¹⁵. Садржај грађе архивског фонда као целине приказан је и у првој свесци Водича кроз архивске фондове Архива Војводине.¹⁶ За део грађе фонда (до 1784. године), постоје израђени предметни, именски и географски регистри.

Пошто нас, као што је напоменуто, интересује питање коришћења грађе наведеног архивског фонда, односно проналажење конкретних предмета у грађи, у даљем излагању ћемо се ограничити на питање приступа у изради каталога, приказ израђеног сумарног инвентара (и то дела инвентарног описа), као и на питање израде аналитичког инвентара.

С обзиром на постојећу праксу и приступ у изради каталога, утисак је да се израда овог научноинформативног средства везује за израду аналитичког инвентара.¹⁷ Исто би значило, с обзиром на усвојени основ израде каталога (хронолошки оквир), да се изради каталога приступа тек по окончању посла комплетне аналитичке обраде предмета одређеног периода. Оваквом приступу доприноси, чини се, постојећи став којим се посао архивистичке обраде грађе изједначава са израдом аналитичког инвентара. Архивистичку обраду грађе треба схватити, што она и јесте, као израду било које врсте информативног средства које, превасходно, пружа информације о садржају архивске грађе (научноинформативна средства).¹⁸ Мишљења сам да је постојећи приступ у изради каталога потребно напустити и приступити његовој систематској изради, без везивања за посао израде аналитичког инвентара. Надаље, постојећи основ (хронолошки оквир), израде каталога требало би заменити новим, најбоље тематским, уз могућ-

¹³ У току је аналитичка обрада предмета из 1805. године.

¹⁴ Владислав М. Тодоровић, *Тамишка жупанија (1779–1849), Аналитички инвентар, свеска 1 (1731–1782)*, Нови Сад, 2005.

¹⁵ Митар М. Крејић, *Тамишка жупанија (1779–1849), Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 2 (1782–1784)*, Нови Сад, 2008.

¹⁶ *Водич кроз фондове Архива Војводине*, свеска 1, Нови Сад, 1999, стр. 11–12. У Водичу кроз архивске фондове из 1977. дат је приказ садржаја грађе фонда по организационим јединицама, али пре поделе грађе на два периода, односно на два архивска фонда, и то Ф. 10, Тамишка жупанија-Темишвар (1779–1849) 1731–1849. и Ф. 423, Тамишка жупанија-Темишвар (1861–1918) 1861–1918. И поред тога, и стари Водич је од значајне користи за стварање слике о карактеристикама садржаја грађе Ф. 10. Видети: *Водич кроз архивске фондове*, свеска 6, том I, Сремски Карловци, 1977, стр. 37–44.

¹⁷ Исти приступ, мишљења сам, у садашњој пракси постоји и у погледу израде предметних, именских и географских регистара (као помоћних научноинформативних средства).

¹⁸ Теоретски, под архивистичком обрадом се подразумева низ поступака који за резултат имају пружање информација о карактеристикама архивске грађе и њеног садржаја са циљем омогућавања њеног коришћења у научне и практичне сврхе. Видети: Иванка Брук и Љубодрог Поповић, наведено дело, стр. 109–111.

ност да се стави у одређене хронолошке оквири. Систематска и тематска израда каталога захтевала би, наравно, израду одговарајућег плана и време потребно за истраживање, као и одабир одговарајућих предмета из грађе фонда.

II

У приказу израђеног сумарног инвентара за архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10), с обзиром на постављени циљ анализе, ограничили бисмо се на елементе (рубрике) инвентарног описа, иначе најзначајнијег дела сумарног инвентара.¹⁹ Теоретски, инвентарни опис сумарног инвентара требало би да има рубрике у које би се уносили подаци о: редном броју инвентарне јединице,²⁰ називу инвентарне јединице,²¹ хронолошким границама,²² садржају грађе инвентарне јединице,²³ као и напомене. Наведене рубрике инвентарног описа, односно подаци које садрже, требало би да одражавају главне функције сумарног инвентара као научноинформативног средства (евиденција, приказ садржаја архивске грађе, приказ структуре грађе фонда, односно инвентарне јединице), и испуне његов главни задатак (приближавање грађе кориснику и њена заштита).

Инвентарни опис сумарног инвентара архивског фонда Тамишке жупаније (Ф. 10) садржи наведене елементе (рубрике).²⁴ Приликом навођења података у одређене рубрике уочавају се, међутим, извесни недостаци. Тако, у рубрици у коју се уносе подаци о садржају грађе инвентарне јединице, није доследно навођен податак о количини. Ово се, превасходно, односи

¹⁹ У употребљаваној терминологији за одређене елементе, или рубрике, инвентарног описа могу се уочити разлике. Инвентарни опис је у литератури означаван и као сумарни опис. Разлике које евентуално постоје, тичу се само употребљеног термина, који се по својој суштини не разликују. О елементима инвентарног описа видети: Упутство о изради сумарног инвентара, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1985, стр. 187–189.; Богдан Лекић, наведено дело, стр. 179; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, стр. 116–117.

²⁰ Редни бројеви инвентарних јединица (књига, кутија, и сл.) треба да иду у континуитету унутар фонда (односно, теоретски, нумерација инвентарних јединица унутар фонда треба да се изврши у континуитету). Приметно је да код већине фондова старије архивске грађе (архивски фондови до 1918. године) у Архиву Војводине исто није спровођено у пракси.

²¹ Код књига подразумева навођење врсте, а код списка навођење заштитне јединице (кутија, фасцикла, и сл.).

²² Подразумева навођење године, или распона година грађе једне инвентарне јединице.

²³ Поред садржаја грађе одређене инвентарне јединице, ова рубрика треба да садржи и податке о количини, што подразумева навођење распона регистратурских бројева предмета једне инвентарне јединице, или распона слова код одређених врста књига.

²⁴ Изузимајући рубрику у коју се уноси податак о називу инвентарне јединице. Називи инвентарних јединица у инвентарном опису сумарног инвентара фонда Тамишке жупаније (Ф. 10) дати су збирно, на почетку навођења одређене врсте инвентарне јединице, а не за сваку инвентарну јединицу посебно.

на кутије са списима код којих је углавном изостављан податак о распону регистратурских бројева предмета. Као архивист, који ради на обради грађе наведеног архивског фонда, аутор је често био у прилици да констатује да у рубрици која садржи податке о садржају грађе инвентарне јединице нису евидентирани све групе предмета садржане у истој. Ово се најчешће односи на кутије са списима, где, рецимо код „конгрегационих списа” у сумарном инвентару (с обзиром на начин инвентарисања) нису евидентирани предмети конгрегације одређеног датума. Такође, подаци унети у рубрике инвентарног описа осликавају и неке од пропуста начињених у сређивању фонда. Тако уочавамо, између осталог, да нумерација инвентарних јединица у фонду није рађена у континуитету, него су посебно нумерисане књиге фонда, а посебно кутије са списима. Неки од начињених пропуста у сређивању имали су свакако и утицаја на изглед израђеног сумарног инвентара, односно инвентарног описа, а само један од њих је непостојање спољашњих описа на инвентарним јединицама, како код књига, тако и код кутија са списима.²⁵

Такође, напомињемо да нас овом приликом, превасходно, занима у којој мери постојећи сумарни инвентар архивског фонда Тамишке жупаније (Ф. 10), односно подаци унети у рубрике инвентарног описа, олакшавају коришћење дела грађе фонда коју чине кутије са списима, и то оног дела који није аналитички обрађен, и за који не постоје пратеће књиге. У том контексту, занима нас на који начин је, у инвентарном опису, дат приказ садржаја грађе инвентарне јединице, односно кутије са списима. Тако долазимо и до главне замерке израђеног сумарног инвентара. Наиме, опис садржаја грађе инвентарне јединице (кутије са списима) дат је, мишљења сам, врло уопштено и штуро.²⁶ На основу истог више сазнајемо о самој структури грађе фонда (као и о структури инвентарне јединице), и начину на који је сређен, него о садржају грађе инвентарне јединице.

Приказ садржаја грађе инвентарне јединице (кутије са списима), архивског фонда Тамишке жупаније (Ф. 10), рађен је тако што су у одговарајућој рубрици инвентарног описа наведени називи група предмета (организационих јединица) које чине структуру фонда (односно, инвентарне

²⁵ У неопходне послове који би нужно морали претходити обради грађе одређеног фонда, па самим тим и изради сумарног инвентара, спадају систематизација архивске грађе и извршена нумерација (како инвентарних јединица тако и предмета). Изради сумарног инвентара архивског фонда Тамишке жупаније (Ф. 10), приступило се иако су, чини се, неки од наведених предуслова тек делимично испуњени. Видети: Упутство за сређивање архивских фондова органа управе, радних, друштвено-политичких и других организација, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1973, стр. 177–191.

²⁶ Теоретски, садржај грађе инвентарне јединице треба да се прикаже кроз врсту акта, као и кроз тематику на коју се грађа односи. Видети: Упутство о изради сумарног инвентара, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1985, 187–189; Богдан Лекића, наведено дело, 179.

јединице)²⁷. Тако, на пример, приказ садржаја грађе једне од инвентарних јединица (кутије инвентарног броја 256), са „конгрегационим списима”, има следећи изглед: Генерална конгрегација, Темишвар, 10. 06. 1805; Партикуларна конгрегација, Темишвар, 22. 07. 1805; Партикуларна конгрегација, Темишвар, 21. 08. 1805. Навођење само назива група предмета (организационих јединица), који чине структуру фонда не казује нам ништа о стварној садржини грађе поједине групе предмета, а самим тим ни инвентарне јединице. Тешкоће које ствара овакав приказ садржаја грађе инвентарне јединице (кутије са списима), најбоље се могу сагледати у делу фонда који није аналитички обрађен, и за који не постоје сачуване пратеће књиге. Ознаке за садржај грађе инвентарне јединице, као што су „војни списи”, „властелински суд”, „конгрегациони списи без сигнатуре”, „судски списи без сигнатуре” и слично, ретко нам могу помоћи директније у проналажењу жељених предмета. Предмет којим се тражи, на пример, ослобађање одређеног лица од војне службе, може се налазити међу предметима групе „конгрегационих списа”, „војних списа”, па и групе предмета „молби решаваних на конгрегацијама”. Уколико наведени предмет тражимо у делу фонда који није аналитички обрађен, за који не постоје пратеће књиге, с обзиром на начин приказа садржаја грађе инвентарне јединице у сумарном инвентару, наведени предмет бисмо могли да пронађемо једино директним прегледом грађе. Стиче се утисак, можда грубо речено, да је у описаним околностима једини податак инвентарног описа израђеног сумарног инвентара који нам је од користи, датум (код група „конгрегационих списа” како датум инвентарне јединице, тако и датум заседања конгрегација у одређеној години). Приказ садржаја грађе инвентарне јединице, дат на описани начин, унеколико отежава и посао архивског радника, што се нарочито осећа приликом улагања новопронађених предмета и докумената у грађу фонда.

Као што је већ напоменуто, подаци који су унети у рубрику о садржају грађе инвентарне јединице осликавају структуру инвентарне јединице, али и структуру грађе фонда Тамишке жупаније (Ф. 10) и начин на који је сређен. Тако сазнајемо да је основа сређивања фонда подела грађе на године, а унутар истих на групе предмета (организационе јединице). Мада се овом приликом нећемо детаљније бавити питањем начина сређи-

²⁷ Овом приликом не бисмо се посебно бавили питањем структуре грађе фонда, нити начином његовог сређивања. О структури грађе фонда и начину на који је сређена погледати: Загорка Авакумовић, *Нека искуства у отклањању грешака у поретку грађе архивског фонда Тамишке жупаније*, у *Архивски анали*, број 6, Нови Сад, 2011, стр. 12–14; мр Дејан Јакшић, *Едиција научно-информативних средстава о архивској грађи посвећена Тамишкој жупанији*, у *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, бр. 4, Нови Сад, 2010, 221; Дејан Јакшић, *Судство у жупанијским фондовима до 1848. године*, у *Архивски анали*, бр. 4, Нови Сад, 2007, стр. 13–19.

вања грађе фонда, изнели бисмо једно запажање. Наиме, чини се да би сређивање грађе фонда по организационим јединицама, унутар којих би било урађено разграничење по годинама,²⁸ отворило веће могућности како у сређивању појединих група предмета (рецимо, списка без сигнатуре по тематском принципу),²⁹ тако и у обради грађе фонда, односно, изради научноинформативних средстава. То би, рецимо, отворило могућност израде посебних сумарних инвентара за сваку организациону јединицу (групу предмета). У пракси би, пак, то било тешко спровести, будући да се фонд већ налази у фази архивистичке обраде.

III

Значај аналитичког инвентара као научноинформативног средства је несумљив, јер информација коју он пружа о сваком појединачном предмету архивског фонда или збирке је најсвеобухватнија. Према томе, није нам намера да доводимо у питање сврсисходност његове израде. Међутим, будући да смо указали на постојање проблема коришћења аналитички необрађеног дела фонда Тамишке жупаније (Ф. 10), позабавили бисмо се могућностима извесних промена у приступу израде аналитичког инвентара. У вези са тим, најпре ћемо навести неколико ставова који се у теорији везују за његову израду. Теоретски, аналитички инвентар по правилу би требало израђивати за: сређену грађу архивског фонда или збирке; садржајно значајне фондове и збирке, или делове фондова (организационе јединице, тематске групе); фондове или делове фондова за које нису сачуване пратеће књиге (деловодници, регистри), или са сачуваним књигама које су површно вођене те се не могу користити; списе са сачуваним књигама али без сигнатуре; за појединачне предмете, или групе предмета.³⁰ Имајући на уму наведене ставове, као и истакнуте проблеме у коришћењу грађе архивског фонда Тамишке жупаније (Ф. 10), изнела бих мишљење да би, између осталог, у приступу израде аналитичког инвентара требало кренути од решавања проблема коришћења грађе без пратећих књига, као и списка без сигнатуре. Израда аналитичког инвентара за комплетан фонд, мишљења

²⁸ Међу фондовима старије архивске грађе (архивски фондови до 1918. године) у Архиву Војводине на такав начин је сређена грађа Бачко-бодрошка жупанија-Сомбор (1861–1918) 1861–1918. (Ф. 421) и Торонталске жупаније-Велики Бечкерек (1861–1918) 1861–1918. (Ф. 422).

²⁹ Регистратурски принцип сређивања фондова старије архивске грађе, у условима тек делимичне сачуваности пратећих књига, али и списка, често је немогуће спровести до краја. Иначе, сређивање ове грађе мора да се ради комбинацијом више принципа.

³⁰ Упутство о аналитичком инвентару архивске грађе, Нови Сад, 1982, рукопис; Препорука о приоритету архивских фондова и збирки за сређивање и обраду и приоритети стручних операција, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1968, стр. 106–108.

сам, треба да следи тек након што се испуни наведени циљ³¹. Управо, навођењем неких од ставова који се везују за израду аналитичког инвентара, желело се указати и на могућности које теорија предвиђа у његовој изради.

У постојећим околностима, главна замерка, у пракси усвојеног приступа изради аналитичког инвентара, који предвиђа његову израду за комплетан фонд, односи се на потребно време које оваква обрада изискује. То нарочито долази до изражаја код фондова са великом количином грађе, какав је архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10). У овој ситуацији, чини се, не постоји алтернатива у ефикасном коришћењу аналитички необрађеног дела фонда, осим да се претраживање ради непосредним листањем грађе. Један од начина да се постојећи проблем коришћења грађе реши, јесте, мишљења сам, поменута промена приступа у изради аналитичког инвентара.

Овом приликом, истакли бисмо још и недостатак у раду на изради аналитичког инвентара који се односи на непостојање новог и јединственог упутства.³² Чини се да непостојање таквог упутства о изради аналитичког инвентара отвара могућност давања облика аналитичком опису, у зависности од индивидуалног виђења архивисте. Ово се превасходно односи на јасну дефиницију описа садржаја предмета, односно питања које информације би требало да садржи.³³

³¹ Изнети став се не односи само на архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10).

³² У Архиву Војводине израда аналитичког инвентара се врши према Упуству о аналитичком инвентару архивске грађе, донетом од стране Стручне службе Архива Војводине 1982. године. Са циљем да се Упуство разради и нека питања јасније дефинишу, израђен је предлог Методолошког упуства за израду аналитичких описа и регистара за аналитичке инвентаре и каталоге докумената. Такође, у бројним радовима на ову тему, давани су предлози и сугестије везане за израду аналитичког инвентара. Питање његове израде данас се све више посматра у односу на Општи међународни стандард за опис архивске грађе, што представља тему неких радова; видети: *ISAD(G). Општи међународни стандард за опис архивске грађе*, ДАРВ, Нови Сад, 2006; Зоран Стевановић, *Израда аналитичког инвентара у електронском облику у Архиву Војводине, с обзиром на Општи међународни стандард за опис архивске грађе- ISAD(G)*, у *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, бр. 5, Нови Сад, 2011, стр.67–87.

³³ Кратак садржај предмета треба да садржи сумарни опис докумената у предмету, тако да се пружи најзначајнија информација и подаци о садржају (и то сумарно за цео предмет); видети: Богдан Лекић, наведено дело, стр. 184. У појединим радовима на ову тему наводи се да би кратак садржај предмета требало да садржи оне податке који би одговорили на питања Ко/Коме?, Када?, Зашто, Како?; видети: Методолошко упуство за израду аналитичких описа и регистара за аналитичке инвентаре и каталоге докумената, Нови Сад, 2005, рукопис; Ненад Предојевић, *Израда научноинформативних средстава у Архивима Војводине, њихова даља оправданост и могућност њиховог унапређења, у Архивска пракса*, бр. 13, Тузла, 2010, 291. Вера Филиповић у свом предлогу Упутства за израду аналитичког инвентара наводи исто то, само на други начин: да кратак садржај предмета треба да садржи податке о врсти докумената, оригиналности докумената, творцу и опис садржаја којим би се

Због потребе даљег излагања, навешћемо елементе које би аналитички инвентар требало да садржи, односно аналитички опис предмета. У бројним радовима који се баве питањем његове израде углавном се наводе следећи елементи аналитичког описа предмета: архивска сигнатура,³⁴ оригинална (регистратурска) сигнатура, датум³⁵ и место настанка предмета, кратак садржај предмета и спољна обележја (број листова, језик).³⁶ Уз помоћ наведених података аналитичког описа омогућено је ефикасно проналажење жељених предмета у грађи фонда.

IV

До сада је већ неколико пута поменуто постојање проблема у коришћењу грађе аналитички необрађеног дела фонда Тамишке жупаније (Ф. 10). Тај проблем се огледа не само у коришћењу грађе од стране корисника, већ и од стране архивских радника, и најчешће долази до изражаја у случају потребе улагања новопронађених предмета и докумената, који на себи немају ознаку сигнатуре, у аналитички необрађени део фонда. Дешава се да је архивист у ситуацији да их мора уложити у грађу фонда као засебне предмете, иако се наслућује да су неки документи прилози могуће постојећих предмета. Приказ садржаја грађе инвентарне јединице у инвентарном опису израђеног сумарног инвентара архивског фонда Тамишке жупаније (Ф.10), као што смо видели, не садржи онај степен информације који нам је потребан за овај посао, а у условима тек делимичне сачуваности књига које прате списе, чини се, не постоји алтернатива.³⁷

указало на најбитније податке који се налазе у предмету; видети: Вера Филиповић, *Упутство за израду аналитичког инвентара (предлог)*, на <http://arhivistika.wordpress.com/clanci/>.

³⁴ Архивска сигнатура садржи број фонда, број инвентарне јединице, број предмета у инвентарној јединици (архивски број); видети: Упутство о аналитичком инвентару архивске грађе, Нови Сад, 1982, рукопис.

³⁵ То подразумева навођење распона датума докумената предмета; видети: Упутство о аналитичком инвентару архивске грађе, Нови Сад, 1982, рукопис; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, 120.

³⁶ О елементима аналитичког описа предмета видети: Упутство о аналитичком инвентару архивске грађе, Нови Сад, 1982, рукопис; Методолошко упутство о изради аналитичких описа и регистара за аналитичке инвентаре и каталоге докумената, Нови Сад, 2005, рукопис; Богдан Лекић, наведено дело, 184; Томислава Јелић, наведени рад, 52; Иванка Брук и Љубодраг Поповић, наведено дело, 119–120; Никола Николић, *О изради аналитичког инвентара и регистара (индекса)*, Сремски Карловци, 1979, рукопис; Вера Филиповић, *Упутство за израду аналитичког инвентара (предлог)*, на <http://arhivistika.wordpress.com/clanci/>; *ISAD(G). Општи међународни стандард за опис архивске грађе*, ДАРВ, Нови Сад, 2006.

³⁷ Уколико говоримо о групи предмета «конгрегационих списа», овде се превасходно мисли на књиге регистара конгрегација. Истина, тражење везе одређеног документа са могуће постојећим предметом преко записника конгрегација (уколико су за одређену годину

Поред тога што је постојање проблема коришћења грађе аналитички необрађеног дела архивског фонда Тамишке жупаније (Ф. 10) потакао аутора на размишљање о могућностима промене постојећег приступа у изради аналитичког инвентара, у истој мери је навео и на размишљање о могућностима израде научноинформативног средства о садржају грађе, које би представљало својеврстан прелаз између постојећег сумарног инвентара и постојећег приступа у изради аналитичког инвентара.³⁸ Циљ је да се постојећи проблем коришћења грађе, пре приступа комплетној аналитичкој обради фонда, сведе на минимум.

Аутор је себи поставио питање да ли је могуће комбинацијом елемената инвентарног описа сумарног инвентара и елемената аналитичког инвентара израдити научноинформативно средство које би испуњавало основне функције оба инвентара (пружање информација о садржају грађе, приказ њене структуре и омогућавање проналажења конкретних предмета у грађи фонда), и њихове основне задатке (евиденционог средства, омогућавање коришћења грађе и њена заштита).

Као полазиште у овом размишљању, аутору је послужио тзв. проширени сумарни инвентар³⁹ Збирке штампата (Збирка штампаних ствари, Ф. 437).⁴⁰ Даћемо кратак приказ, с тим што ћемо се и овде ограничити на приказ садржаја грађе инвентарне јединице инвентарног описа. Опис садржаја грађе једне од инвентарних јединица (кутије са списима) подзбирке „Намесничко веће-Министарства”⁴¹ (инвентарног броја три) дат је

сачувани), могуће је, али би то изискивало доста времена, јер би захтевало ишчитавање сваке тачке записника.

³⁸ Богдан Лекић спомиње комбинована научноинформативна средства, али их детаљније не објашњава; видети: Богдан Лекић, наведено дело, 173. Као врсту прелазног научноинформативног средства, између сумарног и аналитичког инвентара, наводи сумарно-аналитички инвентар, али његову израду везује за фондове сређене по принципу слободне провенијенције; видети: Богдан Лекић, наведено дело, 180–183; Богдан Лекић, Маргарета Јововић, Милица Милићевић, *Израда инвентара за фондове сређене по принципу слободне провенијенције, у Девети конгрес архивских радника Југославије, реферати и саопштења, Струга 1980*, Београд, 1980, 150–161.

³⁹ Проширени сумарни инвентар се као појам појављује у неким радовима, али аутор није наишао на његово шире теоретско објашњење. Видети: мр Дејан Јакшић, *Едиција научноинформативних средстава о архивској грађи посвећена Тамишкој жупанији, у Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, бр. 4, Нови Сад, 2010, 224; Митар Крејић, *Актуелни проблеми неуједначености у изради аналитичких инвентара и регистара у архивима, у Attendite (Гласник Историјског архива у Кикинди)*, бр. 5, Кикинда, 2008, 79.

⁴⁰ Архив Војводине, Ф. 437, Збирка штампата (Збирка штампаних ствари), 1728–1918. Међу израђеним сумарним инвентарима фондова старије архивске грађе (архивски фондови до 1918. године), једино наведена Збирка има израђен тзв. проширени сумарни инвентар.

⁴¹ Грађа Збирке штампата (Збирка штампаних ствари, Ф. 437) је подељена на три подзбирке. У питању су подзбирке „Намесничко веће-Министарства”, „Земаљски сабор Угарске”

на следећи начин: Службена саопштења-уредбе; Општа амнестија за дезертере (1802); О санкцијама против плачкаша у Војној граници (1802); Упутство о чувању и начину употребе кромпира (1802); Декларација о неутралности Аустрије у англо-француском сукобу (1803); О извозу вина у Шведску (1804); Декларација поводом рата са Француском (1805), итд. На овакав начин, пружена нам је информација о врсти документа (дата је збирно), и о теми сваког предмета у инвентарној јединици. На крају, дати су предметни, именски и географски регистри.

Имајући на уму наведене елементе инвентарног описа сумарног инвентара и аналитичког инвентара, као и пример проширеног сумарног инвентара Збирке штампата (Збирка штампаних ствари, Ф. 437), покушаћемо да дамо пример израде својеврсног „прелазног научноинформативног средства” за архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10), који би задржао главне функције сумарног и аналитичког инвентара (пружање информације о садржају грађе, о положају предмета у инвентарној јединици, структури грађе инвентарне јединице, односно фонда).⁴² Садржавао би већ наведене рубрике инвентарног описа сумарног инвентара са нешто измењеним подацима.⁴³

V

Као што је већ наведено, свако научноинформативно средство има своју јединицу описа, па ћемо најпре покушати да одредимо јединицу описа жељеног научноинформативног средства. Уколико бисмо напустили приступ који важи за израду аналитичког инвентара, да се опис предмета даје оним редоследом који имају у инвентарној јединици, с обзиром на карактеристике садржаја грађе архивског фонда Тамишке жупаније (Ф. 10),⁴⁴ омогућили бисмо груписања предмета по сличности.⁴⁵ Као јединицу

и „Miscellanea”. За сваку од наведених подзбирки израђен је посебан проширени сумарни инвентар, а на крају су дати предметни, географски и именски регистри.

⁴² Овде треба напоменути да је, поред наведеног примера проширеног сумарног инвентара Збирке штампата (Збирка штампаних ствари, Ф. 437), узор аутору представљало „Упутство за израду инвентара за фондове сређене по принципу слободне провенијенције”, односно о изради сумарно-аналитичког инвентара. У раду: Богдан Лекић, Маргарета Јововић, Милица Милићевић, *Израда инвентара за фондове сређене по принципу слободне провенијенције, у Девети конгрес архивских радника Југославије, реферати и саопштења, Струга 1980*, Београд, 1980, стр. 150–161.

⁴³ У приказу, али уопште у раду, аутор се ослања на део грађе фонда на чијој је обради непосредно радио.

⁴⁴ О карактеристикама садржаја грађе фонда, уопште, видети: *Водич кроз фондове Архива Војводине*, свеска 1, Нови Сад, 1999, 11; *Водич кроз архивске фондове*, свеска 6, том I, Сремски Карловци, 1977, стр. 37–44; мр Дејан Јакшић, *Едиција научно-информативних сред-*

описа узели бисмо, дакле, групу предмета унутар инвентарне јединице. Као архивист који ради аналитичку обраду наведеног фонда, при изради аналитичких описа за предмете приметила сам да се извесни подаци у описима понављају, што се не односи само на теме појединих предмета, већ и на друге податке. Идеја је да се подаци који се понављају кроз аналитичке описе прикажу збирно. Пошто је намера, као што је наведено, да задржимо и приказ структуре грађе фонда (односно инвентарне јединице), предложена груписања предмета била би рађена унутар постојећих група предмета (организационих јединица), образованих у сређивању.⁴⁶ Опис садржаја јединице описа, коју смо дефинисали, пратио би, дакле, редослед инвентарних јединица фонда и његову структуру.

Група предмета, као јединица описа, била би образована, као што је напоменуто, на основу одређене сродности предмета, при чему не мислимо само на сродност тема предмета, него и на тип (врсту) акта, адресанта, и сл. Управо наведени подаци се најчешће понављају у аналитичким описима предмета. У овом смеру, могло би да се ради наведено груписање предмета. Тиме бисмо, чини се, добили одговоре и на нека од питања, на која би требало да одговори и кратак садржај предмета у аналитичком опису: ко?, како?⁴⁷ и зашто?⁴⁸

Код групе „конгрегационих списа” конкретно бисмо груписали предмете чији је пошилацац, на пример, УНВ-е, УДК-а, итд. Унутар тако образованих група направили бисмо, надаље, поделу предмета према врсти акта, а потом груписање предмета према темама. Тако бисмо као групу имали предмете којима, на пример, УНВ-е наређује спровођење истраге по одређеним питањима, слање информација, и сл.

Напомињемо постојање могућности, поред описаног, само приказа тема предмета у дефинисаним оквирима, али и приказа садржаја предмета неком другом комбинацијом података који се понављају.

Што се тиче осталих група предмета (организационих јединица) фонда, овом приликом бисмо дали само краће коментаре могућег приказа њиховог садржаја (и то само за веће групе, типичне за сваку годину).⁴⁹

става о архивској грађи посвећена Тамишкој жупанији, у Годишњак Историјског архива Града Новог Сада, бр. 4, Нови Сад, 2010, 225.

⁴⁵ Предложено груписање, наравно, не значи и физичко померање предмета и ремећење поретка грађе.

⁴⁶ Што би код „конгрегационих списа” значило и унутар предмета конгрегације одређеног датума.

⁴⁷ Податак о врсти акта.

⁴⁸ С тим што би одговор на ово питање, садржан заправо у приказу теме груписаних предмета, био дат сажето, без навођења детаља.

⁴⁹ Опет уз напомену да се односи на типичне групе предмета (организационих јединица), у делу грађе фонда на чијој обради је аутор непосредно радио.

Груписање предмета који би били јединица описа код „конгрегационих списа без сигнатуре” могло би се урадити по темама.⁵⁰ Предмети „молби решаваних на конгрегацијама” и „војних списа” могли би се груписати у оквирима дефинисаним за „конгрегационе списе”, односно уз поштовање и датума конгрегације као оквира. Но, будући да су ове групе предмета (организационих јединица) невелике, наведено би, могуће, представљало само беспотребно цепкање, те би боље решење представљало само груписање по темама.⁵¹ Што се тиче осталих група предмета, односно организационих јединица, („грађански суд”, „кривични суд”, „урбаријални суд”, „властелински суд”, „судске истраге”, „судски списи без сигнатуре”, „признанице”), будући да су тек фрагментарно сачуване (а код већине и сам назив одражава одговор на питање: ко?), мишљења сам, да би у овом случају најприкладније било груписање предмета по темама.

Као што се може закључити из излагања, не би се, нужно, тежило једном решењу (облику) приказа, који би важио за све групе предмета (организационе јединице) фонда. Дати модел описа садржаја грађе, тј. груписања предмета одређених организационих јединица могао би се мењати у зависности од количине грађе у одређеној години. Овде бисмо поновили већ изнет став, да би било боље да је грађа фонда сређена по организационим јединицама, а унутар истих по годинама, што би отворило могућност израде посебних сумарних инвентара, па и предложеног „прелазног научноинформативног средства” за сваку организациону јединицу посебно, при чему разлике у описаном груписању предмета не би толико долазиле до изражаја.

Што се тиче осталих елемената (рубрика) предложеног научноинформативног средства, имао би, такође, рубрику у коју би био унет податак о броју инвентарне јединице, и рубрику са податком о хронолошком оквиру грађе инвентарне јединице. Поред наведених података који би требало да омогуће проналажење конкретних предмета у грађи, још више би допринело навођење архивских бројева предмета код тема на коју се одређени предмети односе. Код „конгрегационих списа” задржало би се и навођење датума конгрегација (у чијим оквирима би се, како је предложено, вршило груписање), са распоном регистратурских бројева, чиме би се очувала слика о структури грађе фонда, али и „траг” оригиналне сигнатуре (такође, једног од елемената аналитичког описа предмета). Што се тиче података о одликама предмета, које нам пружа аналитички опис, ми-

⁵⁰ Друкчије груписање ових предмета, мишљења сам, не би ни могло да се спроведе зато што представљају изузетно разнородну грађу. Још лакша манипулација овим списима била би да су стављени на крај фонда, скупно, чиме би се отворила могућност њиховог тематског сређивања и тиме олакшао и предложени опис по темама.

⁵¹ У грађи, ове групе, иначе, нису подељене према датуму конгрегације, већ су дате као целина.

шљења сам, да би се могао задржати податак о језику на којем су предмети, тако што би, у виду посебне рубрике, био сачињен попис архивских бројева предмета који су на другим језицима у односу на преовлађујући (у овом случају латински језик). Наведени попис би могао да се ради, на пример, за предмете једне инвентарне јединице у целини. На крају, оставили бисмо могућност и израде регистара (и то именског и географског) за грађу једне године.⁵²

Напоменули бисмо још да је дати предлог „прелазног научноинформативног средства” за архивски фонд Тамишке жупаније (Ф. 10) оквиран, и да свакако садржи недостатке. Аутор је преваходно желео да укаже на могућност израде научноинформативних средстава, комбиновањем елемената постојећих научноинформативних средстава.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

1. Архивска грађа фонда Тамишке жупаније, Архив Војводине, Фонд 10.
2. Сумарни инвентар за фонд Тамишка жупанија, Нови Сад, 1989.
3. Сумарни инвентар за Збирку штампата (Збирку штампаних ствари), Сремски Карловци, 1979.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

1. Владислав М. Тодоровић, Тамишка жупанија (1779–1849), Аналитички инвентар, свеска 1 (1731–1782), Нови Сад, 2005.
2. Митар М. Крејић, Тамишка жупанија (1779–1849), Каталог одабраних садржаја докумената, свеска 2 (1782–1784), Нови Сад, 2008.

НЕОБЈАВЉЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Вера Филиповић, *Упутство за израду аналитичког инвентара (предлог)*; на <http://arhivistika.wordpress.com/clanci/> извршен увид 16.02. 2012.
2. Методолошко упутство о изради аналитичких описа и регистара за аналитичке инвентаре и каталоге докумената, Нови Сад, 2005, рукопис.
3. 3. Никола Николић, *О изради аналитичких инвентара и регистара (индекса)*, Сремски Карловци, 1979, рукопис.
4. 4. Упутство о аналитичком инвентару архивске грађе, Нови Сад, 1982, рукопис.

⁵² Богдан Лекић наводи израду регистара и код сумарног инвентара. Видети: Богдан Лекић, наведено дело, стр. 180.

СЕЛЕКТИВНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006.
2. Богдан Лекић, Маргарета Јововић, Милица Милићевић, *Израда инвентара за фондове сређене по принципу слободне провенијенције*, у *Девети конгрес архивских радника Југославије, реферати и саопштења, Струга 1980*, Београд, 1980, стр. 150–161.
3. Бориша Радовановић, *Огледи из архивистике-зборник радова*, Крагујевац, 2010.
4. *Водич кроз архивске фондове*, свеска 6, том I, Сремски Карловци, 1977.
5. *Водич кроз архивске фондове Архива Војводине*, свеска I, Нови Сад, 1999.
6. Дејан Јакшић, *Судство у жупанијским фондовима до 1848*, у *Архивски анали*, бр. 4, Нови Сад, 2007, стр. 11–25.
7. мр Дејан Јакшић, *Едиција научно-информативних средстава о архивској грађи посвећена Тамишкој жупанији*, у *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, бр. 4, Нови Сад, 2010, стр. 219–228.
8. Ержебет Апро, *Архивска научно-обавештајна средства у Мађарској и научноистраживачки рад*, у *Зборник радова са саветовања Нови Сад*, 17–18. децембар 2009, Нови Сад, 2010, стр. 65–83.
9. Загорка Авакумовић, *Нека искуства у отклањању грешака у поретку грађе архивског фонда Тамишке жупаније*, у *Архивски анали*, број 6, Нови Сад, 2011, стр. 11–21.
10. Зоран Стевановић, *Израда аналитичког инвентара у електронском облику у Архиву Војводине, с обзиром на Општи међународни стандард за опис архивске грађе-ISAD(G)*, у *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, бр. 5, Нови Сад, 2011, стр. 67–87.
11. Иванка Брук и Љубодраг Поповић, *Архивистика*, Београд, 1986.
12. ISAD(G). Општи међународни стандард за опис архивске грађе, ДАРВ, Нови Сад, 2006.
13. Митар Крејић, *Актуелни проблеми неуједначености у изради аналитичких инвентара и регистара у архивима*, у *Attendite (Гласник Историјског архива у Кикинди)*, Кикинда, 2008, стр. 61–81.
14. Ненад Предојевић, *Израда научно-информативних средстава у архивима Војводине, њихова даља оправданост и могућност њиховог унапређења*, у *Архивска пракса*, број 13, Тузла, 2010, стр. 286–301.
15. мр Сredoје Лалић, *Проблеми израде аналитичког инвентара у архивима у САП Војводини*, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1978, стр. 91–100.
16. Никола Николић, *Нека искуства на изради аналитичког инвентара*, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1978, стр. 101–106.
17. Препорука о приоритету архивских фондова и збирки за сређивање и обраду и приоритету стручних операција, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1968, стр. 106–108.

18. Томислава Јелић, *Искусва на изради аналитичког инвентара*, у *Архивски анали*, бр. 3, Нови Сад, 2006, стр.47–73.
19. Упутство за сређивање архивских фондова органа управе, радних, друштвено-политичких и других организација, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1973, стр. 177–191.
20. Упутство о изради сумарног инвентара, у *Архивски преглед*, бр. 1–2, Београд, 1985, стр. 187–189.

ZAGORKA AVAKUMOVIĆ, Archivarin
Archiv der Woivodina
Novi Sad

FRAGE DER MÖGLICHKEITEN DER PRAXISFÖRDERUNG BEI DER ERSTELLUNG
VON WISSENSCHAFTLICHEN INFORMATIONSMITTELN AM BEISPIEL DES
ARCHIVBESTANDES DER TEMESER GESPANSCHAFT

ZUSAMMENFASSUNG: In der Arbeit werden erstellte wissenschaftliche Informationsmittel für den Archivbestand Temeser Gespanschaft (F. 10) dargestellt, sowie diejenigen, deren Ausarbeitung im Laufe ist. Die Autorin hat sich in der Arbeit weder mit der Frage der Struktur von einzelnen wissenschaftlichen Informationsmitteln, noch mit der Analyse von allen ihren Elementen beschäftigt. Der Forschungsgegenstand ist auf die Angaben beschränkt, die das jeweilige wissenschaftliche Informationsmittel enthält, und die für eine effiziente Nutzung von Archivgut des genannten Archivbestandes wichtig sind. Die Autorin hat versucht, eine Analyse der wissenschaftlichen Informationsmittel für den Archivbestand der Temeser Gespanschaft (F. 10) zu bieten, im Vergleich zur Theorie, sowie eine Analyse des bestehenden Ansatzes bei der Erstellung von einzelnen wissenschaftlichen Informationsmitteln. Es wurden auch bestimmte Mängel hervorgehoben, die, der Ansicht der Autorin nach, beim Ansatz zur Erstellung von bestimmten wissenschaftlichen Informationsmitteln bestehen, und sie führen zu Schwierigkeiten bei der Nutzung von Archivgut (verstärkt durch die nur teilhaftige Erhaltung der Bücher), sowohl seitens der Benutzer, als auch der Archivangestellten selbst. Das angegebene Problem wurde am Beispiel des Archivbestandes der Temeser Gespanschaft (F. 10) analysiert, aber das kann sich gleichzeitig auch auf andere Bestände des älteren Archivguts im Archiv der Woivodina (Archivbestände bis 1918) beziehen. Es wurden einige Möglichkeiten der Beseitigung dieser Schwierigkeiten dargestellt, die sich vor allem auf die Änderung des Ansatzes bei der Erstellung des analytischen Inventars, sowie des Katalogs beziehen. In den bestehenden Umständen wurde, als eine mögliche Lösung, die Meinung über die Möglichkeit der Erstellung eines wissenschaftlichen Informationsmittels geäußert, das einen einzigartigen Übergang vom summarischen Inventar zur Erstellung eines analytischen Inventars für den ganzen Bestand (jetzige Praxis) darstellen würde. Obwohl das vielleicht nicht genügend betont ist, stellt die Arbeit auch das Ergebnis der Einstellung der Autorin gegenüber der Notwendigkeit der Vervollkommenung von vorhandenen wissenschaftlichen Informationsmitteln dar, wie auch der Schaffung von neuen Informationsmitteln, die in den Bedingungen der besseren Möglichkeiten von Informationspräsentation rationellere Lösungen darstellen würden. Hier sollte man zuerst von den Bedürfnissen der Benutzer und den

Erfahrungen der Archivangestellten selbst ausgehen, aber auch von den Lösungen, die von besser entwickelten Archivinstitutionen angeboten werden. In der Arbeit wurden allerdings nicht alle Fragen und Probleme bezüglich der Erstellung von wissenschaftlichen Informationsmitteln berücksichtigt, aber die Absicht der Autorin war, auf die Notwendigkeit hinzuweisen, die Frage der Erstellung von wissenschaftlichen Informationsmitteln aufzuwerfen, beziehungsweise auf die Notwendigkeit der Analyse der bestehenden Praxis, sowie die Möglichkeiten deren Förderung zu erkennen.

SCHLÜSSELWÖRTER: wissenschaftliche Informationsmittel, Katalog, summarisches Inventar, analytisches Inventar, Nutzung von Archivgut, wissenschaftliche Übergangsinformationsmittel, Archivbestand der Temeser Gespannschaft (F. 10)

ЉИЉАНА РАДОВАЦ, архивиста
Архив Војводине, Нови Сад

АРХИВСКИ ФОНД ШАЈКАШКИ ГРАНИЧАРСКИ БАТАЉОН –
ТИТЕЛ TSCHAIKISTEN GRÄNZ INFANTERIE BATAILLON
(1763–1872) 1768–1873

САЖЕТАК: У раду је дат, оквирно, приказ историјата ствараоца архивског фонда. Шајкашки граничарски батаљон (Ф. 8), постојао је од 1763–1872. године, што потврђују и пронађени преписи аката о оснивању и укидању у Фонду генерала Аврама Ђукића, који се налази у Рукописном одељењу Матице српске. Кроз рад се протежу цитати и илустрације које јасније представљају слику тога периода. Такође, представљене су организационе јединице Шајкашког батаљона, као и организациони послови Команде батаљона и компанија које су извршавали сходно упутствима добијеним од виших инстанци.

Архивски Фонд Шајкашки граничарски батаљон – Тител (Ф. 8), налази се у Архиву Војводине инвентарисан под бројем 8. На основу податка из Деловодног протокола (нема предмета), који је сачуван у архивском фонду Ф. 121 – Архив Војводине, Нови Сад, види се да Државна архива у Новом Саду извештава Министарство просвете да је из Титела извршен пренос грађе „бившег Шајкашког батаљона” дана 16. марта 1928. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Архивски фонд, Шајкашки граничарски батаљон (Ф.8), Хабзбуршка монархија, речна флота, Регуламент, Фонд генерала Аврама Ђукића (Рукописно одељење Матице српске), Команда батаљона, Компаније.

„Ц. кр¹. тителски Крајишки Шајкашки граничарски батаљон постао је 1764. г. (1. маја), преиначен је у Крајишки пешачки батаљон истога имена 1852. г., а развојачен и укинут је 1872. г. (1. новембра)”. Оригинал овог документа генерала Аврама Ђукић, налази се у Фонду А. Ђукића и чува се у Рукописном одељењу Матице српске под бројем М 8.580. То је један је од ретких његових рукописа који се могу наћи на српском језику, јер је углавном писао на немачкој готици.

¹ Царско краљевски

001

Препис Регулamenta Марије Терезије на старохрватском језику, датиран у Бечу 20. априла 1764. године, којим се регулише уређење батаљона. Регулament садржи 91. тачку, на 20 страна. Пошто нема простора да се свих 20 страница овог регуламента прикажу, дајемо само прву и последњу страну.²

002 и 002a

На исто питање односи се и група докумената која ближе објашњава уређење Батаљона – *Unterordnung des Čaikisten Baon.*³, или скуп рукописа генерала Аврама Ђукића, посебно „књига” као на слици доле:

003 и 003a

Историја ц. кр. Тителског граничарског шајкашког (касније пешадијског) батаљона Аврама Ђукића

Горе наведено своју потврду налази у документу царско краљевског Врховног индентанта 1. класе А. Ђукића племића Фрање Јосиповог реда, који се налази у Рукописном одељењу Матице српске.⁴

Архив Војводине поседује архивску грађу која се односи на Шајкашки граничарски батаљон и то тек од 1768. године. Из те године постоји само један предмет датиран 15. октобра у Тителу, који се односи на пресоналну листу официра. Од 1769. године грађа иде у континуитету све до 1877. године, дакле и после развојачења батаљона 1872. године. У току је класификација и систематизација архивске грађе фонда, као и ревизија, односно утврђивање физичког стања грађе фонда. Увидом у грађу, установљено је да се у њој налазе предмети који иду до 1877. године, а везују се за места батаљона.

Шајкашки граничарски батаљон је добио своје име по шајкашима, војницима некадашње речне флотиле⁵ Хабзбуршке монархије, у чијој су служби, још од 15. века, углавном били Срби. Главни задатак им је био да бране Турцима прелаз преко Дунава. Београдским миром 1739. године Дунав и Сава су постали граница између Аустрије и Турске.⁶

² Рукописно одељење Матице српске, Рукописи генерала Аврама Ђукића, број М 8.577

³ Рукописно одељење Матице српске, Рукописи генерала Аврама Ђукића, број М 8.532

⁴ Рукописно одељење Матице српске, Рукописи генерала Аврама Ђукића, број М 8.586

⁵ *Flotille* – *Flotila* је назив за групу докумената која поближе објашњава оснивање и развој флотиле, налази се у фонду Аврама Ђукића у Рукописном одељењу Матице српске под бројем М. 8.571

⁶ Историја српског народа IV/1, Београд, 1994, стр. 217–232. (Славко Гавриловић, Срби у Хрватској од Београдског мира до краја XVIII века)

Одлуку о формирању Шајкашког граничарског батаљона царица Марија Терезија донела је 15. јула 1763. године. Најпре су ушли житељи места: Тител, Лок, Мошорин, Гардиновци, Вилово и Жабал. Тител је одређен за седиште, а мајор Теодор фон Станисављевић је постављен за првог команданта Шајкашког батаљона. За команданта Петроварадинске пограничне регименте одређен је пуковник Андреас Матезен⁷ (Andreas Mathesen).⁸

Следи препис документа који се односи на почетак деловања (функционисања) Шајкашке војске:

Из „Оточаствени и опишти земљопис за српску децу са особитим обзиром на земље у којима наш народ живи по најновијим и најбољим изворима на писао Никола Ђ. Вукићевић српске учитељске школе Сомборске управитељ и члан народног школског савета. Панчево, 1873, накладом (прим. прев. издање) књижаре браће Јовановић”; страна 10:

„Почетак шајкашке војске доводи се од времена краља Владислава II и Лајоша III, под којима су јуначки Срби Нерешани, Херцеговци и са кршиног велебита, на лаким шајакама уз Дунав и Саву, Београд од Турака бранили. Кад Турци 1521. год. Београд освоје Шајкаши се преселе са својим лаким шајакама у данашњу своју постојбину, и они су сачињавали језгру војске деспота српског Ивана Црнојевића (год. 1526–1528).

После смрти свога војсковође, један део Шајкаша на шајакама пресели се у околину коморанску и настани се уз реку Вагу у местима Селишту и Сент=Ивану (прим. прев. Шајкаш). Одатле су Шајкаши скоро 200 година непрестано војевали на води и на субу, верне услуге чинећи владалачкој кући Хабсбуршкој. После турских ратова краљица Марија Терезија допусти им, да се могу повратити у постојбину својих предака и они се са својим обриштаром Владиславом Фехирваријом на шајакама преселе у Бачку, где их браћа од старине у своје јуначко крило братински приме. Овај повратак коморанских шајкаша у Бачку догодио се 1746 год., а највише их се том приликом у селима Ковиљу и Ковиљ=Сентивану (прим. прев. Шајкаш) настанило. У то исто доба а и доцније су из Бачке а особито из Сомбора многи милитари Срби доселили се у Жабал, Чуруг, Доњи-Ковиљ и у друга шајкашка места.⁹”

Године 1741. на Земаљском сабору зајамчена је провинцијализација Потиске и Поморишке војне границе. Уједно је XVIII законским чланом

⁷ Из документа М 8.580 се види да је Марија Терезија барону Матезену заповедила превод Регуламента на матерње језике, што он отписом 24. априла 1764. године потврђује превод на *Illyrischer Sprache*- илирски језик, јер се тада само српски народ у земљама Свете Стефанове Круне звао *illyrische Nation* илирска нација.

⁸ Аврам Ђукић, Шајкашка. Историја. Прва књига. Нови Сад: 1975, стр. 143–145.

⁹ Рукописно одељење Матице српске, Рукописи генерала Аврама Ђукић, број М 8.583

одобрено редуцирање националних јединица постављених на разним тачкама. Међу овима су се налазиле и три шајкашке компаније смештене у Ђеру, Коморану и Естергону. Овај податак се налази у наредби Дворског ратног савета (HKR) од 14. децембра 1746, бр. 211, у хронолошком изводу аката HKR.¹⁰

Још тада се почело помишљати да се оснује шајкашка флотила на Доњем Дунаву што је и учињено Регуламентом царице Марије Терезије од 1764. године о формирању Батаљона¹¹, чији се препис оригинала налази у Рукописном одељењу Матице српске.¹² Архивски фонд Шајкашки граничарски батаљон (Ф. 8), чува се у Архиву Војводине и класификован је као Фонд од изузетног значаја.¹³

У Шајкашки батаљон спадала су следећа места: Чуруг, Гардиновци, Ђурђево, Госпођинци, Жабал, Каћ, Лок, Мошорин, Надаљ, Горњи Ковиљ, Шајкаш, Тител, Доњи Ковиљ, Вилово. У том саставу Шајкашког батаљон је остао све до свог расформирања 1872. године. Листа места Шајкашког Граничарског батаљона приказана у абecedном реду, налази се у Рукописном одељењу под бројем М. 8.530

004

Тител, Гардиновци, Лок и Вилово чинили су прву команду (компанију), Доњи Ковиљ, Горњи Ковиљ и Каћ другу команду, Госпођинци, Ковиљ и Шајкаш трећу, Жабал четврту, Чуруг пету, а Ђурђево и Надаљ шесту команду. Тител је био главно место Шајкашког батаљона, а био је под управом команданта у Петроварадину. Године 1872. Шајкашки батаљон је укинут и његова територија је прикључена Бачко-бодрошкој жупанији. Током 1873. године Земаљски округ батаљона је потпуно провинцијализован. Организација батаљона, судство и заступништво у парламенту регулисани су мађарским законским чланом XXVII из 1873. године. По њему је овај округ, састављен из тителског и жабаљског судског округа, са сопственим изборним округом, са главним изборним местом Тител и са правом на једног заступника у парламенту у Будимпешти, прикључен Бачко-бодрошкој жупанији¹⁴.

¹⁰ Аврам Ђукић, Шајкашка. Историја. Прва књига. Нови Сад: 1975, стр. 140.

¹¹ Државни архив Аустрије у Бечу, одељење Ратног архива, поседује оригинале документације о оснивању Шајкашког батаљона под бројевима: *KA HKR 1763 November 26. No. 613/3 (Reglementierung und Conscriptions Tabellen) und KA HKR 1764 Mai 14. No. 341. (Regulament)*.

¹² Рукописно одељење Матице српске, Рукописи генерала Аврама Ђукића, број М 8.577

¹³ Одлука о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у Архивима објављена је у службеном гласнику („Сл. гласник РС”, бр. 42/98.), чију категоризацију је извршило Министарство културе, а потврдила Влада Републике Србије.

¹⁴ Аврам Ђукић, Шајкашка. Историја. Друга књига. Нови Сад: 1975, стр. 186.

005

Организационе јединице Шајкашког батаљона:

Команда Батаљона

Команда I компаније (Тител, Гардиновци, Лок, Вилово)

Команда II компаније (Доњи Ковиљ, Гроњи Ковиљ, Каћ)

Команда III компаније (Госпоћинци, Ковиљ, Шајкаш)

Команда IV компаније (Жабалъ)

Команда V компаније (Чуруг)

Команда VI компаније (Ђурђево, Надаљ)

У склопу управне организације Батаљона долазило је до промена односно распарчавања војних јединица у друге команде, што се може видети и из саме грађе.

Списак књига Шајкашког батаљона: Урађен је попис књига које су сређене ради лакшег сналажења. У току ревизије накнадно су пронађене књиге, као и истргнути делови књига који су додати фонду. За сада прелиминарни попис броји 123 књиге. Међу њима има: деловодника, регистара, рачунских књига, пореских књига, грунтовних и земљишних књига и др. У току ревизије грађе фонда могуће је да ће се пронаћи нове књиге, тако да ће крајњи попис бити завршен кад се заврши рад на сређивању, односно ревизији фонда.

Архивски фонд Шајкашки граничарски батаљон (Ф. 8) броји око 310 кутија грађе. Кутије у којима се чува грађа су широке 12 цм и могу да садрже око 200 страница докумената.. Сматрам да би овде требало упутити читаоца у основне карактеристике садржаја архивске грађе фонда, а који се односе на:

1. Организационе послове Команде батаљона

Сходно упутствима која су добијали од виших инстанци послови су били следећи: усвајање Статута, изградња шајки и њихово одржавање, извештаји о становништву, извештаји о пољопривреди, извештаји о здравственом стању становништва, извештаји о фабрикама и занатству, о трговини, о школству и култури, о саобраћају, о финансијама, о водостају на рекама и метеоролошки извештаји, исељавање становништва, дезертерство, судство (преки суд, саслушање, пресуде), мајсторске дипломе, издавање женидбених дозвола, рапорти, издавање пасоша, вашари, платни спискови официра и војника, војно снабдевање, издавање дозвола за лов и риболов (и вандровања), спречавање кријумчарења у Турску, састављање тестамената, смртвонице.

2. Организационе послове компанија

Уговори о коришћењу пашњака, тестаменти, крађе коња, обрачуни на станарине официрских станова, купопродајни уговори, извештаји о имовном стању граничара, предрачуни мајсторских радова, молбе за вођење занатских радњи, попис породица које су страдале за време Револуције 1848. године и треба да добију помоћ из Русије, мајсторски предрачуни за изградњу официрских станова, одређивање цена алкохоних пића, молбе за отпуст из војске, издавање земље у закуп, молбе за набавку дудових садница, извештај централне ревизионе комисије о ново објављеним књигама, лицитација пантонских чамаца, изградња школа, одређивање закупнине за риболов, уговори о сечи дрва, ветеринарски извештаји о здравственом стању стоке, оправке пантонских мостова, потернице, молбе за инвалиднину, обавештења о новим издањима уџбеника за ученике основних школа у Шајкашком батаљону, правила о лутрији, молбе за помоћ из сирочадске благајне, уредба о примању болесника на лечење у Тителску болницу, извештаји о стању житарица, купопродаја винограда, лицитације огревног дрвета, снабдевање муницијом и осталим војним материјалом, табеларни прегледи стања житарица и воћа, примопредајни записници граничарских имања, извештаји о стању зимских усева, изградња и поправке путева, итд.

Предлози за примену техничке заштите докумената који су приметно оштећени и извештај о физичком стању грађе

У току рада на сређивању архивског фонда Шајкашки граничарски батаљон (Ф. 8) прво се почело са прегледом Збирке (Ф. 469) *Varia-e*¹⁵. У поступку идентификације предмета и докумената издвојено је 15 кутија предмета и докумената који се односе на Шајкашки батаљон. У току је уврштавање тих предмета у грађу Шајкашког Батаљона по годинама и сигнатурама. У току ревизије издваја се грађа за излучивање, која је трула или доста натрула. Такође, у посебне кутије се издваја грађа за лечење и разврстава по годинама. Мање оштећена документа стављају се у кошуљице ради бољег очувања од обољења осталих докумената у кутији, а у току сређивања ће се исти забелешком предлагати за лечење. Грађа која се одваја за лечење углавном је пуна гљивица, и не само што је штетна за документ, него веома штети и здрављу истраживача, тако да се обавезно морају користити маска и рукавице.

Проблеми са којима се сусрећем у грађи представљају велики изазов, а уједно захтевају досетљивост како да се реше. Архив Војводине не поседује инструменте, као ни опремљену лабораторију за рестаурацију и кон-

¹⁵ Збирка докумената за коју не може да се утврди ком фонду припада.

зервацију. Мишљења сам да се документа која су гљивично оболела требало би лечити на адекватан начин, у за то овлашћеном институцијама, односно лабораторијама.

Поред техничке заштите за коју се залажем, требало би на документима из наведеног архивског фонда извршити и физичку заштиту односно „пеглање”. То „пеглање” подразумева исправљање документа, јер су приликом архивирања, или коришћења изгужвани.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

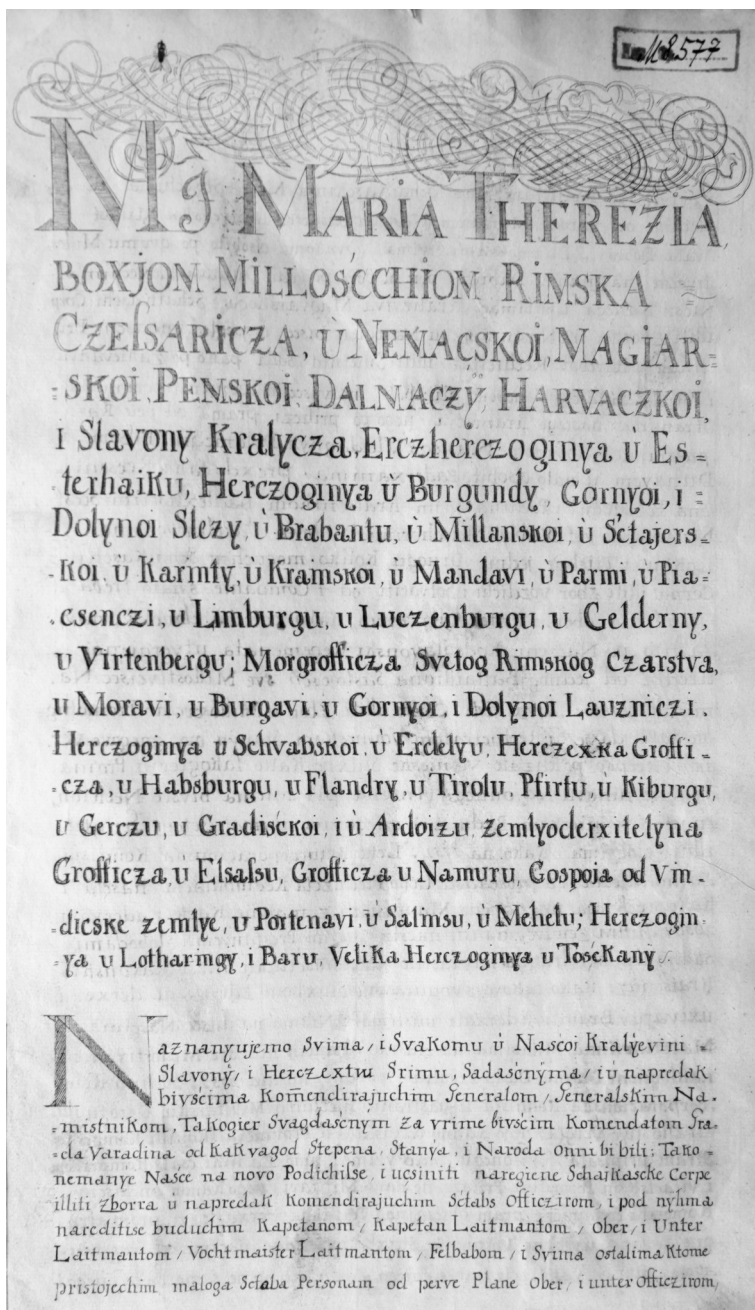
1. Архив Војводине, Фонд 8, Шајкашки батаљон (1766–1871), 1785–1875.
2. Рукописно одељење Матице српске, Рукописи генерала Аврама Ђукића, броје, М 8.530, М 8.577, М 8.580, М 8.583,
3. Рукописно одељење Матице српске, Рукописи генерала Аврама Ђукића, „Историја ц. кр. Тителског Граничарског Шајкашког касније (пешадијског) батаљона”, број М 8.586.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аврам Ђукић, Шајкашка. Историја. Прва књига. Нови Сад, 1975.
2. Аврам Ђукић, Шајкашка. Историја. Друга књига. Нови Сад, 1975.
3. Историја српског народа, IV/1. Београд, 1994.

Рукопис *Историје Шајкашког батаљона* Аврама Ђукића

Регуламент Марије Терезије из 1764. године

Alphabetische Ortschafte-tabelle
 über die in dem obbenannten Confessionsbezirk aufgeführten
 Ortschafte.

Namen der Ortschafte in der		in Confessionen angeordnet	Confessionen der Ortschafte			Ortschafte.
Einwohner	Landes		Orthodox	Katholik	Evangelik	
<i>Esung</i>	<i>amf</i>	<i>amf</i>	.	.	1	<i>Esung</i>
<i>Jardinovack</i>	<i>Jardinovacke</i>	"	.	.	1	<i>Rebaltum. Officiant. Katholik</i>
<i>Georgievo</i>	<i>Gurgovo</i>	"	.	.	1	<i>Gurgovo. Katholik</i>
<i>Gospodinke</i>	<i>amf</i>	"	.	.	1	<i>Rebaltum. Officiant. Katholik</i>
<i>Josefsdorf</i>	<i>Josefowo</i>	"	.	.	1	<i>Gurgovo. Katholik</i>
<i>Kaacs</i>	<i>amf</i>	"	.	.	1	<i>Rebaltum. Officiant. Katholik</i>
<i>Lock</i>	<i>amf</i>	"	.	.	1	" " "
<i>Moschorin</i>	<i>amf</i>	"	.	.	1	<i>Gurgovo. Katholik</i>
<i>Nadaly</i>	<i>amf</i>	"	.	.	1	" "
<i>Ober-Kovil</i>	<i>Gornj Kobilj</i>	"	.	.	1	" "
<i>St. Ivan</i>	<i>Sentivan</i>	"	.	.	1	<i>Rebaltum. Officiant. Katholik</i>
<i>Titel</i>	<i>amf</i>	<i>amf</i>	.	.	1	<i>Rebaltum</i>
<i>Unter-Kovil</i>	<i>Dolnj Kobilj</i>	<i>amf</i>	.	.	1	<i>Rebaltum. Officiant. Katholik</i>
<i>Willova</i>	<i>amf</i>	"	.	.	1	" " "

Titel am 5. October 1822
Livovicsⁱⁿ p
Oberr.

Списак места Шајкашког батаљона

LJILJANA RADOVAC, Archivarin
Archiv der Wojwodina
Novi Sad

TSCHAIKISTEN GRENZ-INFANTERIEBATAILLON (1763-1872) 1768-1873

RESÜMEE: In der Arbeit wird die Geschichte des Schöpfers des Archivbestands "Tschaikisten-Grenzbataillon" (F.8), das von 1763-1872 bestand, dargestellt. Das Tschaikisten-Bataillon bekam seinen Namen nach den Tschaikisten-Soldaten, den ehemaligen Soldaten der Flussflotille der Habsburgermonarchie, in deren Dienste vor allem Serben gewesen sind. Das Bataillon wurde gegründet, um den Türken den Übertritt über die Donau, auf das Territorium der Habsburgermonarchie, zu verwehren. In der Arbeit werden die Organisationseinheiten des Tschaikisten-Bataillons dargestellt, wie auch die Organisationsarbeiten der Wehrleitung und Kompanien, welche sie gemäß der Anweisungen höherer Instanzen ausführten.

Als mir die Arbeit am Archivbestand "Tschaikisten-Grenzbataillon" (F. 8), an dem ich die Durchsicht, Bearbeitung und Klassifizierung durchführte, zugeteilt wurde, habe ich sofort festgestellt, dass sich die Fünf-Jahres-Spannweite des Schöpfers des Archivbestands mit dem realen Stand des Archivbestands überhaupt nicht deckt. Im Vakuum von fünf Jahren konnte ich keine Dokumente feststellen. Deswegen habe ich mich entschieden, nach Dokumenten, die das Gründungsdatum beziehungsweise Auflösungsdatum des oben angeführten Archivbestands bezeugen, zu suchen.

Es ist mir gelungen festzustellen, dass sich die Originale dieser Dokumente im Kriegsarchiv in Wien befinden, und deren Abschriften in der Abteilung für Manuskripte der Matica srpska. Diese Abschriften aus der Abteilung der Matica srpska haben es mir ermöglicht, den Archivbestand zu komplettieren und die Daten für die Fertigung der historischen Niederschrift zu vervollständigen.

Wenn auch das Tschaikisten-Bataillon erst im 18. Jahrhundert bestanden hat, zitiere ich in meiner Arbeit ein Dokument aus dem 16. Jahrhundert, das über die Anfänge der Tschaikisten-Soldaten spricht, woraus man sehen kann, dass die Donau und die Sava schon vor längerer Zeit die natürliche Grenze zwischen zwei Reichen, der Habsburgermonarchie und dem Türkenreich, waren.

Gleichfalls habe ich durch die Kontaktherstellung mit dem Kriegsarchiv in Wien und dem ungarischen Staatsarchiv Informationen über die dortigen Dokumente gesammelt, welche das Tschaikisten-Bataillon betreffen, was mir weitere Nachforschungen und die Vervollständigung des Archivbestands ermöglichen wird.

Während der Arbeit am Archivbestand, welche auf den damaligen Dienstsprachen Deutsch, Latein und Ungarisch geschrieben wurden, kam ich zu der

Ansicht, dass es für ausländische Forscher, Wissenschaftler und Studenten interessant wäre, die Archive in ihren Heimatländern über die alten Archivbestände im Archiv Vojvodina, die von Ende des 17. Jahrhunderts bis Anfang des 20. Jahrhunderts datieren, zu informieren. Damit könnte eine Verbesserung der internationalen Zusammenarbeit erzielt werden.

Durch die Zusammenarbeit mit internationalen Forschern und die Publikation von Dokumenten auf ihren jeweiligen Sprachen und auf Serbisch (Zweisprachig), würde die Arbeit mit Kollegen aus dem Bereich mehr gefördert. Gleichfalls könnte man auf der Ebene des Landesarchivs Vojvodina Workshops mit dem Ziel organisieren, Kollegen aus den Gemeindearchiven zu vermitteln, wie auch sie die Archivgüter, die in diesen Archiven aufbewahrt werden, adäquat schützen können.

Alle in dieser Arbeit gezeigten Dokumente wurden aus dem Archivbestand des Generals Adam Djukić der Manuskriptenabteilung der Matica srpska entnommen, gemäß des Protokolls über die Zusammenarbeit zwischen der Matica srpska und dem Archiv Vojvodina.

SCHLAGWÖRTER: Archivbestand 8. Tschaikisten Grenz-(Infanterie)bataillon, Habsburgermonarchie, Flussflotille, Regulament, Bestand des Generals Adam Djukić (Abteilung für Manuskripte der Matica srpska), Wehrleitung, Kompanie

ЛЕОНИЛА ПАВЛОВИЋ, архивиста
Архив Војводине, Нови Сад

КАРАКТЕРИСТИКЕ ФОНДА ГЛАВНА ДИРЕКЦИЈА ИНДУСТРИЈЕ КУДЕЉЕ И ЛАНА – НОВИ САД (1946–1952), 1945–1952

САЖЕТАК: У раду је изложен кратак историјат конопље и развој кудељарства на територији АП Војводине у периоду од 1945. до 1952. године. Пошто је основна делатност творца фонда кудељарство, аутор је за сваку кудељару отворио досије који садржи: одлуке о конфискацији, решења о експропријацији, упитнике и податке о кудељарским предузећима, записнике о примопредаји предузећа, правила предузећа, спискове парцела кудељара и др.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: конопља, кудељара, земаљска управа, Главна дирекција, индустрија.

Историјат

Конопља је једна од првих култивисаних биљака и њена употреба траје скоро 5.000 година. Претпоставља се да су је Словени и Индоевропљани користили у својој прапостојбини. Прва писана белешка о употреби конопље потиче из 2740. п.н.е., из Кине, где се користила као лек у лечењу маларије. Помиње се 1200. п.н.е., у Индији као једна од пет светих биљака, а користила се у лечењу главобоље, за ублажавање температуре и подстицање спавања и апетита. У Европу су је 500. п.н.е., донели Скити, што сведочи урна са лишћем и семенкама конопље која је откривена близу Берлина. На почетку новог века она се највише користила за лечење у Риму, али и ради уживања. Муслимани су је употребили 1150. године за покретање прве европске производње папира, гњечили су лишће конопље у кашу и правили од ње пергамент. У почетку, конопља се највише гајила због влакана, а стари Кинези су од ње правили одећу, конопце и хартију¹.

¹ http://sh.wikipedia.org/wiki/Istorija_konoplje, pregledano 27. decembra 2011.

На територији бивше Југославије кудељна индустрија је спадала у групу најкарактеристичнијих индустрија, нарочито територија АП Војводине, која је имала најбоље услове за гајење конопље и то посебно Бачка. Конопља се највише гајила у западном и доњем делу Бачке где је било мочварно земљиште. Центри кудељарске индустрије били су у Новом Саду, Бачкој Паланци, Бачу, Оџацима, Новом Врбасу, Богојеву, Српском Милетићу, Чибу, Кулпину итд. Фабрике за кудељу бавиле су се прерадом конопље у кудељу и кучину, а друге израдом финалних производа, као што су ужад, мреже и сл. У периоду између два светска рата, положај ових фабрика се погоршао. Велики поседи који су били лиферанти конопље су нестали, а мали произвођачи су све мање продавали конопљину стабљику пошто су је сами прерађивали. Извоз ФНР Југославије је у то време био неповољан, а много више се извозила кудеља него готови производи. Највише се извозило у Немачку, Мађарску и Аустрију. Југославија је тада заузимала друго место у Европи, у извозу кудеље. Више су се извозили полупроизводи, него финални производи (нпр. ужад) у чему се огледала заосталост привреде Југославије. Положај радника који су радили у овим кудељарама је био веома лош пре свега због слабе хигијенско-здравствене и техничке заштите. Фабрике су биле технички недовољно опремљене. После Другог светског рата приступило се обнови и модернизовању кудељара.

Оснивање и рад Главне дирекције индустрије кудеље и лана – Нови сад

Решењем Министарства индустрије НР Србије основана је Земаљска управа за кудељу и лан НРС као подручна установа овог министарства, која је била надлежна за планско-оперативно и непосредно руковођење свим пословима кудељне индустрије на подручју НРС, са седиштем у Новом Саду².

Организација:

На челу Земаљске управе се налазио управник кога је постављао и смењивао министар индустрије НРС. Управник је имао помоћника, кога је као и начелника одељења, такође постављао и смењивао министар индустрије НРС. Остале службенике Земаљске управе је постављао управник, који је заступао, потписивао и задуживао Земаљску управу у свим пословима и руководио њеним радом.

Органи Земаљске управе су били:

- Секретаријат
- Персонални одсек

² Ф. 222 Главна дирекција индустрије кудеље и лана – Нови Сад (1946–1952), 1945–1952, нормативна акта.

- Одељење за планирање и производњу
- Финансијско-комерцијално одељење

Саветодавни орган Земаљске управе био је Стручни савет у којем се налазио помоћник управника, поједини руководиоци ове управе, управници предузећа, као и други стручњаци кудељне индустрије, а по потреби и представници надлежних државних органа, установа, синдикалних и других организација, као и раднички повереници. Чланове Стручног савета постављао је и разрешавао дужности министар индустрије НРС.

Задаци Земаљске управе били су:

- правилна организација и успешан рад свих подручних предузећа;
- набавка сировина, погонских, техничких и помоћних средстава, машина и потребних уређаја за рад предузећа, њихова правилна расподела и употреба у кудељној индустрији, израда плана производње, давање производних задатака и смерница за рад предузећа;
- да израђује план расподеле, продаје и транспорта производа кудељне индустрије;
- да унапређује и повећава кудељну производњу у предузећима, предузима одговарајуће мере за решавање економско-финансијских, техничких и административних проблема, у циљу рационалнијег рада и побољшања производње;
- да ради према наређењима, директивама, смерницама и упутствима Министарства индустрије НР Србије и да их преноси на подручна предузећа, старајући се за њихово извршење;
- да даје предлоге и мишљења о питањима усавршавања постојећих и оспособљавања и подизања нових стручних кадрова за кудељну индустрију;
- да усклађује рад предузећа, да примењује нова техничка средства, методе и проналаске;
- да сарађује са синдикалним организацијама, надлежним државним органима и установама у циљу боље организације рада, побољшања радних услова у предузећима и решавања питања надница.³

Под оперативним и административним руководством Земаљске управе налазило се 201 предузеће, од тога 140 државних предузећа, 3 секвестрирана, 11 мешовитих и 47 приватних.

На предлог Министарстава индустрије, Влада НРС је 1947. године прописала Уредбу о оснивању главних дирекција Министарстава индустрије НРС, према којој је поред осталих основана и Главна дирекција индустрије кудеље и лана НРС.⁴

³ Ф. 222 Главна дирекција индустрије кудеље и лана – Нови Сад (1946–1952), 1945–1952, Нормативна акта.

⁴ *Службени гласник НРС*, бр. 13, 1947.

Главне дирекције, основане као административно-оперативни руководиоци индустријских предузећа, налазиле су се под руководством министра и његових помоћника. На челу Главне дирекције налазио се главни директор који је управљао свим пословима Главне дирекције. Пословима погона је управљао главни инжењер који је уједно био и заменик главног директора, кадровским пословима заменик главног директора за кадровске послове, планским пословима директор за планове, а комерцијалним комерцијални директор. Главна дирекција је имала свој Секретаријат који је управљао правним и општим пословима Дирекције. Главни директор је са осталим директорима чинио Колегијум директора. Колегијум је био саветодавни орган главног директора, који је он сазивао у вези са свим важним питањима, техничким и оперативним пословима. Главна дирекција је имала и Технички савет, састављен од стручњака из дирекције и предузећа. Технички савет је заседао по потреби, а његове одлуке су имале саветодавни карактер. Главне дирекције су водиле књиговодство и администрацију по начелима која су важила за државна привредна предузећа.

Решењем Министарства индустрије НРС од 24. октобра 1947. године пет текстилних предузећа која су била под административно-оперативним руководством Главне дирекције за текстилну индустрију прешле су под руководство Главне дирекције индустрије кудеље и лана НРС⁵, а Решењем од 28. јуна 1949. године, 23 државна привредна предузећа републичког значаја такође су стављена под административно-оперативно руководство ове Дирекције⁶.

Уредбом о оснивању Генералне дирекције 1950. године⁷, Главна дирекција индустрије кудеље и лана НРС прелази под руководство Генералне дирекције за текстил, кожу, обућу и кудељарство НРС. Исте године, Влада НРС је на основу Уредбе о преносу државних привредних предузећа из надлежности једног у надлежност другог државног органа, донела решење о преносу државних привредних предузећа индустрије кудеље. Тако су из надлежности Генералне дирекције за текстил, кожу, обућу и кудељарство НРС, 22 кудељаре републичког значаја предате на управљање Главном извршном одбору Народне скупштине АПВ у Новом Саду, са свим основним и обртним средствима, фондом руководства и кадровима. Отада су се водила као предузећа покрајинског значаја, док је по једна кудељара предала на управу Среском народном одбору среза врањског у Врању, Градском народном одбору у Шапцу и Среском народном одбору среза доб-

⁵ Ф. 222 Главна дирекција индустрије кудеље и лана – Нови Сад (1946–1952), 1945–1952, Нормативна акта.

⁶ Ф. 222 Главна дирекција индустрије кудеље и лана – Нови Сад (1946–1952), 1945–1952, Нормативна акта.

⁷ *Службени гласник НРС*, бр. 21, 1950.

ричког у Прокупљу.⁸ Следеће године, 1951. извршено је фузионисање кудељарских предузећа. Одредбом о организацији ГИО НС АПВ коју је донела Народна скупштина АПВ 15. јула 1951. године, Главна дирекција за кудељу и лан ушла је у састав Савета за прерађивачку индустрију⁹, а следеће године Савета за индустрију ГИО НС АПВ.¹⁰

Главни извршни одбор НС АПВ на седници одржаној 8. јула 1952. године је донео решење о укидању главних дирекција у саставу Савета ГИО НС АПВ, па је тако укинута и Главна дирекција за кудељу и лан АПВ. Ликвидација предузећа је извршена према прописима Уредбе о поступку ликвидације привредних предузећа.¹¹

Историјат фонда

Архивску грађу Главне дирекције индустрије кудеље и лана – Нови Сад чине књиге и списи, сређени по принципу провенијенције тј. регистратурског пословања творца фонда и слободне провенијенције тј. по тематским групама.

Важна група овог фонда је група техничке документације у којој се налазе генерални планови кудељара и пројекти (грађевинског дела објекта, инсталација техничког процеса, испитивање терена земљишта и др.) Од осталих списа требало би поменути групу нормативних аката где се налази решење и уредба о оснивању Земаљске управе за кудељу и лан НРС, правила о организацији предузећа, организациона шема дирекције, затим извештаји са седница, извештаји о раду, друштвени планови и основни планови делатности. Пошто је основна делатност творца фонда кудељарство, аутор је за сваку кудељару отворио досије који садржи: одлуке о конфискацији, решења о експропријацији, упитнике и податке о кудељарским предузећима, записнике о примопредаји предузећа, правила предузећа, спискове парцела кудељара и др. Поменути досијеи кудељара су сложени по местима, по азбучном реду.

Списак кудељара¹² које су биле у надлежности Главне дирекције за кудељу и лан, у Новом Саду, у периоду од 1945. до 1951. године.

⁸ Ф. 222 Главна дирекција индустрије кудеље и лана – Нови Сад (1946–1952), 1945–1952, Нормативна акта.

⁹ *Службени лист* АП Војводине, бр. 9, 1951.

¹⁰ *Службени лист* АП Војводине, бр. 4, 1952.

¹¹ *Службени лист* ФНРЈ, бр. 57, 1951.

¹² Види Ф. 195 Покрајински секретаријат за индустрију и занатство Извршног већа Народне скупштине АПВ – Нови Сад (1945–1952, 1956–1965), 1945–1952, 1956–1965, а. ј. 219,

СПИСАК КУДЕЉАРА

1. Ада – кудељара „Динамо” 1949.
2. Апатин – кудељаре: „Апатинска”, „Братство”, „Апатинска фабрика кудеље и гребенарија” 1945–1949.
3. Бајмок – кудељара „Пролетерка” 1945–1951.
4. Банатско Велико Село (Свети Хуберт) – Државна кудељара „Вајсман и Мушонг” 1946–1947.
5. Бач – кудељаре „Бачка”, „Босут”, „Левант” и кудељара Бутер Јакоба 1945–1950.
6. Бачка Паланка – Индустрија за прераду јуте и конопље „Михољ Шамо” 1946–1952.
7. Бачка Паланка – Предузеће за ремонт кудељарских машина „Мајевица” 1951–1952.
8. Бачка Паланка – Индустрија кудеље „Црвена Звезда”, „Борац”, „Космај”, „Слога” 1945–1952.
9. Бачка Топола – кудељаре „Романија”, „Фелди и Медер”, „Криваја” 1945–1952.
10. Бачки Брестовац – кудељаре „Шејковић”, „Уна”, кудељара Бернхарт Јосипа, кудељара Енгерт Јосипа 1945–1950.
11. Бачки Грачац (Филипово) – кудељаре „Обнова”, „Велебит”, „Радник” 1946–1950.
12. Бачки Јарак – кудељара „Тара” 1945–1951.
13. Бачки Моноштор – кудељара 1945–1946.
14. Бачки Петровац – кудељара „Кооператива” 1947–1952.
15. Бачко Добро Поље – кудељаре „Братство”, „Сутјеска” 1945–1947.
16. Бачко Ново Село – кудељаре „Дунав”, „Гут”, „Државна кудељара” 1946–1948.
17. Бездан – кудељара „Борба” 1947–1950.
18. Бечеј – кудељара „Тиса” 1945–1952.
19. Богојево – кудељара „Подунавље” 1946–1948.
20. Бођани – кудељара „Берава” 1945–1950.
21. Бољевци – кудељара „Сава” 1949–1950.
22. Вајска – кудељара „Рит”, кудељара Лангенекер Николе 1946–1950.
23. Велико Орашје – кудељара „Морава” 1949–1950.
24. Врањска Бања – кудељара „Поморавље” 1947–1948.
25. Гајдобра – кудељара и електрична централа „Победа” 1946–1948.
26. Гаково – кудељара и циглана 1946.
27. Гложан – кудељара „Пролетер”, „Ђуро Пазитнаи и другови” 1946–1949.

Преглед државних предузећа свих индустријских грана на подручју Војводине, са подацима о начину и времену преласка у државну својину, 1946.

28. Дероње – кудељаре 1946–1947.
29. Деспотово (Васиљево) – кудељара „Змај” 1948–1949.
30. Дољевац – кудељара „Топлица” 1949–1950.
31. Дорослово – кудељара „Мостонга” 1945–1949.
32. Ердевик – кудељара 1946.
33. Жабал – кудељара „Полет” 1947–1951.
34. Змајево – кудељаре „Ловћен”, „Јегричка”, „Савин и Рељин” 1946–1950.
35. Инђија – кудељара „Душан Јерковић” 1947–1952.
36. Каравуково – кудељаре 1946.
37. Кикинда – кудељара Земљорадничке задруге 1949–1950.
38. Кисач – кудељаре „Звезда”, „7 јули” 1949.
39. Клек – кудељара „Бегеј” 1949–1950.
40. Кљајићево (Крњаја) – кудељара „Корана” 1949–1950.
41. Колут – кудељара „Граничар” 1947.
42. Крушић (Вепровац) – кудељаре „Будућност”, „Јединство” 1945–1949.
43. Кула – кудељаре „20. октобар”, „Иса Секицки” 1949–1952.
44. Кулпин – кудељаре „Драгутин”, „Ловћен” 1947–1949.
45. Куцура – кудељара „Жупко” 1947.
46. Лалић – кудељара „Пионир” 1946–1950.
47. Лесковац – Индустрија кудељних и памучних производа „Зеле Вељковић” 1948.
48. Ловћенац (Секић) – кудељара 1947–1949.
49. Мали Иђош – кудељара „Вардар” 1949.
50. Младеновац – Фабрика цакова и тканина „Црвена Звезда” 1948–1950.
51. Младеново (Букин) – кудељара „Лика” 1946–1947.
52. Надаљ – кудељара 1946–1951.
53. Нови Козарци (Хајфелд) – кудељара „Партизан” 1946–1952.
54. Нови Сад – кудељара „Дунав” 1951–1952.
55. Обровац – кудељара „Покрет” 1945–1947.
56. Озаци – Фабрика канапа, ужарије и текстилне индустрије „Лола Рибар”, Државна кудељара, кудељара „Мостонга” 1946–1952.
57. Панчево – кудељара „Војводина”, Панчевачка текстилна индустрија 1947–1952.
58. Параге – кудељара 1948.
59. Пивнице – кудељара „Напредак” 1946–1951.
60. Плавна – кудељара „Дунавац” 1945–1949.
61. Пландиште (Мариолана) – кудељара „Банат” 1945–1952.
62. Појате – кудељара „Јастребац” 1949–1951.
63. Пригревица – кудељаре „Динамо”, „Дунав”, „Будућност” 1945–1950.
64. Путинци – кудељара „Рингвалд” 1946.
65. Равно Село (Нове Шове) – кудељаре „Дурмитор”, „Хофман и другови” 1945–1948.

66. Ратково (Парабућ, Дубрава) – кудељаре „Авала”, „Ибар” 1945–1949.
67. Руменка – кудељара „7 јули” 1948–1950.
68. Руски Крстур – кудељаре „Монар и другови”, „Вис”, „Јута”, „Паплацко и Штајнер” 1946–1949.
69. Савино Село (Торжа) – кудељара „Триглав” 1946–1950.
70. Самош – кудељара 1946.
71. Свилојево – кудељара и циглана 1946–1948.
72. Сента – кудељара „Напредак” 1952.
73. Сивац – кудељара „Партизан” 1947–1949.
74. Силбаш – Силбашка кудељара и кудељара „Напредак” 1946–1949.
75. Сомбор – кудељаре „Колонист”, „Препород” 1947–1952.
76. Сонта – кудељара „Дрвар” 1946–1950.
77. Србобран – кудељара „Криваја”, кудељара Манојловић Стевана
78. 1946–1950.
79. Сремска Митровица – кудељара „Срем” 1950.
80. Српска Црња – кудељаре „Јакшићево”, „Партизан” 1949–1950.
81. Српски Милетић – кудељара „Колектив”, млин „Мостонга” 1945–1950.
82. Станишић – кудељара „Пролетер” 1948–1949.
83. Стапар – кудељара „Берић и Енгерт” 1945–1949.
84. Стара Моравица – кудељара „Телечка” 1946–1949.
85. Суботица – кудељара „Спартак” 1946–1947.
86. Темерин – кудељара „Јабука” 1948–1950.
87. Тител – кудељара „Шајкаш” 1948–1949.
88. Товаришево – кудељара „17 октобар” 1946–1948.
89. Фекетић – кудељара 1947–1949.
90. Футог – кудељара „Фрушка Гора”, кудељара Бајвинглер Фрање 1945–1949.
91. Хајдучица – кудељара „Конак” 1949.
92. Црвенка – кудељара „Косанчић” 1945–1950.
93. Челарево – кудељара 1949.
94. Чонопља – кудељара „Зора” 1949.
95. Шајкаш – кудељара „Шајкаш” 1947–1948.
96. Шабац – кудељара „Думача” 1946–1949.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

1. Уредба о оснивању главних дирекција Министарства индустрије Народне Републике Србије (*Службени гласник НРС*, бр. 13 од 31. марта 1947);
2. Уредба о оснивању генералних дирекција (*Службени гласник НРС*, бр. 21 од 10. августа 1950);
3. Одредба о организацији Главног извршног одбора Народне скупштине АПВ (*Службени лист АП Војводине*, бр. 9 од 1. августа 1951);
4. Решење о промени назива Савета за прерађивачку индустрију (*Службени лист АП Војводине*, бр. 4 од 18. априла 1952);
5. Уредба о поступку ликвидације привредних предузећа (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 57 од 26. децембра 1951);
6. Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 222 Главна дирекција индустрије кудеље и лана – Нови Сад (1946–1952), 1945–1952.
7. Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 195 Покрајински секретаријат за индустрију и занатство Извршног већа Народне скупштине АПВ – Нови Сад (1945–1952, 1956–1965), 1945–1952, 1956–1965.
8. http://sh.wikipedia.org/wiki/Istorija_konoplje, pregledano dana 27. decembra 2011.

СЕЛЕКТИВНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Теодор Аврамовић, *Привреда Војводине од 1918. до 1929/30. године с обзиром на стање пре Првог светског рата*, Нови Сад, 1965.
2. Стеван Мезеи, *Привредне установе и организације у Војводини између два рата (1919–1941)*, Нови Сад, 1954.
3. Никола Вучо, *Привредна историја Југославије*, Београд, 1961.
4. Никола Л. Гаћеша, *Привреда Војводине између два светска рата, у Зборник Матице Српске за историју*, Нови Сад, 1980. стр. 84–109.

LEONILA PAVLOVIĆ, Archivarin
Archiv der Woïwodina
Novi Sad

MERKMALE DES BESTANDES HAUPTDIREKTION DER HANF- UND
LEINENINDUSTRIE - NOVI SAD
(1946-1952), 1945-1952

ZUSAMMENFASSUNG: Hanf ist eine der ersten kultivierten Pflanzen und seine Nutzung dauert fast 5000 Jahre lang. Es wird angenommen, dass Hanf von den Slawen und Indoeuropäern in ihrer Urheimat genutzt wurde. Auf dem Territorium des ehemaligen Jugoslawien gehörte die Hanfindustrie zur Gruppe der charakteristischsten Industriezweige, besonders auf dem Territorium der Autonomen Provinz Woïwodina, welche die besten Bedingungen für den Hanfanbau hatte, besonders in der Batschka.

Durch den Bescheid des Industrieministeriums der Volksrepublik Serbien (VRS) wurde die Landesverwaltung für Hanf und Leinen der VRS als Bezirksbehörde dieses Ministeriums gegründet. Sie war zuständig für die plan-operative und unmittelbare Führung aller Tätigkeiten der Hanfindustrie auf dem Gebiet der VRS, mit dem Sitz in Novi Sad. Auf den Vorschlag des Industrieministeriums hat die Regierung im Jahre 1947 eine Verordnung über die Gründung von Hauptdirektionen des Industrieministeriums der VRS erlassen, nach welcher unter anderem die Hauptdirektion der Hanf- und Leinenindustrie der VRS gegründet wurde.

Durch die Verordnung über die Gründung der Generaldirektion im Jahre 1950 kommt die Hauptdirektion der Hanf- und Leinenindustrie der VRS unter die Führung der Generaldirektion für Textilien, Leder, Schuhe und Hanfgewerbe der VRS.

Durch die Verordnung über die Organisation des Hauptexecutivausschusses der Volksversammlung der Autonomen Provinz Woïwodina (APW), erlassen von der Volksversammlung der APW am 15. Juli 1951, wurde die Hauptdirektion für Hanf und Leinen in den Rat für Verarbeitungsindustrie eingegliedert, und im nächsten Jahre in den Rat für Industrie des Hauptexecutivausschusses der Volksversammlung der Autonomen Provinz Woïwodina. Der Hauptexecutivausschuss der VV der APW (Volksversammlung der Autonomen Provinz Woïwodina) hat in der Sitzung am 8. Juli 1952 den Beschluss über die Abschaffung von Hauptdirektionen erlassen, die im Rahmen des Rates des Hauptexecutivausschusses der VV der APW waren, so wurde auch die Hauptdirektion für Hanf und Leinen der APW abgeschaffen.

Das Archivgut der Hauptdirektion der Hanf- und Leinenindustrie - Novi Sad bilden Bücher und Schriftstücke, die nach dem Provenienziprinzip, bzw.

dem Prinzip der registraturmäßigen Geschäftsführung des Bestandgründers und dem Prinzip der freien Provenienz, d.h. nach den Themengruppen geordnet sind. Da die Haupttätigkeit des Bestandgründers das Hanfgewerbe ist, hat die Autorin für jede Hanfspinnerei ein Dossier mit folgenden Angaben geöffnet: Bescheide über Konfiskation, Bescheide über Expropriation, Fragebögen und Angaben zu den Hanfunternehmen, Protokolle über die Übergabe der Unternehmen, Unternehmensregeln, Verzeichnisse der Grundstücke der Hanfspinnereien usw. Die erwähnten Dossiers der Hanfspinnereien sind gemäß dem Ort nach dem kyrillischen Alphabet geordnet.

SCHLÜSSELWÖRTER: Hanf, Hanfspinnerei, Landesverwaltung, Hauptdirektion, Industrie

DR ÓZER ÁGNES
Újvidéki Városi Múzeum

EGY VÁROSI SZABÁLYRENDELETRŐL

A 19. század második felének gazdasági fejlődése, a szabad vállalkozás, a kézműves vagy gyári termékek, az árú felszaporodása, a kereskedelem fellendülése akaratlanul is könyörtelen piaci versenyt eredményezett, amelyben a termék vagy üzlet előnyének biztosításában a termék vagy szolgáltatás meghirdetése döntő szerepet kapott. A reklámozás virágkora, az 1865-től hatályban lévő „hirdetési bélyeg” 1900-ban bekövetkezett megszüntetésével vette kezdetét, aminek folytán fokozottan jelentkezett a köz-, ebben az esetben a város, és a magán érdek ütközése. Ennek elkerülése végett, és a reklám és hirdetésügy rendezésének céljával, helyhatósági szabályrendeletek születtek, így Budapesten már 1889-ben.¹

Mindenkivel tudatni, hogy valaki jó minőségű terméket gyárt, vagy éppen-séggel jól menő boltjában minőséges árut kínál, a jó üzletember ismérve volt. A heti és napi lapok hasábjain megjelentett hirdetések a század második felében az üzletek kirakataiból az utcára vándoroltak, a házak faláról pedig a hirdetőoszlopokra, és külön, a hirdetéseknek fenntartott pavilonok díszítésére szolgáltak. De nem maradtak le a tömegközlekedési eszközök, fiákeres, omnibuszok és a későbbiekben megjelenő villamosokról sem. A magán térből a közösségi térhasználat területét is meghódították, s ezért a 19. század végére a hirdetések kifüggesztésének módját, azok a települések amelyek törvényhatósági joggal rendelkeztek, szabályrendeletekkel igyekeztek a saját javukra fordítani és rendezni.

Újvidék törvényhatósági jogokkal felruházott szabad királyi város, a város területén kifüggesztett hirdetések ügyét hivatalosan 1904-ben egy városi szabályrendelettel rendezte, *Szabályrendelet a hirdetési ügy rendezéséről* címmel.² Ezt a szabályrendeletet a város törvényhatósági bizottsága 1904. decembere 1-én megtartott rendes közgyűlésén hozta meg, a Magyar királyi belügyminisztérium pedig 1905. április 18-án hagyta jóvá.

¹ Szabó Dániel: Hirdetési kultúra a századfordulón. <http://bfi.arhivportal.hu>

² IA NS Fasc. 1. kig. 8093/905

A hirdetésügyben hozott városi szabályrendelet 18 pontba foglalta össze a tárgyra vonatkozó kitételeit. A Szabályrendeletből világosan kitűnik, hogy Újvidék város a hirdetések „díjszedési” jogát magának tartotta fenn. A magántulajdonban lévő hírlapokban napvilágot látott, az ingatlan és ingó tárgyak (társaskocsik, kereskedők kihordó kocsijának) belsejében kifüggesztett hirdetésekre a városi Szabályrendelet nem vonatkozott. A Szabályrendelet a hirdetmények kifüggesztésére pavilonok, oszlopok, és táblák felállítását is előlatta, melyeknek helyét a városi tanács határozta meg, azzal, hogy a városnak jogában állt azoknak helyét megváltoztatni, ha arra a forgalom miatt szükség mutatkozott.

A házakra, épületekre kerítésekre, lámpaoszlopokra kifüggesztett hirdetményeket, a Szabályrendelet megjelenését követően, 30 nap alatt el kellett távolítani. Oszlopokat és pavilonokat közterületen csak engedéllyel, míg a magánházakra kiakasztott táblákra, a tulajdonos bejegyzésére volt szükség, s annak helyét is a tulajdonos jelölte ki. A háztulajdonosok kapuján, vagy kirakatában a szabályrendelet megjelenését követően, csak a háztulajdonosok bérbeadási szándékát vagy „saját viszonyaira” vonatkozó hirdetést lehetett díjmentesen kifüggeszteni, s ezzel a joggal a lakás és üzlethelyiség bérlők is rendelkeztek.

A Szabályrendeletben említett pavilonok alatt valóban hirdető pavilonokat értettek, mert a Szabályrendelet 5. cikkelye, arra vonatkozott, hogy ezekben a pavilonokban „hírlap, dohánytőzsde, gyümölcs, cukor és liszt neműekből készített édességek eladási helyéül szolgáltatók”. Az ezekre a pavilonokra ragasztott hirdetések bepiszkolását és letépését a bérlőknek, a rendőrségnek kellett jelentenie, és saját hirdetését sem függeszthette ki díjmentesen. A város területén tiltott tartalmú hirdetményt tilos volt kifüggeszteni. A hirdetési díjat az erre alakított hivatalos helyiségekben lehetett átadni, azzal, hogy a hirdetés egy példányát is át kellett adni. Az átadott hirdetésekről, a hirdetések beszedésével megbízott hivatalnok bárca könyvet vezetett, amelynek bélyegét a hirdetőnek adták át. A bárca könyvben fel kellett tüntetni a hirdető személyi adatain kívül, az átadás idejét, a hirdetések számát, a hirdetés kifüggesztésének helyét, a kifizetett hirdetési díj összegét, és a hirdetési időtartamát. A hirdetéseket a bárca könyvben a beérkezés sorrendjében iktatták, pecséttel hitelesítették, és a hirdetést, ha volt szabad hely, legkésőbb 3 órán belül kifüggeszteni. A rövidített időtartamú hirdetményeket 48 órán keresztül hagyták kifüggesztve.

A hirdetések ára a hirdetés nagyságától függött. A négy méret közül a legkisebb 18 X 24 cm széles hirdetés ára 90 fillér, míg a legnagyobb a 72 cm magas és 48 cm széles hirdetés ára pedig 2 korona 50 fillér volt. Ettől nagyobb méretű hirdetés csak a hirdető pavilonokon volt lehetséges kifüggeszteni s ennek külön árát a városi tanács határozta meg. A feltüntetett ár 100 darab 48 órán át kifüggesztett hirdetésre vonatkozott, és ha ettől több, vagy gyakoribb meghirdetésre volt szükség arra 25% kisebb árat fizetett a hirdető. Az ismétlődő és állandó jellegű előadásokra és hirdetésekre a város átlagbért határozott meg. Ilyen, ismételten előforduló előadásoknak számítottak a „lovárdai és erőművé-

szeti” előadások is. Az így befolyt pénzüsszegek a város „közjövödelmét képezték”.

A hirdetési díjak alól a város, a „közhatósági, közszolgálati, az egyházak, iskolák és színházon kívül, a város közönsége által megjelölt intézményeket” mentették fel, de felmentés alá estek a jótékony célú hirdetmények is.

A hirdetésből származó bevételekről a városi javadalmi hivatal gondoskodott, s az ilyen módon befolyt összeget minden hónap végén köteles volt a városi pénztárba befizetni. A hirdetések díjszedési jogát bérbe lehetett adni és ezáltal a jog és kötelezettségek is a bérlőt illették meg. A pavilonok-, és a nagyobb méretű hirdetmények árának meghatározási joga is a bérlőt illette meg.

Tilos volt a pavilonokon, oszlopokon és táblákon kitűzött hirdetések letévése, bepiszkolása és bejelentés nélküli felragasztása. A hirdetési idő előtt letépett, vagy használhatatlanná tett hirdetés helyett a hirdető másik példányt függeszthetett ki a már meghatározott díjért.

Rendőri kihágásnak számított, ha valaki házakra, épületekre, kerítésekre és lámpaoszlopokra ragaszt ki hirdetményt, és amennyiben ilyenek voltak, azokat 30 napon belül el kellett távolítani. Tiltott tartalmú hirdetések kifüggesztése is büntetendő volt, de büntetendőnek számított a szabályrendelet értelmében, a hirdetőhelyként felsorolt pavilonok, oszlopok és táblák megrongálása és bepiszkítása is. A felsorolt vétkeket az 1901-es kihágási büntetőtörvény rendelkezése szerint 100 koronáig terjedő pénzbüntetéssel, vagy 5 napig terjedő elzárással volt büntethető.

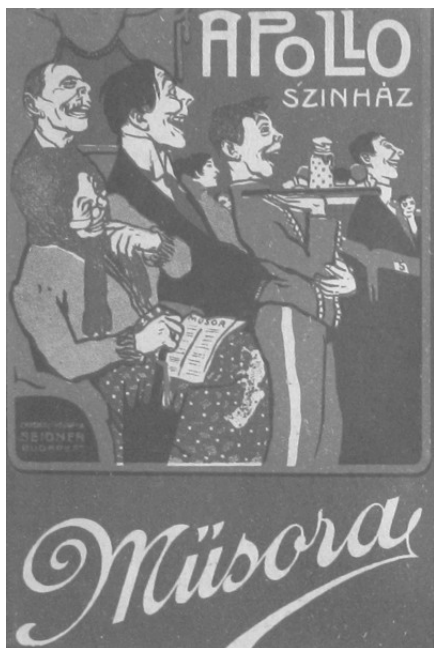
A fenn ismertetett szabályrendelettel ellentétes minden olyan cselekmény, amely ebből a díjszedésből, amely a városra nézve „jövödelem csökkenéshez vezet”, „jövödekcsonkításnak” számított. Ebben a kihágásban első fokon a városi rendőrkapitányság, másodfokon a városi tanács, harmadfokon pedig a magyar királyi belügyminiszter bíraskodott. A díjfizetés mentesség tárgyában felmerülő vitás kérdésekben, első fokon a városi tanács, másodfokon a városi közigazgatási bizottság határozott, az 1896-os törvény alapján pedig a közigazgatási bíróság döntött.

A szabályrendelet nem vonatkozott a város területén lévő vasúti vonalakra, vasúti és hajózási létesítményekre.

A szabályrendelet a kihirdetéstől számított 15 napon lépett hatályba, végrehajtásával a városi tanácsot bízták meg.

Egy ilyen városi szabályrendelet meghozásának körülményei, azért érdekelnek külön figyelmet, mert Újvidék gyors város fejlődéséhez jelentősen hozzájárult kereskedelem is, így annak szerves részeként a hirdetés és reklámozás, mint az ország más nagyvárosaiban is, nagy jelentőséggel bírt. Így az utcákra, terekre, a bérkocsikra és az erre külön felépítet hirdetőoszlopokra és pavilonokra, a fogyasztói társadalom megtéveszthetetlen bizonyítékaiként kerültek a szebbnél szebb, és szellemesnél-szebb plakátok és hirdetések, melyből a városnak is haszna származott.

Рекламе у Новом Саду с почетка 20. века

ДР АГНЕСИ ОЗЕР
МУЗЕЈ ГРАДА НОВОГ САДА

О ЈЕДНОМ ГРАДСКОМ ПРОПИСУ

САЖЕТАК: У раду се представља градски пропис о начину рекламирања, који је Магистрат Новог Сада донео 1904. године, који се чува у Историјском архиву града Новог Сада. Питање објављивања и истицања реклама и огласа од 1864. године у Аустријској царевини било је решено на државном нивоу, плаћањем тзв. „маркице за рекламу” у износу од 10 крајцара. Њеним укидањем 1900. године, питање реклама и огласа у градовима са муниципалним правима препуштено је градским управама. У Новом Саду је градски пропис о рекламирању донесен 1904. године. На основу Градског прописа о рекламирању, који је имао 18 чланова је одређивао се начин, место и форма истицања реклама као и одредба да се приходи који су убрани од реклама уплаћују у градску благајну, те су били један од оних градских права, који су се могли издавати под концесију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: маркица за рекламу, рекламирање, огласи, држава, градови, муниципално право, градски пропис.

МР ГОРДАНА ПЕТКОВИЋ, виши кустос-историчар
Музеј Града Новог Сада

ДВА ПИСМА УРОША ПРЕДИЋА ИВАНУ МАШИРЕВИЋУ

САЖЕТАК: Иван Маширевић, катихета Карловачке гимназије и професор Карловачке богословије, био је веома свестран – бавио се педагошким радом, пчеларством, издаваштвом, писањем уџбеника из веронауке и др. Године 1909. обратио се великом српском сликару Урошу Предићу ради илустровања новог уџбеника. Из сачуваних писама сазнајемо да је сликар врло радо дозвољавао коришћење његових дела у различите сврхе. У првом писму упућеном Маширевићу, Предић је дао дозволу да се у уџбенику *Слике из историје хришћанске цркве* употребе репродукције његових слика, а у другом писму он износи сугестије аутору у вези са обележавањем илустрација у следећем издању.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: писмо, репродукција, књига, уџбеник, Урош Предић, слика, катихета, Иван Маширевић, Сремски Карловци,

Припремајући изложбу о Ивану Маширевићу, некадашњем катихети Карловачке гимназије, која је отворена у Завичајној збирци Сремских Карловаца (припада Музеју града Новог Сада) током 2009. године, наишли смо на два занимљива писма која је Маширевићу упутио знаменити сликар Урош Предић. Поменута писма, као и већина других докумената, фотографија и личних предмета који су коришћени на изложби, у власништву су породице Маширевић у Сремским Карловцима.¹

Иван Маширевић² је рођен 1871. године у Кули, од оца Михаила и мајке Паулине, рођене Максимовић. Школовао се у Карловцима, где је поред основне школе завршио Гимназију и Богословију. Извесно време је слушао права у Јегри. Године 1895. постављен је за катихету у Карловач-

¹ Изложба је реализована захваљујући љубазности и предусретљивости породице Маширевић, на чему им се и овом приликом захваљујемо.

² Иван Маширевић је припадао чувеној сомборској свештеничкој породици чији члан је био и патријарх Самуило.

кој гимназији, а 1903. и за професора пчеларства у Богословији. Две године је био и управитељ Свештеничког конвикта (1907/9). Био је угледан пчелар. Са Јованом Живановићем је покренуо и седам година уређивао часопис *Српски пчелар*. Матица српска објавила је неколико његових књига о пчеларству (*Пчеларство*, *Писма о пчеларству*, *Мали пчелар*). Писао је уџбенике из веронауке (*Екскорте у недељне и празничне дане*, 1906; *Слике из историје хришћанске цркве*, 1909), био је члан *анкете* (комисије) за унапређење верске наставе у средњим школама, и, на захтев патријарха Георгија Бранковића, саставио је и предложио наставну основу из веронауке за средње школе (1906). Почетком 1911. године покренуо је часопис *Ђачки пријатељ*. Поред високог црквеног чина протојереја, којим је одликован 1905. године од стране патријарха Георгија Бранковића (поводом седамдесетпетогодишњице патријарховог рођења), био је изабран за члана Матице српске, а потом и за члана њеног Књижевног одељења, као и за почасног члана певачког друштва *Бранко* из Ниша. Био је ожењен Даринком Стефановић из Шида, са којом је имао шесторо деце. Умро је изненада и врло рано, јануара 1912, у својој четрдесетпрвој години.

У оквиру породице сачувана је и богата преписка Ивана Маширевића, која сведочи о великом кругу његових пријатеља, познаника и сарадника. Издвојићемо неколико значајних личности које су биле у преписци са Маширевићем – темишварског епископа Георгија Летића, архимандрита Илариона Руварца, епископа Гаврила Змејановића, великорадиначког проту Ђорђа Коларовића, професора Радослава Грујића, добановачког пароха Саву Петковића и др. Писма које је сликар Урош Предић³ написао 1909. године Ивану Маширевићу, упућена су из Београда⁴ у Сремске Карловце. Писана су мастилом, писаном ћирилицом. Прво писмо, које датира од 3. октобра 1909, одговор је Ивану Маширевићу на његову молбу о коришћењу репродукција слика за уџбеник *Слике из историје хришћанске цркве*. Наиме, током припреме уџбеника за штампу, аутор се обратио чувеном сликару са молбом да му се дозволи да нови уџбеник илуструје репродукцијама Предићевих дела, што је сликар и дозволио. У другом писму, од 4. децембра, сликар се захваљује на послатој књизи и фотографијама које је у претходном писму тражио. Занимљиви су његови савети упућени

³ Урош Предић је рођен 1857. у Орловату (Банат). Основну школу завршио је у родном месту, немачку школу у Црепаји, гимназију у Панчеву, а сликарство је студирао у Бечу. У његовом опусу доминирају портрети, затим иконографија, жанр и историјске композиције. Осликао је капелу посвећену светом Димитрију у Патријаршијском двору у Сремским Карловцима. Урадио је бројне портрете председника Српске краљевске академије и председника Народне скупштине, међу којима су и два портрета Стевана Ћирића. Од 1909. члан је Српске краљевске академије. Био је један од оснивача Удружења ликовних уметника у Београду (1919) и његов први председник. Умро је 1953. у Београду.

⁴ Сликара је често мењао место боравка, али се од 1909. трајно настанио у Београду.

Маширевићу о обележавању слика, односно репродукција, чији су аутори странци.

У уџбенику *Слике из историје хришћанске цркве*, објављеном 1909. године, Маширевић је користио десет репродукција слика Уроша Предића, којима је илустровао Св. великомученика Димитрија, Св. великомученика Георгија, Св. Василија Великог и Григорија Богослова, Св. Јована Златоустог, Словенске апостоле Ћирила и Методија, Св. Симеона Мироточивог, Св. Саву, Стевана Прововенчаног, Св. кнеза Лазара и Св. архиепископа Максима. Такође, у књизи се могу видети две репродукције сликара Ђорђа Крстића и једна Паје Јовановића. Неколико илустрација, по сликама страних аутора, остало је непотписано, на шта му је пажњу скренуо Урош Предић у другом писму.

Пречасни и врло штовани Господине,

Радо Вам дајем дозволу, да унесете колко год хоћете репродукција мојих слика у Ваш уџбеник. Мени је мило, да их држите подесним за ту корисну сврху, а нарочито ми је драго, што сте се сетили, да ме најпре упитате, јер сте се тим узвисили у осећању уљудности изнад свих осталих, који без питања штампају моје слике, и не само да забораве означити доле, од кога су узете, него их чак произволно колоришу, сасецају и мењају. Па и то сам све радо трпео: годило ми је видети, да моји радови постају опште народно добро. Како се тек не бих радовао Вашем смеру! Помоћу Ваше књиге остаће моји радови као трајни упечаци у младим душама наших ђака, тако да ће они још и као зрели људи, када ћу ја већ давно бити прах и пепео, задржати у памети те слике онако, како сам их ја замислио и остварио.

Шаљем Вам овде фотографију по слици св. Димитрија, која још нигде није штампана, а чини ми се, да би овако схваћена добро пристајала уз Ваш уџбеник, јер није ни мало банална. Приказује светитеља у тамници, а не, као обично, на зеленом брегу, или - што је још горе - са побеђеним Лијем, кога он и није оборио, него његов ученик и супаћеник Нестор.

Много бисте ме обвезали, када бисте ми у замену за ову слику, у своје доба, послали фотогр.[афију] св. Саве из патријарашке капеле, или Василија и Григорија из цркве старобечејске. Ја тих слика немам.

Желећи Вам најбољи успех - и вешта штампара, да не помрчи слике као што су по нашим календарима - остајем са одличним поштовањем стално

Вам предани

Урош Предић.

Београд, 3/16. окт. 1909.

Светогорска ул. бр. 31.

Београд, 4/18. XII. 909.

Пречасни и врло штовани Господине,

Захваљујем Вам на послатој ми књизи и на фотографијама, већ по себи, што ми је мило имати их; а још већма сам Вам захвалан на осећајима који су нашли онако лепа израза у Вашем драгом писму, и који су Вас побудили на то, да ме тим знаком своје пажње обрадујете.

Књига, Ваше дело, занимљива је и поучна тако, да би требало да је сваки православан србин прочита. Све је у кратко и збијено речено, таман онолико, колико би сваки интелегентан србин требао да зна о својој вери.

Слике су према краткоћи времена којим сте за издање располагали доста многобројне, и према вештини наших штампара доста добре; а у идећем издању, када ћете имати више времена и за набавку и за сређивање слика, као и за штампање, биће - надам се - још и боље и моћиће ући још која слика, кад се већ и самим насловом књиге обећавају слике (наравно речима насликане, којима илустрације служе само као помоћно средство).

Добро би било, када би и испод оних слика које нису од српске руке, ставили име уметника од кога су, јер младић који ће слике гледати, може или мора се запитати: од кога ли су ове слике, као „Каменисање св. Стевана” (од Fraccassini), Павле у Атини (дал’ од Рафаила?) „Неронове буктиње” од Сјемирацког и т-д.? Ова последња је једна од најлепших слика модерне уметности, и требало би је изнети целу, на читавој страни, јер овако како је сада, она је само један извадак из велике слике.

Смем ли приметити још и то, да се реч катакомбе употребљава обично само у множини, те би према томе испод дотичне слике требало да стоји: „Изглед једног дијела катакомба”. Можда се и варам.

Ви ћете ми опростити познатим речима Апеловим: Не даље од калупа, чизмару!

Желећи књизи најбољу прођу, како бисмо што пре угледали друго издање, захваљујем Вам поново на пажњи и остајем ваздаштујући Вас

Урош Предић.

Београд, 4/18. XII. 1909.

Пречасни и веома поштовани
Господине,

Захваљујем Вам на по-
слаћој ми књизи и на фототра-
фијана, већ то сећем, што ми је
много прилику их; а још већна
сам Вам захвалан на осећајима
који су нашим овако лепо из-
рази у Вашем драгом писму,
и који су Вас побудили на то,
да ме тим знаком своје пажње
обрадујете.

Књига, Ваше дело, занимљи-
ва је и поучна тако, да би преба-
ло да је сваки православни

речима Келовића: Не даје од
 Калуга, гизнају!

Желети Книзи најбољу пројекту,
 Како високо што пре унедани друго
 издање, захваљујући Вам поново на
 пању и остаје вазда могућу
 Вас

Урош Президиј.

(последња страна)

Иван Маширевић

GORDANA PETKOVIĆ, M. A., Oberkustodin Historikerin
Museum der Stadt Novi Sad

ZWEI BRIEFE VON UROŠ PREDIĆ AN IVAN MAŠIREVIĆ

ZUSAMMENFASSUNG: Ivan Maširević, Katechet des Karlowitzer Gymnasiums und Professor an der Karlowitzer Theologischen Schule, war sehr vielseitig - er beschäftigte sich mit pädagogischer Arbeit, Bienenzucht, Verlagstätigkeit, er schrieb Lehrbücher für den Religionsunterricht. Im Jahre 1909 wandte er sich an den großen serbischen Maler Uroš Predić bezüglich der Illustrierung eines neuen Lehrbuchs. Aus den erhaltenen Briefen erfahren wir, dass der Maler die Nutzung seiner Werke zu verschiedenen Zwecken sehr gerne genehmigt hat. Im ersten, an Maširević gerichteten Brief hat Predić die Genehmigung erteilt, dass im Lehrbuch *Bilder aus der Geschichte der christlichen Kirche* Reproduktionen seiner Gemälde genutzt werden. Im zweiten Brief gibt er dem Autor Suggestionen bezüglich der Markierung der Illustrationen in der nächsten Auflage.

SCHLÜSSELWÖRTER: Brief, Reproduktion, Buch, Lehrbuch, Uroš Predić, Gemälde, Katechet, Ivan Maširević, Sremski Karlovci (Karlowitz)

СВЕТЛАНА ЛЈУБЉАНАЦ, виши архивиста
Архив Војводине, Нови Сад

ПРОФЕСОР ВЛАДИМИР ТКАЛЧИЋ И СУДБИНА ПРАВОСЛАВНИХ СТАРИНА У II СВЕТСКОМ РАТУ

САЖЕТАК: У раду је приказан записник од 15. октобра 1945. године, у ком проф. Владимир Ткалчић даје изјаву о преузимању покретних споменичких вредности из фрушкогорских манастира и српских цркава 1941. године, о организовању превоза и залагању загребачког музеја за уметност и обрт да се православне старине спасу и сачувају. У првим месецима окупације законодавство НДХ је донело низ специјалних одредаба, у циљу уништења и пљачке свих српских културних и историјских завода, институција и споменика. Сачувано је једино оно што је професор Ткалчић пренео у музеј у Загреб, а после рата вратио у Патријаршију у Београд. Посебан прилог овом раду чини записник Хрватског државног музеја за умјетност и обрт у Загребу број 248 од 13. априла 1942. године, о предметима преузетим из манастира Крушедол.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Фрушкогорски манастири, девастација, инвентар, пренос покретнина, црквена имовина.

Почетком Другог светског рата, када је створена Независна Држава Хрватска, Поглавник Анте Павелић донео је низ законских одредби којима су озакоњени пљачка, демолирање и рушење фрушкогорских манастира и српских цркава на подручју НДХ. Девастација и рушење цркава, манастира и свих установа културе вршена је плански и систематски. Одмах по окупацији оснива се Државно равнатељство за понову и постављају се комесари „који ће преузети целокупну управу над свим православним црквеним општинама и манастирима на територији НДХ”, а игумани манастира добијају наређење да предају комесарима сву готовину, вредносне папире, штедне улоге и храну коју су имали. По новим законима, суд у Сремским Карловцима, чије је име промењено у Хрватске Карловце, морао је извршити грунтовни пренос непокретне имовине Патријаршије, као и имовине српских завода и установа, у власништво НДХ. У зграду Патри-

јаршијског двора смештена је немачка војска, а у објектима културних установа и завода су смештани питомци „дужносничких школа”. До доласка професора Ткалчића у Сремске Карловце, многе црквене драгоцености су покрадене, уништене и оскрнављене.

Након Другог светског рата, проф. Владимир Ткалчић¹, директор загребачког Музеја за уметност и обрт био је позван пред Земаљску комисију за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Загребу да разјасни своју улогу у одношењу црквених предмета из фрушкогорских манастира и српских православних цркава 1941. у Срему. Године 1945, 15. октобра састављен је Записник², у коме је проф. Ткалчић дао свој извештај о раду на спасавању и инвентарисању културно-историјских предмета преузетих из фрушкогорских манастира и српских православних цркава у Срему за време усташке власти Независне Државе Хрватске. У својој изјави, одговарајући на постављена питања, између осталог, навео је следеће:

„Министарство наставе НДХ издало је 12. јула 1941. године. поводом извештаја државног равнатељства за прехрану, налог равнатељству Музеја за умјетност и обрт у Загребу да изашаље у Гомирије стручно особље, које ће прегледати напуштени манастир и одмах предузети све културно-историјске предмете који се тамо налазе. Равнатељство музеја известило је 19. јула 1941. године. Министарство, да је тај задатак извршен, а уједно је замолило да овласти равнатељство овог музеја и равнатељство Конзерваторског завода у Загребу, да могу преузети све недовољно заштићене православне старине у Хрватској, јер ће оне иначе у тадашњим временима деломце или сасвим пропасти. Да буде што јасније схватљив овај мој предлог наводим следеће: Као равнатељ Музеја за умјетност и обрт почео сам још 1933. године, када сам преузео управу музеја, радити на томе, да се уреди посебан одјел за православне споменике, те ми је то кроз пет година и успјело. Уједно сам се бавио проучавањем православних старина у Хрватској, те сам се бринуо да се оне сачувају или у музеју или у цркви, односно манастиру коме припадају. Тако сам 1939. године уредио ризницу манастира Гомирије код Огулина, израдио њен стручни каталог и дао набавити витрину за чување предмета ризнице у манастиру. Такође сам 1940. радио на стварању такове ризнице у Костајници. На неколико знанствених екскурзија истраживао сам дјеловање гомирске и комоговинске иконографске школе. 1941. године, када су предмети у напуштеним манастирима и црквама били угрожени и извргнути пљачки, поднео сам споменути предлог и упутио сам брзојав свим тадашњим великим жупама у НДХ. На споменути мој извештај, издало је Министарство наставе НДХ мимо знања тадањег ‘мини-

¹ Владимир Ткалчић (Загреб, 1883–1971), историчар уметности, етнолог и музеолог, дугогодишњи директор загребачког Музеја за уметност и обрт.

² Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745.

стра наставе' Миле Будака, још истог дана 19. Српња 1941. Под бројем 24323 одредбу равнатељству Музеја за уметност и обрт у Загребу да преузме у сарадњи с особљем Археолошког, Хисторијског и Етнографског музеја те Конзерваторског завода у Загребу све старине у православним црквама и манастирима у Хрватској, које су извргнуте пропасти. Ту је одредбу саставио и поднио на потпис држ. Тајнику Вершићу одјелни прочелник др Божидар Мургић, који је као бивши музеалац показао велико разумијевање за ову ствар. Помањкање расположивих кредита проузрочило је одгађање акције све до краја коловоза 1941, кад је музеју подијељен потребан кредит. Тада ми је Министарство наставе издало налог да са подручним стручним особљем отпутује у Сријем те из тамошњих манастира и цркава допреми старине у Музеј за уметност и обрт у Загребу.³

Када су се пронеле гласине 1941. године да је добар део манастирских драгоцености покраден, а да усташке власти намеравају да руше православне цркве, проф. Ткалчић је на своју властиту иницијативу, слао телеграме свим великим жупама, са молбом „да нареде својим подручним органима да у случају каквог рушења излуче из цркве све покретнине за које би било штета да пропадну и да их похране на сигурно место до доласка музејских изасланика”⁴. Уједно се обратио Министарству наставе у Загребу молбом⁵ којом је тражио општу пуномоћ којом би се овластили музејски представници, као и представници Конзерваторског завода у Загребу, да могу да преузму вредне предмете из свих православних цркава и манастира и да их пренесу у Музеј за уметност и обрт у Загребу. Истог дана, 19. јула 1941. године, Министарство наставе, Пододсек за високе школе и знанствене заводе, донео је уредбу⁶ којом представници Музеја за уметност и обрт, у сарадњи са представницима Археолошког, Историјског и Етнографског музеја, као и Конзерваторског завода, могу да преузму све старине у православним црквама и манастирима. Путне налоге, за пут у Срем добили су:

Музеј за уметност и обрт:

Проф. Владимир Ткалчић, директор

Др Иван Бах, кустос

Проф. Зденко Војновић, библиотекар

Јосип Гјекић и Маријана Гионецхети

Конзерваторски завод:

Иван Канижанц

Археолошки музеј:

Др Мирко Шепер, кустос

³ Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745.

⁴ Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 33210.

⁵ Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/2.

⁶ Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/3.

Јаков Павелић, конзерватор
Никола Касун и Антун Туђан
Историјски музеј:
Др Држислав Швоб, кустос
Етнографски музеј:
Асистент Марцел Давили
Јосип Новак

Заједно са музејским представницима отпутовао је и представник Понове проф. Стјепан Готвалд,. Понова је била врховна надлежна установа за сву „подржављену” покретну и непокретну имовину у НДХ. Ову установу је после рата заменила Земаљска, односно Градска управа народних добара. Рад на одузимању и преносу покретнина из фрушкогорских манастира обављен је у највећој журби, због помањкања камиона и ширења ратног пожара и трајао је 17 дана, од 29. августа до 16. септембра 1941. године. Посао је био подељен на екипе које су истовремено радиле на више места. Музејско представништво је само два дана располагало са два камиона, да би после, један камион морао бити враћен Понови, ради превоза животних намирница. Један камион је коришћен и за превоз хране и за превоз црквених предмета. Зато су и пописи преузетих предмета, који су на лицу места били издавани црквама, често били израђени без детаља или сумарно. Тачнији пописи су рађени накнадно у Музеју. Накнадно су урађени пописи ствари преузетих из Карловаца, Крушедола и Шишатовца. На лицу места били су урађени пописи у следећим фрушкогорским манастирима: Беочин, Бешеново, Ђипша, Гргетег, Хопово, Јазак, Кувеждин, Привина Глава, Раковац, Раваница, Петковица, те Велика Ремета. Један примерак пописа узимао је Музеј, а други је остављан повереницима манастира. Попис није сачињен једино за манастирску цркву у Петковици, јер је била напуштена. Из те цркве Музеј је узео само царске двери и икону Христа на престолу. Музеј за уметност и обрт је имао овлашћења само за преузимање предмета из црквених зграда. Професор Ткалчић је пренео покретне предмете из следећих православних цркава и манастира са територије НДХ: Патријаршије, Саборне цркве, Горње и Доње цркве у Сремским Карловцима и у фрушкогорским манастирима: Беочину, Бешенову, Ђипши, Гргетегу, Хопову, Јаску, Крушедолу, Кувеждину, Привиној Глави, Раковцу, Раваници, Шишатовцу, Петковици, Великој Ремети. У депое загребачког музеја такође су пренете покретнине из осталих православних цркава у: Јаску, Крушедолу, Каменици, Бастаји (Доња Вријеска), Бијелој, Бјеловару, Брачевцима, Брињама, Црној Власти, Даљу, Дарувару, Дољанима, Ђакову, Главицама, Гомирју, Иванић-Граду, Карловцу, Клочевику, Кобашу, Копривници, Костајници Босанској, Костајници Хрватској, Сремским Лазама, Лепавини, Лучанима, Мајуру, Мирковцима, Мрежници, Но-

вим Јанковцима, Огулину, Ораховици, Оролику, Осијеку, Оточцу, Отоку код Огулина, Пакри, Пакрацу, Паучју, Петрињи, Плашком, Прокикама, Сењу, Сирачу, Српској Моравици, Старом Селу, Швици, Тоболићу, Трњанима, Тржићу, Великом Набрђу, Винковцима, Вировитици, Водотечу, Војном Туку, Врбовском, Врховинама и Коложницама⁷. Овлашћење за преузимање предмета из Карловачке гимназије имао је Археолошки музеј, тако да је нумизматичку збирку Гимназије преузео др Шепер и послао у Загреб у запечаћеном лименом сандуку. У свим местима где је Музеј преузимао предмете, организован је хитан транспорт драгоцености фрушкогорских манастира које су одвожене и смештане у загребачки Музеј, осим неких предмета из манастира Крушедол, које је преузео потпуковник Козељ и однео их Павелићу. Због недостатка превозних средстава Музеј није преузимао иконостасе нити намештај, као ни ствари које нису биле од историјске или уметничке вредности. Исто тако, Музеј није преузео предмете ни из једне православне цркве у Срему које су биле претворене у католичке⁸ (Борово, Трпиња, Пачетин, Брачевци и др). Услед помањкања времена, превозних средстава, а касније због немогућности приступа, Музеј није преузимао ствари из других православних цркава у Срему, али је донета уредба по којој су цркве морале спремити на сигурно место, у погодне просторије, иконостасе, иконе и остале црквене предмете и на тај их начин сачувати. Тако је нпр. црква у Даљу⁹ сачувала своје предмете сместивши их на подржављеном пољопривредном добру, које је Музеј преузео после рушења цркве. Међутим било је случајева када су усташе рушили цркве, а преузете предмете продавали или их односили у Загреб (црква у Тењу). Покрадени црквени инвентар, опљачкан од усташа, без пописа ствари, после рата, проф. др Грујић¹⁰ је пронашао у Председништву владе у Загребу. Фрушкогорски манастири и српске цркве су биле опљачкане и пре доласка музејских представника. Проф. Ткалчић је утврдио да је била опљачкана Саборна црква у Сремским Карловцима, јер је по доласку пронашао само кожане футроле путира, ручних и престоних крстова. Завршавајући свој извештај, проф. Ткалчић наглашава да загребачки Музеј за уметност и обрт није пропустио ни једну могућност да спаси православне културно-историјске споменике из свих места која су музејским представницима била доступна. Свој извештај завршава позивом свима онима који су за време НДХ дошли у посед православних ствари, да их предају месним народним одборима који ће о томе обавестити Комисију за

⁷ Др Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у току II светског рата*, том 2, Нови Сад – Сремска Митровица, 1997, 91.

⁸ Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/17.

⁹ Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/16/3.

¹⁰ Радослав Грујић (Земун, 29. јун 1878. — Хвар, 25. мај 1955) био је српски православни теолог и историчар, дописни члан САНУ.

примопредају православних ствари у Музеју за уметност и обрт у Загребу.

Наредбом Министарства просвете Федералне Државе Хрватске од 17. јула 1945. године образована је Комисија за излучење библиотека, рукописа и црквених ствари, које су током окупације депоноване код Хрватског државног музеја за уметност и обрт у Загребу, а потичу из српских православних манастира и цркви¹¹. Комисију су сачињавали :

Др Радослав Грујић, професор универзитета из Београда и представник светог архијерејског синода Српске православне цркве,

Проф. Владимир Ткалчић, директор Хрватског државног музеја за уметност и обрт у Загребу,

Проф. Зденко Војновић, библиотекар Хрватског државног музеја за уметност и обрт у Загребу,

Др Иван Бах, кустос Хрватског државног музеја за уметност и обрт у Загребу.

Наредбом Министарства просвете, од октобра 1945. године, целокупно црквено благо требало је да се врати Српској православној цркви. Међутим, у току рада Комисије издато је накнадно наређење од стране Комитета за културу и уметност при влади ФНРЈ „да се Српској православној цркви имају предати само културно-историјски и други предмети Српске православне цркве, манастира итд., који су однесени са територије НР Србије и њених области (Војводина), а сада се налазе похрањени у Загребу. Предмети са територије НР Хрватске и даље остају на истом подручју”.

Црквене драгоцености чије је враћање одобрено, допремљене су у априлу 1946, у једанаест вагона, у Београд. Целине које су припадале појединим манастирима и црквама – као иконостаси – враћене су, где је то било могуће, на своја првобитна места (у цркве које за време рата нису страдале), а остали предмети депоновани су у посебне просторије Патријаршије.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745.
2. Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 33210.
3. Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/2.
4. Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/3.
5. Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/17.
6. Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/16/3.
7. Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/6.
8. Др Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у току II светског рата*, том 2, Нови Сад – Сремска Митровица, 1997.

¹¹ Архив Војводине, Ф. 183 АК ИНВ бр. 15745/6.

HRVATSKI DRŽAVNI MUZEJ ZA
UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU
Sveučilišni trg br. 10, brzgl.43-16

Broj: 248 - 1942
15. travnja 1942.

ZAPISNIK

sastavljen 13. travnja 1942. , u uredovnici Hrvatskog Državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, o predmetima iz manastira Krušedola, preuzetih od Glavne Državne blagajne u Zagrebu, u 18 /osamnaest / sanduka.
Prisutni potpisani.

Potpisani članovi muzejskog povjerenstva: prof. Mira Sablić, kustos vježbenik, prof. Marcel Gorenc, kustos vježbenik, prof. Zvonimir Wyroubal, crtač, Jelisava Bocarić, restaurator dnevničar, izvršili su za vrijeme od 1. veljače 1942. do zaključno 13. travnja 1942. otvaranje i popisivanje 18 sanduka iz manastira Krušedola, koje je Glavna Državna blagajna u Zagrebu izručila upraviteljstvu Hrvatskog Državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, prema zapisniku sastavljenom dne 11. srpnja 1941. u prostorijama Glavne Državne blagajne u Zagrebu, koji je uveden u urudbeni zapisnik spomenutog muzeja, dana 24. srpnja 1941, pod brojem: 374-1941.

Sanduci su se otvarali redom, prema popisu spomenutog zapisnika, pa se ustanovilo slijedeće:

Sadržaj triju sanduka prenesenih u jedan veći:

1. Kadionica sa ručkom i poklopcem, od srebra, djelomice pozlaćena. Dosta oštećena i manjkava. /Ovamo spada broj 10/.
2. Čaša od srebra, pozlaćena, sa iskucanim i cizeliranim ornamentom.
3. Sviječnjaci /3 komada/ od bakra, pozlaćeni. Jednome manjka križ, drugi je zalota, trećemu manjka čaška i dosta je oštećen.
4. Sviječnjaci / 6 komada/ od srebra. U dobrom stanju.
5. Kalež od srebra, pozlaćen.
6. Tamjanica u obliku ladjice, od srebra.
7. Sviječnjak. / Fragment: manjka nodus i čaška/ .
8. Nojevo jaje, okovano srebrom, pozlaćenim.
9. Pladanj od srebra, dijelom pozlaćenom, sa iskucanim ornamentom.
10. Poklopac od kadionice. /vidi broj 1/ .
11. Vladičanska palica, od srebra sa 5 pozlaćenih jabuka i dvoglavom pozlaćenom zmijom.

12. Ripide /2 komada/, od srebra, pozlaćene. Jednoj manjka 7 staklenih dragulja, drugoj 3 staklena dragulja, osim toga je na više mjesta oštećena.
13. Razni fragmenti kadionica i križića.
14. Križevi /2 komada/ od rezbarenog drveta, okovani srebrom ukrašenim staklenim draguljima, jedan ukrašen biserima.
15. Križevi /4 komada/, od rezbarenog drveta, u srebrenim pozlaćenim okovima.
16. Petohljebnica od srebra. Manjka jedan trak na trikiri.
17. Sipaća od srebra i tri od alpake.
18. Rešetkasti stalak od bijeloga metala.
19. Evandjelje, rukopis.
20. Metalni stalci za mitre /dva komada/.
21. Zdjelica od srebra, djelomice pozlaćena.
22. Molitvenik uvezan u baršun.
23. Fragmenti kadionice /4 komada/.
24. Kalež od srebra, pozlaćen.
25. Diskosi /2 komada/ od srebra, pozlaćeni.
26. Nožice od filigrana i baza od nekog ručnog križa.
27. Vrećica sa srebrenom kutijom, žličicom i ubrusom.
28. Jedan izljev sa poklopcem i drškom, od alpake.
29. Žličica od srebra, mjestimice pozlaćena.
30. Držak od noža, srebren.
31. Pečatnjaci /4 komada/, dva od srebra, dva od mjedi.
32. Križić sa staklenim draguljima.
33. Zdjelica od srebra sa 33 razna fragmenta.
34. Stari metalni novci /9 komada/.
35. Križić, /fragment/u tuđoj kožnatoj spremici.
36. Srebreni ključevi /dva komada/ u kožnatim spremicama od modrog baršuna.
37. Plakete od bronce /dva komada/ sa mađarskim zapisima.
38. Križić od rezbarenog drveta u filigranskom okovu sa duble lancem.
39. Panagija od rezbarenog drveta u srebrenim koricama, ukrašena biserima i staklenim draguljima /jedan manjka/.
40. Panagija /3 komada/ od rezbarenog drveta u srebrenim kutijama.
41. Panagija od rezbarenog drveta sa email koricama i s lancem.
42. Par pafta od srebra.
43. Križić od srebra, pozlaćen.
44. Mitra od crvenog svilenog baršuna, ukrašena biserima, sedefom i srebrenim rezbarenim aplikama. Pri dnu oštećena. Iz 18. veka.
45. Mitra despotice Ekaterine, od baršuna sa plastičnim ukrasima od bisera i šljokica. Jako oštećena.
46. Mitra od crvenog baršuna, ukrašena srebrenim trakama, bisernim nizovima i raznobojnim kamenjem, mnogi nizovi bisera manjkaju.

47. Mitra od tamno-plave svile, jako izbljedile, sa zapisima od bisera. Mnogi biser manjka.
48. Vaza /2 komada/ ukrašena kobaltom i likovima Aleksandra i Milana Obrenovića.
49. Križ od mjedi, fragment.
50. Panagija od rezbarenog drveta u srebrenom okovu, jako oštećena, jedna vratašca manjkaju.
51. Bakrena ploča /negativ/, sa 4 sv. lika.
52. Spremica od srebra.
53. Spremica od srebra sa tankim lančićem.
54. Križ od srebra s lancem.
55. Križ od srebra, pozlaćen s lancem.
56. Križić od srebra, pozlaćen i ukrašen crvenim kamenjem.
57. Križ od srebra, pozlaćen s lancem.
58. Križ od srebra s lancem.
59. Privjesak od mjedi u obliku krune.
60. Provjesak od srebra, mjestimice pozlaćen, sa 8 lančića. Ukrašen koraljima, od kojih manjka 6 komada.
61. Orden i ogrlica sa 17 zvijezda.
62. Lenta sa ordenom i zvijezdom.
63. Orden Sv. Save 1. reda sa zvijezdom.
64. Orden sa zvijezdom.
65. Ordeni sa lentama/22 komada/.
66. Ordeni sa lentama / 12 komada/ .
67. Razni ordeni /16 komada/ .
68. Metalni pojas /u škrinji broj III/ .
69. Kapica od kadionice, od srebra, sa dva frakmenta lanaca.
70. Ovalna pločica sa dvije kopče, od bijelog metala /fragment/ .
71. Minijatura ordena.
72. Zvono od bronzе.
73. Lovor vijenci /3 komada/, od srebra, djelomicepozlaćeni.
74. 19 bisera.
75. Fotografija kralja Milana Obrenovića.

Sadržaj ostalih 17 sanduka:

1. Epitrahilji /3 komada/. Jedan dobro sačuvan, drugi izlizan i okrpan, a treći dosta oštećen.
2. Nadbedrenici / komada/.
3. Vozdusi /5 komada/. Dva dosta oštećena.
4. Darci /2 komada/. Jedan dosta oštećen.
5. Pojasi /2 komada/, dosta oštećeni.

6. Narukvice /4 para/, dva para jako oštećena.
7. Ogrlica ukrašena biserima /dio felena/, nešto oštećena, više kamenova manjka.
8. Plaštanica /3 komada/, većinom oštećena, jedna iz ostavštine kralja Milana,
9. Orari /3 komada/. Jedan sa srebrenim napuknutim medaljonom, dva sa srebrenim medaljonima, od kojih neki dijelovi manjkaju.
10. Sakoi /3 komada/, jako oštećena postava.
11. Jelek knjeginje Ljubice Obrenović. Manjkaju tri koralja.
12. Omofor od damasta, sa apliciranim križevim, u dobrom stanju.
13. Gornja haljina knjegine Ljubice, jako oštećene podstave.
14. Donja haljina knjegine Ljubice, sa koje manjka 3 koralja.
15. Pokrivač od grimiznog baršuna.
16. Port-opće iz prve pol. 19. stoljeća.
17. Kapa od baršuna, nešto oštećena.
18. Pokaznica od bakra, pozlaćena i posrebrana.
19. Zvijezdice /2 komada/, od srebra, pozlaćena.
20. Kandila /3 komada/ od srebra.
21. Zdjelica od srebra.
22. Panagija u srebrenim koricama, ukrašena sa 19 staklenih dragulja, jedan manjka.
23. Parta /dva para/ od srebra, jedna pozlaćena i jako oksidirala.
24. Spremica srebra.
25. Posudica od srebra, iznutra pozlaćena. Jednoj dvije nožice manjkaju dopola, a drugoj dvije potpuno manjkaju.
26. Par pafta od mjedi ukrašenih emajlom.
27. Vladičanska palica, od drveta, obložena pločicama od sedefa i željovine.
28. Litografija na papiru, prikazuje knjeginju Ljubicu Obrenović.
29. Ubrusi /dva komada/ od damasta, jedan jako oštećen i poderan, drugi ima oštećene rese.
30. Baza od filigrana, od nekog ručnog križa.
31. Kopča od pozlaćenog metala /fragment/.
32. Jastuk od bijele tkanice sa monogramom: M. O.
33. Haljina od crvenog atlasa, sa zlatnim reljefnim vezivom.
34. Košuljica, od svilene kašmirske tkanine.
35. Šešir generala Šupljikca, mjestimice oštećen.
36. Servis od porculana, ukrašen kobaltom i pozlatom./683 cijela komada, 10 polupanih komada/.
37. Servis od bezbojnog i zelenkastog stakla./800 cijelih komada, 48 pol.
38. Bakrorez na papiru.
39. Pečatnjaci / 5 komada/, 3 od mjedi dva od bakra.
40. Kapa u spremici od baršuna.
41. Prepis povelje Marije Terezije i Josipa II., sa 4 oštećena pečata.

42. Povelja Joana Brankovića, iz 1496 god.
43. Povelja, ruska iz 1685 god. , jako oštećena.
44. Povelja cara Josipa II. iz 1776 god. , oštećena od vlage.
45. Povelja iz 1643. god. na pergameni, dosta sačuvana, na prevojima nešto oštećena.
46. Povelja vojvode Joana Konstandina Besarabskoga, dobro sačuvana.
47. Peticija manastira Krušedola, rukopis, oštećena na uglovima i prevojima.
48. Kolorirana fotografija Milana Obrenovića.
49. Zapisi /dva komada/ na par listova papira.
50. Pečat Marije Terezije, velik, okruglog oblika, pri dnu jako oštećen.
51. Ibrik od bakra, pocinčan.
52. Šalica od porculana /10 raznovrsnih komada/.
53. Dva pladnja od porculana, jedan sa žutom prugom, drugi sa odbijenom ručkom.
54. Pladanj od kamenine, napuknut.
55. Pladanj od lijevanog stakla.
56. Tanjurići od kamenine /5 komada/.
57. Vrč od drveta, rezbaren i tauširan.
58. Tanjur od bijelog porculana.
59. Servis od bijelog porculana, 25 cijelih komada, 4 komada polupana.
60. Tri tanjura od porculana.
61. Servis od bijelog tankog porculana./15 komada/.
62. Tanjuri sa odgovarajućim šalicama /6 x 6 komada/ od bijelog porculana.
63. Dvije povećane fotografije, svećenika i žene.
64. Servis za crnu kavu, od porculana boje bjelokosti 14 komada.
65. Dvije šalice od bijeloga porculana.
66. Vrč od porculana sa ukrasom od pozlate.
67. Šećernica od bijeloga porculana, sa plavim i ružičastim cvijetovima.
68. Kantica i šalica, od bijeloga porculana, pozlaćenih rubova.
69. Porculan, bijeli, debeli /9 raznih komada, jednomu otkrhnuta ručka/.
70. Šećernica od kamenine, pocakljena.
71. Tanjurići /3 komada/, od bezbojnog stakla.
72. Knjige razne: 106 rukopisa i 14 tiskanih komada.
73. Knjige, računske /11 komada/.
74. Knjige, zapisnici /11 komada/.
75. Svijećnjak od srebra, sastavljen od različitih dijelova.
76. Povelja Marije Terezije iz 1747 god. , original. U dosta dobrom stanju.
77. Spremica za križić, od drveta, presvučena smejdom kožom, nešto oštećena.

Tačan opis svih gore pobrojanih predmeta, načinjen prigodom otvaranja sanduka i popisivanja istih, nalazi se u posebnom ceduljnom katalogu, pod oznakom „Kru-R” i slijedećim brojevima, uključivo od:

1-37, 42-62, 77-95, 186-194, 196-200, 204-237, 240-246, 289-309, 320-325, 329 .
395-403, 405-452 i 493.

Tamo gdje je trebalo, nazivi pojedinih predmeta, navedenih u rizničkom inventaru, izmjenjeni su stručnim nazivima. Napose se ističe da je većina dragulja, kojim su ukrašeni pojedini predmeti, od stakla ili kojeg drugog bezvrijednog materijala, veliki dio istih manjka, kako je to posebno označeno u tačnom opisu pojedinog predmeta u ceduljnom katalogu. Ujedno se primjećuje, da su mnogi predmeti, uslijed nestručnjačkog čuvanja i pakovanja prigodom zazidavanja u manastirski podrum, a još više prigodom prijevoza istih u Zagreb, oštećeni. Gore popisanim predmetima pripada i vrećica od raznobojnog platna, sa ulomcima nekih gore popisanih predmeta, dijelom bezvrijednih nepopisanih, a koja se ne nalazi u zapisniku

Glavne Državne blagajne.

Završeno i potpisano.

Povjerenstvo Hrvatskog Državnog muzeja
za umjetnost i obrt u Zagrebu:

Prof: Miro Sablić, kustos vježbenik. v.r.

Prof: Marcel Gorenc, kustos vježbenik v.r.

Prof: Zvonimir Wyroubal, crtač. v.r.

Jelisava Bocarić, restaurator dnevničar. v.r.

Ovjerovljuje

Upravitelj muzeja:

Prof. Vladimir Tkalčić.

v. r.

Za tačnost prijepisa jamči:

U Zagrebu, dne 20. IV 1942.

SVETLANA LJUBLJANAC, Oberarchivarin
Archiv der Woiwodina
Novi Sad

PROFESSOR VLADIMIR TKALČIĆ UND DAS SCHICKSAL DER ORTODOXEN
ALTERTÜMER IM ZWEITEN WELTKRIEG

ZUSAMMENFASSUNG: In der Arbeit wird das Protokoll vom 15. Oktober 1945 dargestellt, in dem Professor Vladimir Tkalčić eine Erklärung über die Übernahme der beweglichen Denkmäler aus den Klöstern der Fruška Gora und den serbischen Kirchen im Jahre 1941, über die Organisierung des Transports sowie über den Einsatz des Museums für Kunst und Gewerbe in Zagreb für die Rettung und Aufbewahrung der orthodoxen Altertümer abgegeben hat. In den ersten Monaten der Okkupation hat die Gesetzgebung des Unabhängigen Staates Kroatien eine Reihe von speziellen Bestimmungen erlassen, mit dem Ziele, alle serbischen kulturellen und historischen Anstalten, Institutionen und Denkmäler zu zerstören und auszuplündern. Es wurde nur das erhalten, was Professor Tkalčić in das Museum nach Zagreb übertragen, und nach dem Krieg dem Patriarchat in Belgrad zurückgegeben hat. Eine besondere Beilage zu dieser Arbeit bildet das Protokoll des Kroatischen Staatsmuseums für Kunst und Gewerbe in Zagreb, Nummer 248, vom 13. April 1942, über die aus dem Kloster Krušedol übernommenen Gegenstände.

SCHLÜSSELWÖRTER: Klöster der Fruška Gora, Devastation, Inventar, Übertragung der Mobilien, kirchliches Eigentum

РУЖИЦА ДОТЛИЋ, виши архивиста
Историјски архив Града Новог Сада

СПОРОВИ У ВЕЗИ СА ПРИПАЈАЊЕМ ОПШТИНЕ ПЕТРОВАРАДИН ГРАДУ НОВОМ САДУ У АРХИВСКОЈ ГРАЊИ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА

САЖЕТАК: Рад се бави приказом стања у Петроварадину пре и после спајања са Општином Нови Сад, 1930.године, незадовољством дела становника Петроварадина и константном тежњом да се Петроварадину врати „самосталност” коју су коначно дочекали почетком месеца априла 1941.године уласком Немаца у Петроварадин . У раду је истакнут и проблем Ратног острва као земље која је дата становницима Петроварадина на доживотно и трајно уживање.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Петроварадин, припајање, Нови Сад, Ратно острво, право вечног закупа.

Законом о Општини града Новог Сада од 9.октобра 1929. године одређено је да се општина града Петроварадина спаја са општином града Новог Сада у једно управно подручје и у једну општину под именом – Општина града Новог Сада. Иако је овај закон ступио на снагу већ 12. октобра 1929. године почео се примењивати тек у марту 1930. године након што је Министар унутрашњих послова донео Наредбу за извршење закона о Општини града Новог Сада (бр.10072. од 11. марта 1930.). Наредбом је одређено да :

1. Општина града Петроварадина, која је у целом свом обиму ушла у састав Општине града Новог Сада, престаје постојати као посебна и самоуправна јединица.

2. Све полицијске ,управне и самоуправне функције, које се односе на атар и становнике Општине града Петроварадина преузеће управник полиције, градски начелник и Савет општине града Новог Сада, сваки према својој надлежности.

3. Лица која су на дан 12. октобра 1929. год. имала завичајно право у Петроварадину, постала су тим даном завичајници града Новог Сада.

4. Општина града Новог Сада улази у сва права и обавезе града Петроварадина.

5. Општина града Новог Сада може својим статутима одредити да извесна добра и установе служе искључиво становницима реона града Петроварадина или бившим завичајницима града Петроварадина. На тај начин могу се горе поменути лица дати и друге олакшице.

Решењем Градског савета бр. 11616 од 20. марта 1930. године, задужени су сви шефови градске управе у Новом Саду да у року од 4 дана доставе своје извештаје о томе шта су предузели у вези спровођења Наредбе.

Министар унутрашњих послова Петар Живковић прописао је и Уредбу о измени броја градских одборника у општини града Новог Сада по којој број градских одборника износи тридесет шест. Поступајући по тој Уредби, бан Дунавске бановине Радосав Дунић, доставио је допис градском начелнику у којем захтева да се предузму све потребне мере како би се предлог за именовање тридесетшест градских одборника доставио најкасније до 28. марта 1930. При томе је нагласио да предложени одборници морају поред законских услова уживати највећи углед у граду, треба да буду одани идеји државног и народног јединства као и данашњем режиму и вољи да искрено сарађују.

Поступајући по наређењу Градског савета Новог Сада, шефови одељења Градске управе почели су подносити своје извештаје, односно предлоге у вези са одредбама за спровођење Наредбе министра унутрашњих послова. Први извештај у име градског бележничког звања поднео је велики бележник Јован Лакић, 25 марта 1930. године. У извештају је наведено да је:

1. Преузет списак завичајника града Петроварадина, који садржи завичајнике истог града уведене по редном броју са ознаком дана пријема у завичајност и са свим изменама у погледу појединих чланова породице (удаја, смрт и др.). Саставни део овог списка је и преузети индекс завичајника састављен по азбучном реду.

2. Преузет је списак чиновника и запослених грађана Петроварадина са ознаком решења о постављању, годинама службе, врсти рада и квалификацији.

3. Преузет је оригинални статут града Петроварадина о уређењу градске управе од 21. 07. 1883. са додацима из каснијих година. Статут је штампан, руком и машином писан, те увезан у тврде корице.

4. Преузет је и Статут о димњачарском обрту.

Што се тиче чиновника града Петроварадина, који су затечени у служби, они ће и надаље да врше редовне послове све док се не донесе решење о њиховом преузимању.

Примопредјаја рачуноводства, економског и техничког одељења градског поглаварства Петроварадина извршена је комисијски. Од стране града Новог Сада били су присутни градски начелник др Бранислав Борота, градски технички саветник Никола Плавшић, градски економски саветник др Глиша Марковић, градски рачунарски саветник Миливој Вучетић те бележник комисије Бранко Чечук. Град Петроварадин представљали су начелник града Петроварадина Антун Милер и градски сенатор др Павле Селиг. Примопредјаја је извршена у општинској згради Петроварадина дана 27. марта 1930. године. Преузето је :

1. Закључене рачунарске књиге (22) о евиденцији градског газдинства које су записнички тачно набројане.
2. Књига „Нашастар” градских зграда закључена са 31. 12. 1929.
3. Књига „Нашастар” о непокретној имовини града закључена 1. 7. 1929.
4. Књига „Нашастар” о покретној имовини града за период 1927–1929. године, која је закључена 01. 07. 1929. године.
5. Списак власника ливада на Ратном острву састављен 1919. године, у којему се налази уписано 606 овлашћеника, и 6 комада мапа у којима су наведене поједине парцеле.
6. Књига станара градских кућа и оних лица која стоје у закупном односу према граду Петроварадину.
7. Преписи Уговора са градским чистачем улица бр.190/30 и Уговора са закупником риболова бр.338/29.
8. Ценовник за шинтера установљен по градском заступништву.

Од техничког одељења преузет је :

1. Инвентар техничког одељења града Петроварадина.
2. Катастарске мапе и други планови који се односе на град Петроварадин.
3. Сви списи који се налазе у техничком одељењу.
4. Архива издатих грађевинских дозвола.
5. Уговор за јавно и приватно осветљење.

Инжењер Рудолф Штеслер задужен је да поднесе извештај о стању и употреби канализације и водовода града Петроварадина, инжењер Данило Сагмајстер треба да установи какво је стање путева, калдрме и мостова у Петроварадину, а градски геометар Стеван Фодор треба да поднесе детаљан извештај о стању регулационог плана града Петроварадина.

Преузимање свих послова полиције, и установа социјалне и санитарне службе обављено је такође комисијски.

Од „Редарственог повереништва” у Петроварадину преузета је, по инвентару, сва редарствена опрема, оруђе и прибор и одмах предата Управнику полиције града Новог Сада. Особље полиције које се састоји од „редарственог повереника” Адама Влашића, „редарственог наредника” Драгутина Капицла и 11 редара, додељују се Управи полиције града Новог Сада. Преузета је и цела архива полиције заједно са поверљивим деловодним протоколима.

Код преузимања установа социјалне и санитарне службе, посебна пажња била је усмерена на преузимање убогог дома и гробља. У вези санитарне службе одређено је да ће др Милан Симоновић и даље вршити лекарску службу у Петроварадину, као и досадашња бабица Марија Михлин.

У градској кући у Петроварадину 27. марта 1930. године преузета је и градска архива са књигама деловодног протокола, библиотека, те књиге месног Суда и то :

1. Уредовна књига месног Суда града Петроварадина која се води од 2. марта 1917. и закључена је са 31. децембром 1929. године.

2. Уруцбени записник месног Суда града Петроварадина која је вођена од 19. августа 1927. до марта 1930. године (закључно са тек. бр. 21).

У градској архиви нађени су званични списи од 1905. до 1926. године. Архиве из ранијег периода није било јер ју је у два наврата однео државни архивар др Димитрије Кириловић.

Књига Уруцбеног записника (деловодни протокол) за годину 1927, 1928, 1929, закључена је са бројем 481 из 1930. Преузети су и уруцбени записници поверљивих предмета градског поглаварства из година 1928, 1929. и 1930.

За преузимање ових докумената били су одређени од стране града Новог Сада Јован Лакић велики бележник, заменик градског начелника и Никола Лепхерц, градски подбележник. Од стране Општине града Петроварадина као предаваоци присуствовали су др Павле Селиг, градски сенатор и Лазар Велички, градски економ.

Тако је извршена „ликвидација” градске управе у Петроварадину и град је спојен с Новим Садом као четврти квартал Новог Сада.

Нису сви Петроварадинци били задовољни што су постали Новосађани. За њих је спајање са Новим Садом било присилно, јер је извршено декретом, а не вољом народа. Губљење „самосталности” и брисање имена Петроварадин нарочито је погодило поносне Петроварадинце, који су истicali свој историјски индивидуалитет и своју историју старију од новосадске. Чекао се само повод за незадовољство и он се врло брзо указао у предлогу градског Савета Новог Сада у ствари продужења права закупа тадашњим овлашћеницима – Петроварадинцима – за уживање ливада на

Ратном острву. Право „вечитог закупа“ се мења у случају смрти садашњег овлашћеника – оно прелази на наследнике до првог колена, а по престанку првог колена, право закупа ће сасвим престати. Ова измена која је ступила на снагу 15. септембра 1930. године, изазвало је општи протест грађана Петроварадина, који су тражили да се успостави старо стање земљишта које је у Петроварадину владало пре сједињења са Новим Садом. Да би се схватила суштина спора око наследног закупа ливада на Ратном острву, треба навести да је општина Петроварадин као бивша војничка општина уживала одређене привилегије на основу два уговора који су закључени.

Првим Уговором о предаји, закљученим 20. фебруара 1995. године, општина Петроварадин је добила право наследног закупа на 1365 јутара и 601 квадратних хвати на Ратном острву. Општина Петроварадин је то земљиште испарцелисала и дала 1 јутро и 600 квадратних хвати на „вечито уживање“ грађанима Петроварадина, који су те ливаде на Ратном острву уживали све до 1921. године.

Другим Уговором од 31. 01. 1882. године, остатак Ратног острва даљих 735 јутара и 335 квадратних хвати општина Петроварадин добила је у „привремени закуп“.

Државно заступништво које представља др Бранко Илић, 21. маја 1921. године поништава оба уговора и земљу враћа држави (Краљевина СХС). Војна команда Нови Сад- Петроварадин, војном силом запоседа Ратно острво, те отказује граду Петроварадину закуп земљишта с 1. 1. 1922. године. Грађани Петроварадина поступак Војне команде сматрају актом насиља и подносе тужбу због сметања поседа. Суд прихвата тужбу и војска се повлачи, међутим, правозаступник Б. Илић инсценира упад на петроварадински посед.

Поједини становници Каћа и Новог Сада наоружани војничким пушкама напали су на Ратном острву грађане Петроварадина, почели су их хапсити, одузимати им коње и кола, и понашати се као да тај део није територија општине Петроварадин. Грађани Петроварадина су то доживели као насилно отимање власништва, као облик насиља и неправде која их је узнемирила. Из тог разлога покренута је поново 1922. године парница против државног ерара, која је након три године окончана у корист Петроварадина. Тако је 1925. године потврђено стечено право „вечитог закупа“ ливада на Ратном острву, у које се поново дирнуло 1930. године, након припајања Петроварадина Новом Саду, односно тачније након измене Одлуке о праву „вечитог закупа“.

Поништавање права уживања појединаца је основ за незадовољство грађана Петроварадина. Поново се потенцира жеља за аутономијом, отцепљењем од Новог Сада и слободом, поново се рађа термин „окупирани од Новог Сада“ уместо сједињени са Новим Садом. Грађани Петроварадина пишу молбу и траже од градског савета Новог Сада да се измени Статут

који не одговара досадашњем начину уживања ливада, и успостави онакво стање какво је било приликом уједињења Петроварадина и Новог Сада, односно да се измени реченица „и њихови наследници до првог колена” у „њихови наследници по досадашњем обичају”. Статут је измењен у јуну 1932. године, и тиме је исправљена неправда која је учињена становницима „с оне стране Дунава”. Ситуација се донекле смирила, но незадовољство због спајања са Новим Садом није престајало, тако да је 1935. године поново покренута акција за оцепљењем од Новог Сада. Актом бр. 67731/35 грађани бившег Петроварадина траже издвајање Петроварадина из састава Општине града Новог Сада. Молбу је поднео Иван Јелашић и другови (укупно 815 потписа). Као разлози за одвајање наводе се економско финансијски разлози тј. плаћање доприноса које становници Петроварадина нису плаћали пре уједињења са Новим Садом, а то је ватрогасни допринос и допринос за канализацију и одржавање јендека, затим остали разлози који се односе на закуп градске земље, чишћење путева, улица и тротоара у Петроварадину, запошљавање грађана Петроварадина у општинским службама, удаљеност од градске куће, финансирање ватрогасне чете у Петроварадину. Потписници молбе сматрају да је од уједињења са Новим Садом Петроварадин запостављен, да се у њега није ништа улагало, те да градске власти у Новом Саду немају слуха за потребе Петроварадинаца. Решавајући по молби Јелашић Ивана и другова градски савет је закључио да захтеви нису оправдани јер је у Петроварадину од припајања Новом Саду урађено следеће:

1. Чишћење Роковог потока, реконструкција моста и бетонско осигурање Зграда поред којих пролази поток 800.000 дин.
 2. Повишење насипа поред Дунава и повишење насипа поред Роковог потока са уређењем мостова истих, у чега је утрошено преко 60.000 м³ земље 400.000 дин.
 3. Изградња пумпне станице са набавком и постављањем машинског уређаја 50.000 дин.
 4. Адаптација и изградња Дома убогих 350.000 дин.
 5. Моторни бунар са бушењем и уређајем за пожарне сврхе и виноградарске потребе 62.000 дин.
 6. Изградња и одржавање калдрме 350.000 дин.
 7. Изградња два бунара за питку воду и 2 бунара за пожар. 65.000 дин.
 8. Насипање Лединске улице (рађено кулуком) 60.000 дин.
 9. Годишња помоћ Ватрогасном друштву Петроварадин 150.000 дин.
 10. Израда цедуларнице 25.000 дин.
 11. Подизање парка на запарложеним плацевима 80.000 дин.
- СВЕУКУПНО 2.392.000 дин.

Осим наведених радова за редовно одржавање буџетом предвиђених радова-улица, јендека, путева, мостова, зграда, насипа, за период од припајања до 1935. године утрошено је око 1,000.000 динара, што значи да је за потребе Петроварадина град Нови Сад укупно утрошио око 3.400.000 динара.

Из свега се може закључити да економско-финансијски разлози не могу оправдати жељу потписника молбе за оцепљењем Петроварадина од Новог Сада, већ да те околности говоре о нужној потреби Петроварадинаца, да остану у заједници општине града Новог Сада.

Након формирања Бановине Хрватске, 1939. године поново се покреће питање оцепљења. Појединци, вођени властитим интересима и злим намерама почели су ширити гласине како ће Петроварадин потпасти под Бановину Хрватску и зато не може остати у заједници са Новим Садом. Организовано је прикупљање потписа, при чему су становници Петроварадина застрашивани, а „представку” су потписивала чак и школска деца. Сакупљено је око 900 потписа и указано на неколико проблема, за које је захтевано да се одмах реше. То су пре свега:

1. Укидање трошарине на мосту.
2. Регулисање старог дуговања на ватрогасном и канализационом доприносу.
3. Својина парцела на Ратном острву.
4. Намештање Петроварадинаца код града.
5. Дрва у Врбаку, нарочито сакупљање сувака од стране сиротиње.
6. Почетак изграђивања објеката и на петроварадинској страни. Гаранције да ће Жељезничка дирекција доћи у Петроварадин.
7. Пробијање улице између Прерадовићеве и Качићеве улице, одмах иза жељезничког вијадукта, које је сваке године од 1934. обећавано да ће се урадити.

И овај покушај Петроварадинаца није успео, јер су градске власти закључиле да је интерес Новог Сада и Петроварадина да остану у једној општини. Материјални је интерес Петроварадинаца да остану у Новом Саду, с тим да им општина испуни оправдане захтеве.

Сва места на свету на двома обалама реке / ако река није државна граница / су једна Општина, или су се ујединила, ако нису била. И Петроварадин не може бити изузетак. Нови Сад треба да постане велик и напредан град, а то може бити само ако су обе обале његове. Као самосталан град Петроварадин не би могао живети без огромних жртава својих суграђана, јер би своје велике потребе могао намиривати искључиво из намета, јер никаквих прихода скоро нема. То би место умртвило и уназидило, створило би од града Петроварадина, село Петроварадин. „Девиза треба да нам

буде спајати а не раздвајати”. Лепша будућност и Новосађанима и Петроварадинцима може бити осигурана само у једном граду на обим обалама Дунава.

Тако је пропао још један покушај отцепљења Петроварадина од Новог Сада, но не задуго. Одбор Хрватске сељачке странке Петроварадин, на челу са председником Иваном Јелашићем сазвао је за 7. март 1940. године велику јавну скупштину у дворани гостионе „К Франкопану” у Петроварадину. Главна тема расправе је питање петроварадинске општине. Било је предвиђено да ће на скупштини говорити Иван Јелашић, председник градске и котарске организације ХСС, затим др Петар Гвоздић, адвокат из Сремске Митровице, др Марко Ламешић, адвокат из Руме, и др Павао Младинео, адвокат из Новог Сада. На скупштини је било око 600 учесника, а од виђенијих личности из самог места били су присутни др Стјепан Владаревић, лекар, Фрања Жабаревић, жупник, те Лазар Фат, првак из Сремске Каменице, док су сви остали присутни били виноградар и ратари из Петроварадина. Након свестране расправе закључено је да је Општина града Петроварадина од почетка 1930. године, тј. из времена укидања самосталности, претрпела непроцењиву штету, како економску и материјалну, тако и културну и политичку. Заједница са Новим Садом нанела је Петроварадину огромну штету понајвише због тога што Петроварадинци нису имали нити најмањег утицаја на вођење општинских послова. Новосадска општина проводила је своју политику не водећи рачуна о потребама Петроварадина, као виноградарског и сељачког града, који има друге интересе и друге потребе него што их има један модеран и велики град као што је Нови Сад. Осим тога спајањем са Новим Садом, Петроварадин, као део Срема издвојен је из територије, којој по својем природном положају, традицији и менталитету припада, а којој средини Петроварадинци у сваком погледу желе да припадају. С обзиром да се у последњих десет година ни једна општинска управа није трудила да схвати потребе Петроварадина, грађани Петроварадина не верују ни да ће у будућности новосадска општина нешто корисно за Петроварадин учинити.

Након окончане расправе, скупштина ХСС у Петроварадину, 7. 3. 1940. године донела је Резолуцију којом тражи укидање Закона о општини града Новог Сада од 9. октобра 1929. године, те успостављање самосталне Општине града Петроварадина, као што је и раније постојало.

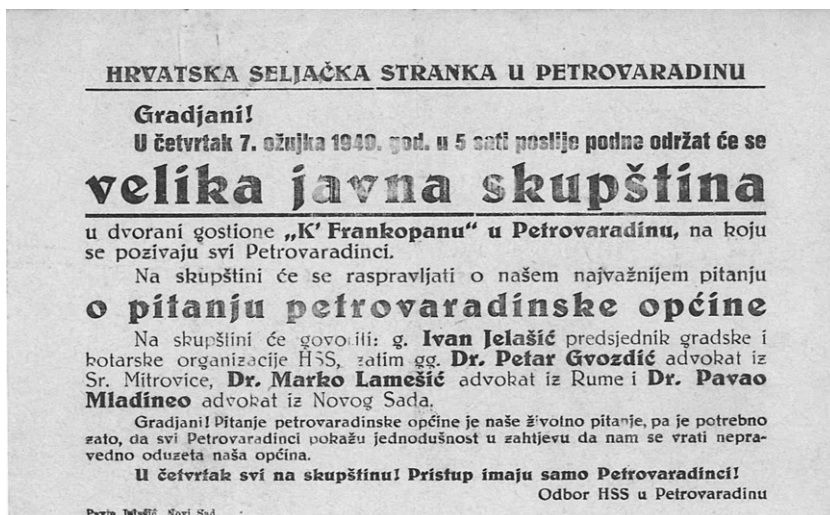
Жеља једног дела становника Петроварадина коначно се испунила почетком априла 1941. године уласком немачке војске у Петроварадин. Тада је Петроварадин повратио изгубљену „самосталност” и добио назад своју „слободу”.

ИЗВОРИ:

Историјски архив Града Новог Сада – Фондови :

- Ф.1. Магистрат слободног краљевског града Новог Сада (1748–1918)
- Ф. 21. Градско поглаварство Петроварадин (1801–1918)
- Ф. 147. Градско поглаварство Петроварадин (1919–1930) – кутија бр.4.
- Ф. 150. Градско поглаварство Нови Сад (1919–1941)- предмети бр : 316/30, 331/30, 332/30, 509/30, 48087/33, 64497/35, 72480/35, 25156/36
- Ф. 261. Градско поглаварство Петроварадин (1941–1944)- кутија бр.10.
- Ф. 148. Збирка мемоарске грађе (1918–1945) – кутија бр. 14 – Хронологија Петроварадина

Енциклопедија Новог Сада, свеска бр. 20, 2002.

Позив на скупштину ХСС у Петроварадину

КР.БАНСКА УПРАВА ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ

II.Бр. 32592.

17.марта 1930.год.

НОВИ САД.

Предмет: Извршење Закона о општини града Новог Сада.

ГРАДСКОМ НАЧЕЛНИКУ

Н О В И С А Д .

У смислу Наредбе г.Председника Министарског савета Министра унутрашњих послова III.бр. 10072. од 11.марта 1930.године,која се у препису доставља,позивам вас,да предузмете потребне мере,да се наредба ова одмах изврши.

Извештај о преузимању свих агенди досадашњих звања и установа општине града Петроварадина и предлог за именовање 36 градских одборника доставите најдаље до 28.марта 1930.године.

Предложени одборници морају поред законских услова уживати највећи углед у граду,требају бити одани идеји државног и народног јединства као и данашњем режиму и вољни,да искрено сарађују.

Ову чињеницу треба у попутном извештају истаћи.

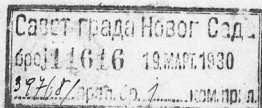
Г а н,
Faj. M. J. J.

НАЧЕЛНИК ГРАДА НОВОГ САДА

Бр. 165 ✓

Стигло: 18. марта 1930

Пред. бр. 103/30. Прилога 2

Извршење закона о Општини града Новог Сада

RUŽICA DOTLIĆ, Oberarchivarin
Historisches Archiv der Stadt Novi Sad

STREITFÄLLE BEZÜGLICH DER ANGLIEDERUNG DER GEMEINDE
PETROWARADIN AN DIE STADT NOVI SAD - IM ARCHIVGUT DES HISTORISCHEN
ARCHIVS DER STADT NOVI SAD

ZUSAMMENFASSUNG: Durch gesetzlichen Beschluss wurde die Gemeinde Petrowaradin aufgehoben und im März 1930 an die Gemeinde der Stadt Novi Sad angeliedert. Die Ursachen der Vereinigung beziehungsweise der Aufhebung von Gemeinden finden wir in der finanz-wirtschaftlichen Krise, die sowohl im Staate der Serben, Kroaten und Slowenen (SKS), als auch in der ganzen Welt im Jahre 1928 besonders ausgeprägt war. Diese Aufhebung verursachte eine allgemeine Unzufriedenheit der Bürger von Petrowaradin, denn sie wurde durch ein "Dekret" realisiert, nicht auf Grund des Willens des Volkes. Wenn man in Betracht zieht, dass das Gesetz über die Stadtgemeinde Novi Sad von 1929 in jenem Jahre erlassen wurde, als die Diktatur eingeführt und die Verfassung suspendiert wurde, die Bezirksselbstverwaltungen abgeschaffen und politische Parteien aufgelöst wurden, so ist es verständlich, warum das "Volk nicht gefragt wurde". Ein Teil der Bürger von Petrowaradin hat den Verlust der "Selbstständigkeit" Petrowaradins nie akzeptiert. Einige meinten, Petrowaradin sei nicht mit Novi Sad verbunden, sondern "von Novi Sad okkupiert wurde", obwohl der Zweck der Vereinigung rein wirtschaftlicher Natur war. Die Unzufriedenheit der Petrowaradiner war besonders dann ausgeprägt, als man sich in ihre erlangten Rechte, beziehungsweise in das Recht der lebenslangen und dauerhaften Nutznießung der Wiesen auf der Kriegsinsel eingemischt hat. Dieses Recht haben die Petrowaradiner noch vom Jahre 1795 genossen, als die Gemeinde Petrowaradin das Recht der erblichen Pacht der Wiesen auf der Kriegsinsel erhalten hatte.

Die Einwohner von Petrowaradin haben mehrmals versucht, sich von Novi Sad zu trennen. Ihre "Eingaben" aus den Jahren 1935 und 1939 hat die Stadtverwaltung von Novi Sad nicht für gerechtfertigt gehalten. Im März 1940 hat die Kroatische Bauernpartei in Petrowaradin, mit Ivan Jelašić an der Spitze, eine Resolution erlassen, mit welcher die Abschaffung des Gesetzes über die Stadtgemeinde Novi Sad aus dem Jahre 1929 verlangt wurde, sowie die Wiederherstellung der selbstständigen Gemeinde der Stadt Petrowaradin, wie sie früher existiert hatte. Seine verloren gegangene Selbstständigkeit hat Petrowaradin mit dem Einmarsch der deutschen Armee in Petrowaradin, im April 1941, wieder gewonnen.

SCHLÜSSELWÖRTER: Petrowaradin, Angliederung, Novi Sad, Kriegsinsel, Recht auf dauerhafte Pacht

ПАВЛЕ Б. ОРБОВИЋ, историчар
Нови Сад

ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДОБРОВОЉНОГ ВАТРОГАСНОГ ДРУШТВА У НОВОМ ВРБАСУ

САЖЕТАК: Историја Добровољног ватрогасног друштва у Новом Врбасу званично почиње са 1904. годином када је после више покушаја основано и почело са радом ДВД за Нови Врбас. У преходним покушајима почев од 1897. године било је покушаја да се оснује једно ДВД за општине Стари и Нови Врбас. Како то није уродило плодом након седам година је основано ДВД у Новом Врбасу, а 1906. године у Старом Врбасу. Тако су на веома малом географском простору, у две општине, деловала два Добровољна ватрогасна друштва, док су на терену дејствовала као једно.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Врбас, Стари Врбас, Добровољно ватрогасно друштво, Записник, Оснивачка скупштина.

Пратећи историјске догађаје и значајне датуме везане за места Стари и Нови Врбас лако можемо закључити да је у низу битних и незаобилазних догађаја, за оба места, оснивање Добровољних ватрогасних друштава. Како у документу стоји да је у Новом Врбасу Добровољно ватрогасно друштво основано 1904. године, а две године касније у Старом Врбасу, не можемо тврдити да почеци ове службе датирају са почетка XX века.

У таласу формирања добровољних ватрогасних друштава у непосредном суседству јавила се жеља и воља за оснивањем друштава и у Новом Врбасу. Околности су биле такве да се жеље и могућности нису у датом моменту поклопиле. Први пут 5. XII 1897. године сазвана је заједничка скупштина публике Новог и Старог Врбаса ради расправе око оснивања ватрогасног друштва. Председавајући скупштине био је општински бележник из Новог Врбаса Георг Вагнер¹ који је том приликом реферисао да

¹ У Записнику је забележено име Ђерђ Вагнер јер је вођен на мађарском језику. Касније, у записницима који су вођени на немачком језику именује се као Георг, док у литератури на

општине морају да оснују Добровољна друштва или ватрогасце по дужности или да поставе плаћене ватрогасце. Скупштина је једногласно одлучила да ће се основати ватрогасно друштво за Стари и Нови Врбас и заказали су оснивачку скупштину за 8. XII 1897. године. На оснивачкој скупштини основано је ДВД у Новом и Старом Врбасу. Међутим ово је био само покушај, друштво никада није заживело, па је сазвана друга скупштина за 19. III 1899. године на којој је основано ДВД у Новом Врбасу.² Записник са прве оснивачке скупштине није сачуван или није забележен, тако да је до данас сачуван Записник из 1899. године који се може сматрати првим писаним документом о покушају оснивања Добровољног ватрогасног друштва. Овај Записник се налази забележен на прве три странице *Бележнице Нововрбаске ватрогасне чете 1899–1929. – Записници*³. На челу ове скупштине такође је био општински бележник Георг Вагнер⁴ који је овом приликом изабран за председника друштва. За заповедника изабран је апотекар Карл Шух, а за благајника Вилим Бекер. За чланове управног одбора изабрани су: Јакоб Нонеимахер, Фердинанд Сајдл, Карл Бекер, Лајош Вад, Јакоб Бредер и Андрија Ланг, а за заменике Фридрих Блум и Фридрих Клајн. Записничар на овој скупштини био је Мартин Крамер.⁵

На сагласност министра унутрашњих послова и на саму регистрацију друштва чекало се пуних пет година. Године 1903. из Министарства унутрашњих дела стигла је потврда Статута, потврђено је да је Георг Вагнер привремени председник Добровољног ватрогасног друштва за Нови Врбас. Тек након овог корака могло се почети са озбиљним корацима оснивања. Због Божићних празника и обавеза Георга Вагнера, који се у међувремену побринуо за финансијска средства око оснивања друштва, оснивачка седница је заказана и одржана 14. II 1904. године.

На овој скупштини, Вагнер се обратио бираним речима и друштво прогласио основаним. Потом је изабран записничар Пишта Чепењи, касније дугогодишњи секретар и заменик команданта ДВД Нови Врбас. Прво руководство Доровољног ватрогасног друштва у Новом Врбасу било је: председник Георг Вагнер, командант Карл Шух, вицекомандант Жига Бахман, секретар Пишта Чепењи, благајник Ђула Шух и лекар др Фриђеш

српском језику се помиње као Ђорђе Вагнер. Иако је већи део чланова ДВД-а био немачке националности њихова имена као и имена других су у овом периоду превођена на мађарски језик.

² Др Михаил Линденшмит, *Добровољна ватрогасна чета У Новом Врбасу, приликом прославе тридесет и пете годишњице и освећења Дома, Ватрогасни Гласник*, Нови Сад, I. V 1939, 1–5.

³ *Бележнице Нововрбашке ватрогасне чете 1899–1929. – Записници*, Архива Музејске збирка Културног Центра Врбаса, Фонд Ватрогасство. (АМЗКЦВ, ФВ)

⁴ *Књига записника, 1899*, АМЗКЦВ, ФВ

⁵ др М. Линденшмит, н. д, 1.

Вагнер. Први одбор су сачињавали: Андраш Ланг, Јанош Хам, Петер Мор, Филип Краутвуршт, Јанош Вернер и Фриђеш Крих и два резервна члана Јакоб Генгер и Карл Бауер. Састанци Добровољног ватрогасног друштва у Врбасу по оснивању чешће су одржавани, а на њима су се доносиле важне одлуке о набавци одговарајуће опреме са којом би ДВД несметано могао обављати своју дужност. И поред тешке материјалне ситуације ватрогасци Новог Врбаса су успели да прибаве основну опрему и почну са радом.

Свој рад и своју делатност Добровољно ватрогасно друштво у Новом Врбасу први пут је својим грађанима представило 12. VI 1904. године. Том приликом ватрогасци су организовали манифестацију *Јунијада* која ће наредних година прећи у традиционалну манифестацију и одржаваће се све до 1914. године.

ЗАПИСНИК⁶

вођен на главној скупштини, 19. марта 1899. године у Новом Врбасу по питању оснивања добровљног ватрогасног друштва.

Присутни су доле потписани и преко 100 пријављених чланова.

I Вагнер И. Ђерђ (Wagner I. György) записничар-бележник нововрбаске општине, поздравио је присутне, и на основу броја потписа и великог броја присутних објављива отвореним оснивачку скупштину и позива да се изабере за данашњи дан председник и записничар.

Јавним изјашњавањем изабрани су: за председника Вагнер Ђерђ, а за записничара-бележника Крамер Мартон (Kramer Márton), службеник поште мађарски краљевски (на основу скраћенице : m. kir. = magyar királyi postatiszt).

II Затим је председник поново говорио о великом значају оснивања ватрогасног друштва за општину, топлим речима наглашава предности постојања овог друштва за све и поново чита основна правила, која су својевремено разматрана и позива присутне да се пријаве за расправу, да ли има неко неку примедбу или не. Пошто се нико није јавио за реч, председник је поставио питање, с обзиром да има довољан број пријављених чланова и оних који подржавају основање овог удружења, да ли на данашњој скупштини могу донети одлуку о оснивању ватрогасног друштва?

Сви су се једногласно изјасни за оснивање ватрогасног друштва, те председник изговара одлуку.

⁶ Превод са мађарског језика, Магдолна Увалин

III Поново се чита предлог основних правила новоформираног друштва, који се усваја са незнатним изменама, и тако донесена правила треба доставити на одобрење достојанственом Министарству за унутрашње послове Мађарске краљевине .

IV Председник предлаже избор чланова који ће привремено обављати послове председника, главно командујућег, благајника, 6 одборника и 2 допунска члана (заменика).

Иницијатива је прихваћена, и док се основна правила не одобре, јавним гласањем изабрани су

за председника : Вагнер Ђерђ (Wagner György)

за главнокомандујућег : Шик Карољ (Schuck Károly)

за благајника : Бекер Вилмош (Becker Vilmos)

за одборнике: Воненмукер Јакаб (Vonnenmucher Jakab), Шеидл Нандор (Scidl Nándor), Бекер Карољ (Becker Károly), Вад Лајош (Vad Lajos), Бродер Јакаб (Bröder Jakab), Ланг Андраш (Lang András)

заменици : Блум Фриђеш (), и Клејн Фриђеш

V На основу предлога неколико чланова одлучено је: умољава се главнокомандујући да у договору са активним члановима организује рад у друштву, да ли да пошаље неког на обуку или да позове увежбаног ватрогасца да обучи чланове друштва.

Није било више предлога за расправу, председник је закључио седницу. Записник је прочитан и потписан.

Датум као на почетку.
својеручно потписани

Вагнер
привремени председник

(три нечитка потписа)

Крамер Мартон
привремени бележник
(записничар)

Записник са оснивачке седнице

Угьукокоу.

Jelvetetett ujasbáron 1899. évi március hó 19. ik napján, az önkéntes türeltő-testület alakulása tárgyában megtartott közgyűlésen.

Jelen vannak alólírottak és 100-nál több jelentkezett tag.

- I. Wagner J. György Ujverbár községi jegyző mint az előkészítő bizottság elnöke a megjelenteket üdvözlöven, s miután a kibocsátott aláírtai levelekben foglaltakról, valamint a jelentevők nagy száma az alakítandó türeltő-testület létesítését bízósítottának látja, a mai ülést, mint alakuló közgyűlést megnyitottának nyilatvánitja, s felhívja a megjelenteket, a mai napra elnököt és jegyzőt választani.

Közfelkiáltással megválasztották elnöknek Wagner György, jegyzőnek Kramer Márton m. kir. posta-tisztet.

- II. Ekván elnök a fontos ügyekre vonatkozólag nyílt eszteli a türeltő-testületnek közigazgatási része nagy fontossága, s meglez soraiban előadja, amakk mindnyájunkra sereve való előnyeit, előter-jeketi nyílt aron alapsabályokat, melyek amakk időjén, már behatóan tárgyalhattak s felhívja a jelentevőket kíván-e valaki az ügyhöz szólni.

vagy van-e valakinek erre nére érvevétele vagy sem? Mintán senkiem jelentherett szolásra, feltetvén elnök a kérdést, vajjon ezek után se - kintve azt, hogy alapító-jártoló, s különösen működő tagok kelte szamban jelentherettek, s így a tüdőltő testület megalakulásának újában mi sem áll - ohajtják - e ennek mai napon való megalakulását?

Egyhangulag a tüdőltő testület megalakulását ohajtják, ehhez képest elnök kimondja a határozatot.

III. Felolvastatja elnök az ekkép megalakult testületnek alapszabálytervezetét rajból, mely kevés változással elfogadtatott, s az ekként megalkotott alapszabály jóváhagyás s megerősítés végett a nagyméltóságú m. kir. belügyminiszteriumhoz feltérjeltetni határozatott.

IV. Indítványokra elnök miérreint az ekként megalakult testület ügyének vezetése ideiglenes minőségben megválasztassanak az elnök, főparancsnok, pénztárnok, 6 választmányi és 2 póttag.

Az indítvány helyesléssel fogadtatott, s az időre, míg az alapszabályok a jóváhagyást elnyerik, körfelkiáltással megválasztattak:

elnöknek : Wagner György
főparancsnoknak : Schück Károly
pénztárnok : Becker Vilmos
választmányi tagokul : Tommenmacher Jakab, Seidl Kálmán,
Becker Károly, Vad Lajos, Bröder Jakab, Lang András
póttagoknak : Blum Frigyes, Klein Frigyes

V.

Egy néhány tagnak felolvasására meg elhatároztatik:

hogy a fejezeteknek felkeresik, minczint a működő tagokkal értekeznek, vajjon a testület működése mihez, rendszeresek, küldések-e valaki a működő tagok kebeléből tanulmányozás sa túróttas gyakorlása végett ki, vagy hozanék-e valakomian egy gyakorlott túróttas, ki a testület működő tagjait beoktassa.

Több tárgy nem lévén elnök a gyűlést bekezevén.

Ezzel a jegyzőkönyv felolvasatott s aláírattott.

Kelt mind felett.

Wagner s. k.

id. elnök

Krámer Márton s. k.

id. jegyző.

Arany János elnök

Wagner
eljár.

PAVLE B. ORBOVIĆ, Historiker
Novi Sad

VERSUCH DER GRÜNDUNG DES FREIWillIGEN FEUERWEHRVEREINS IN NEUVRBAS

ZUSAMMENFASSUNG: Der Entwicklungsweg des Feuerwehrdienstes in Vrbas ist von vielen miteinander verbundenen und untrennbaren Ereignissen durchdrungen. Auch heute noch, nach mehr als einem Jahrhundert des Bestehens, heben sich klar drei Epochen des Feuerwehrdienstes hervor, sowie drei Epochen von historischen Ereignissen. An erster Stelle ist das der Zeitraum der Gründung in Österreich-Ungarn, dann der Aufstieg im Königreich Jugoslawien und schließlich die Vereinheitlichung von allem Bestehenden im sozialistischen Jugoslawien, mit klaren Merkmalen der Epochen, Ideologien und verschiedener Persönlichkeiten, die im Feuerwehrdienst tätig waren. Der Faden, der den Freiwilligen Feuerwehrverein in Altvrbas als Kontinuität der historischen Ereignisse aufrecht erhält und mit dem Feuerwehrverein in Altvrbas verbindet, bildet auch heute noch eine Ganzheit der Geschichte des Feuerwehrdienstes von Vrbas. Obwohl das zwei Gemeinden waren, hatten Alt- und Neuvrbas die Gelegenheit, bezüglich des Feuerwehrdienstes einheitlich zu wirken. Eine Reihe von Umständen hatte sie in zwei Vereine geteilt, aber gleichzeitig wurden sie bei der Terrainarbeit bis zu den heutigen Tagen auch verbunden und vereint.

SCHLÜSSELWÖRTER: Freiwilliger Feuerwehrverein Neuvrbas, Altvrbas, Protokoll, Gründungsversammlung

ЗОРАН КНЕЖЕВ, публициста
Нови Сад

ИЗГРАДЊА ВЛАДИЧАНСКОГ ДВОРА У НОВОМ САДУ

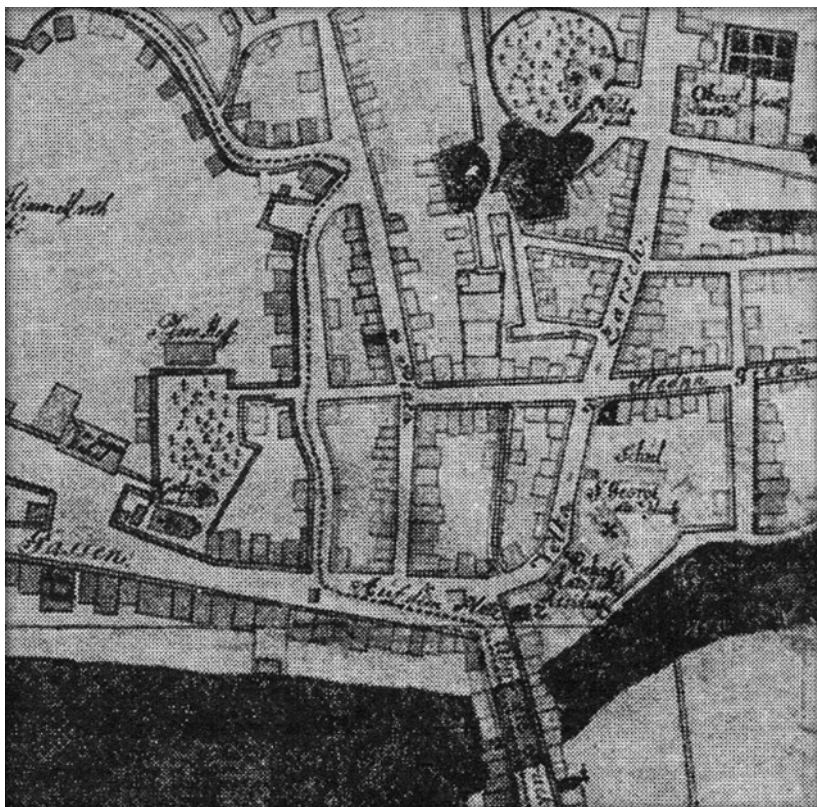
САЖЕТАК: У раду је приказано са колико муке и напора је подигнут Владичански двор у Новом Саду, и шта је све пратило комплетан ток пројектовања, добијања дозвола и градње, док зграда није подигнута. Такође, доста пажње посвећено је и односима међу Србима тога времена, расправама радикала и либерала преко „Заставе” и „Браника”, улога цркве и свештенства, архитекте Владимира Николића и његових грађевинских подухвата, за које су га неки кудили, а неки хвалили.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Владичански двор у Новом Саду, Владимир Николић, „Браник”, „Застава”, владика Митрофан Шевић, патријарх Георгије Бранковић, Магистрат.

Владичански двор у Новом Саду се налази на раскршћу вероватно најстаријих улица у Новом Саду, некадашње Главне (Змај Јовина), Турчијске (Пашићева) и Петроварадинске (Дунавска) улице. У залеђу седишта епископа бачких, које представља духовно средиште српског становништва Новог Сада, налази се Саборна црква и Змај Јовина гимназија, изграђена на месту родне куће Јована Јовановића Змаја.

Први епископски двор у Новом Саду саградио је владика Висарион Павловић 1741. године у непосредној близини тек изграђене Саборне цркве. Главна фасада старог двора била је окренута ка једном забареном рукавцу Дунава, у правцу данашње Рибље пијаце.

„...непристојан и епископском достоинству несходан двор у Новом Саду, како ни једног прозора на сокак није имао, како је у бари лежао, како се на чамцу, кад се Дунав излије, на његове басамке долазити морало, како епископ није смео прозоре отворити от смрада из сосједне баре и от дреке милиона жаба преко цјелог љета, како је чиста воздуха а скоро и сунца оскудјевао, једном речи, двор епископски епархије Бачке био је от свију епископски дворова у сваком призренију кромје арадског најгори и најхуђи.”

Утисак је да управо због наведених проблема и није било неког већег жаљења када је двор срушен. Новосадски двор бачких епископа налазио се у Змај Јовиној улици 23. У овом конаку резидирао је још заслужни епископ Висарион Павловић (1731–1756), оснивач Латинске школе (1731), као и прве градске болнице (1741), подигнуте у тадашњој Лазаревој улици, крај Николајевске цркве. За први двор везани су бројни великани наше историје, као и неки од најзначајнијих догађаја из прошлости Новог Сада. Нажалост, ова епископска резиденција изгорела је приликом бомбардовања Новог Сада 12. јуна 1849. године. Са старим двором пламен је прогутао драгоцену архивску грађу, дворску капелу с иконостасом Арсенија Теодоровића, као и бројне црквене предмете, чуване још од времена пре Велике сеобе. Уништена је и богата библиотека ученог епископа Георгија Хранислава, који је постдипломске студије права и филозофије слушао у Бечу. После ове трагедије резиденција бачких епископа налазила се у данашњем Платонеуму, у згради коју је епископ Платон Атанацковић купио од грофа Ђорђа Сервицког.

Данашњи двор је подигнут на регулационим правцима, који одговарају ситуационом плану који је још 1851. године, израдио мерник Јован Бугарски, са циљем да се регулишу оближње улице и њихова веза са Главном улицом на једној и Рибљим тргом на другој страни. Та регулација простора, на којем су својевремено биле и куће сенатора Шилића и Каулиција, задржана је до данашњих дана. Наредних педесетак година на том месту се налазио популарни Базар све до 1900/1901. године, када је, по нацрту архитекте Владимира Николића, грађен данашњи двор.

Једно виђење свега онога што се догађало око пројекта, документације, локације, припрема за изградњу Владичанског двора у Новом Саду и оног најбитнијег, међуљудских односа Срба тог времена, покушају да пренесем из истраживања по старој архивској грађи.

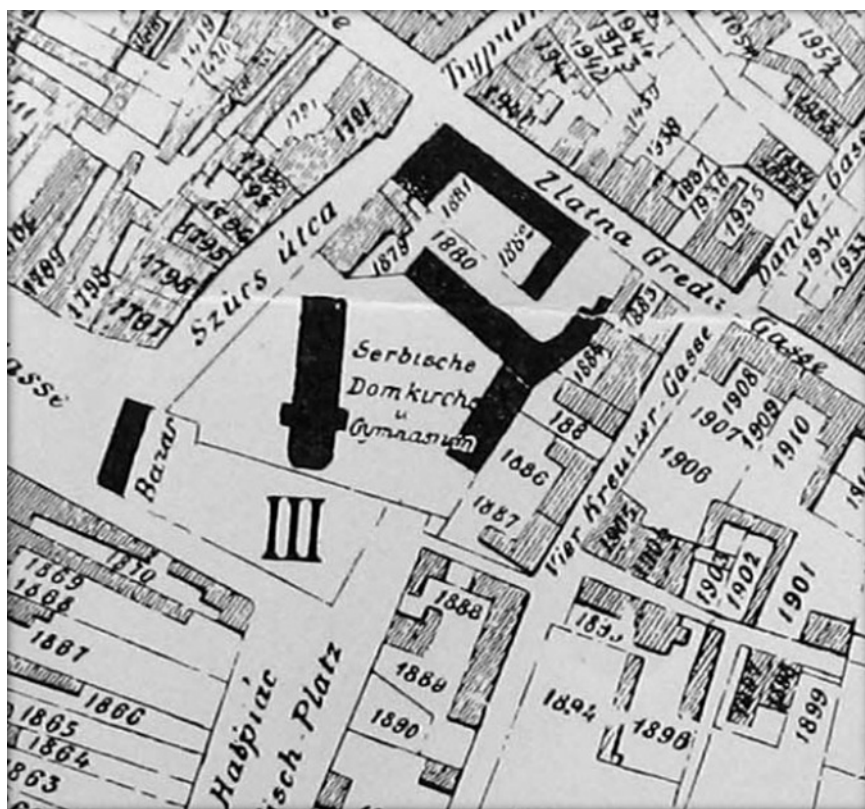
Међу првим великим пословима епископа Митрофана било је припремање потребних дозвола и финансијских средстава за изградњу новог Владичанског двора у Новом Саду, јер стари није одговарао потребама

Епархије, нити је по свом изгледу био подобан за резиденцију епископску у „Српској Атини”.

Од упокојења бачког владике Георгија Хранислава (22. јуна 1843), Епархија бачка била је „удова” све до 1851. године, када цар Фердинанд за епископа бачког потврђује будимског владiku Платона Атанацковића.

У међувремену, патријарх Јосиф Рајачић, пре царског постављења епископа Платона, заузимао се да нови двор не буде подигнут на месту старог Висарионовог двора, изгорелог у Буни. Предвиђено је да нови двор буде изграђен на месту старе солане, где се млела со, која је дереглијама довлачена до пристаништа на Рибљој пијаци, али је предлог одбачен. Договорено је да треба „новији Двор на пијаци и на улици зидати, гди његови житељи, сви будући епископи, нити ће чиста вoздуха, ни светлости желети”.

Да би се то постигло, требало је претходно откупити три куће, а заинтересована новосадска општина хтела је да откупи део плаца од те три куће и део епископског плаца, ради регулisaња Ђурчијске улице (Пашићево), затим улице према тргу и самог трга.

Уговор је закључен „са власницима с једне стране и епархије и општине с друге стране за уговорену цену и то за део епархије 22.000 форинти и део општине са 2.497 форинти и 331/2 крајцара, с роком исплате од три месеца”.

У међувремену, мимо воље патријарха, царским указом за епископа бачког постављен је, 9. новембра 1851. године, Платон Атанацковић, због чега је избио спор. За то време, доспео је рок за исплату плацева, а у Епархији није било новца. Депутација из Новог Сада молила је патријарха да из народне благајне новчано помогне исплату земљишта док епархија не обезбеди средства. Међутим, Министарство вера и просвете је одобрило део уговора који је потписала општина ради регулисања трга и Ћурчијске улице, али није дало одобрење на део уговора где је епархија била потписник, уз образложење „да за зидање новог Двора епископског и без они кућишта и без они дуж дворског земљишта за сокаке с једне и друге стране одсјечениј частиј још довољно мјеста остаје”. Министарство вероватно није хтело да подржи зидање Владичанског двора на централном и репрезентативном месту, како здање не би својим изгледом доминирало ужим центром града.

Како уговор није био одобрен, Окружни суд у Новом Саду објавио је лицитацију за продају плацева на дан 18/30. августа 1856. године.

Патријарх је ипак издејствовао да се лицитација не одржи и да се рок плаћања продужи, па је због тога, 1. новембра 1856. године, упутио посланицу вернима Епархије бачке да у складу са својим могућностима помогне да се сакупи новац и да народ даје „марву, жито, кукуруз, јечам, зоб”.

Непосредно после „царског постављења” епископ Платон обратио се посланицом 12. новембра 1856. године својој новој пастви напоменувши да „епископски двор-кућа општенародна јошт у седмогодишњем гару свом лежи”.

Невидевши, у скорије време, решење проблема изградње двора, владика Платон је потражио привремено решење. На углу улице Ћурчијске и Златне греде, непосредно иза зграде Српске православне црквене општине и Саборног храма, налазила се кућа на спрат богатог новосадског трговца сукном Аксентија, који је са својим братом Манојлом Ђурковићем успешно пословао и стекао знатну имовину. „Њихови богати потомци су као племићи узели предикат Сервијски или Сервицки”. Како је син Аксентијев и наследник куће Георгије-Ђорђе умро у Бечу 30. маја 1855. године, а није имао порода, то су имање наследили даљи рођаци и ради лакше деобе кућу су 1861. године продали за 40.000 форинти епископу бачком Платону. Епископ је зграду поклонио Фонду Српске гимназије са жељом да „возљубљеном народу србском свагда на ползу буде”, и надом да ће се ту по-

ставити темељи за отварање правног и филозофског факултета „србског заведенија виших наук”.

Пошто су државне власти спречавале отварање такве високе школе за Србе, владика Платон је зграду преуредио за своју резиденцију, док се не реши питање изградње Владичанског двора, али увек спреман да је уступи високој школи ако до њеног оснивања дође. За то време није се прекидало са прикупљањем средстава од верника за подизање зграде Владичанског двора, али због последица страдања српског народа од мађарских устаника 1848/49. године и уништавања многих живота и имовине, становништво Епархије бачке је осиромашено, а благајне црквених општина биле су празне. Епископ Платон, и поред свег свог труда, није доживео да макар буду ударени темељи здању, јер је умро 9. априла 1867. године.

Трон Епархије бачке опет је остао упражњен све до 11. августа 1874. године, када на њега долази Герман Анђелић, који 10. јануара 1882. године бива устоличен за патријарха српског у Сремским Карловцима.

Од 29. јуна 1882. године до 17. јануара 1891. године Епархијом бачком је управљао епископ Василијан Петровић, за чије владавине се такође није ништа урадило по питању градње Владичанског двора.

Доласком Германа Опачића за епископа бачког (18. октобра 1893. до 6. јануара 1899. године), поново је покренуто питање градње двора. Епископ Герман се 10/22. априла 1896. године писмом обраћа Саборском одбору у Сремским Карловцима и „умољава да се епископска резиденција чим пре отпочне градити”. У одговору од 19. јуна/1. јула исте године, Саборски одбор извештава да је молба у предмету зидања резиденције епископске народном црквеном сабору, као надлежном форуму, препоручена.

Следеће, 1897. године стигло је решење о предмету зидања резиденције епископа бачког од „Његове Преузвишености Краљевског г. министра председника” под бројем 1769 од 11/23. фебруара.

Како ни те године ништа није рађено по питању градње, то се епископ Герман следеће 1898. године, дописом обраћа лично „Његовом Величанству краљу Фрањи Јосифу” са молбом на решење. Априла исте године Саборски одбор је послао „решење своје у погледу резиденције новосадске” којим се тражи нацрт за зграду епископске резиденције. Већ 27. јуна /9. јула исте године епископ Герман шаље Саборском одбору тражени нацрт, а Саборски одбор 1/16. јула 1898. године „доставља своје решење у погледу поднесеног нацрта за земљиште где ће се зидати резиденција”, али тражи да им се поднесе попис свих одаја које су за епископску резиденцију нужне.

Најзад, 6/18. августа 1898. године путем министра председника Банфија стиже одговор од цара и краља Фрање Јосифа, којим се саопштава да је „Његово Величанство благоизволило дозволити да се резиденција епископа подићи може”.

Како је у то време епископ Герман већ био тешко болестан, вероватно није био ни свестан да је царско одобрење стигло, јер је 22. септембра /4.октобра 1898. године, месец и по дана касније, дошао у Беч на лечење. Његова упорна залагања да у Новом Саду буде изграђена епископска резиденција, настојаће да оствари његов наследник на епископској катедри, Митрофан Шевић који ће, после много уложеног труда, проблема и секирација, доживети да зграда Владичанског двора буде подигнута.

Изградњу палате бачког епископа пратиле су многе неугодности, које су биле плод непошtedне политичке борбе, првенствено радикала, против патријарха Георгија. Због такве ситуације, Димитрије Руварац је тврдио да је и Саборски одбор радикалски, па је рад његових посланика често критиковао, процењујући да су они уствари водили борбу против читаве црквене хијерархије, а да су иза радикала на истом послу стајале мађарске власти, по систему „завади па владај”.

Све се то донекле може објаснити стањем у коме се нашла овдашња српска интелигенција, која је у страначкој борби изродила нездраву ситуацију у читавом српском народу. У тој борби радикалски лист „Застава” је, заступајући страначке интересе, подједнако водио „огорчену борбу и против Самуила Маширевића, Германа Анђелића, Георгија Бранковића и Лукијана Богдановића”, и тако све до 1914. године.

Ништа мање се против црквене хијерархије нису бунили ни либерали преко страница свог листа „Браник”, али су вођени страначким неслагањем водили и непошtedну међусобну борбу са радикалима. „Та борба, која је трајала деценијама, а често добијала и opak лични карактер, полако је тровала српско друштво, увлачила се у све његове поре, разједала га и слабила, а ‘Застава’ и ‘Браник’ били су сејачи тог опасног и штетног страначења.”

Тражећи повод за напад на патријарха Георгија, нашли су га у ангажовању архитекте Владимира Николића, коме је управо била поверена израда пројекта за Владичански двор у Новом Саду. Већ увелико доказан у струци, Николић је у то време иза себе имао завидан број изграђених великих пројеката. По његовом пројекту већ су биле изграђен монументалне грађевине: Патријаршишки двор у Сремским Карловцима (1892–1894), Српски дом у Сремској Митровици (1893–1894), Препарандија, сомборска учитељска школа, средствима која је даровао лично патријарх Георгије Бранковић (1895), Позориште Дунђерског у Новом Саду (1895), Владичански двор у Будиму (1896), Хотел „Гранд” у Вуковару (1896), Српска православна велика гимназија у Новом Саду (1899–1900) и друга здања. За све ове наведене грађевине које је „својеручно сачинио план”, како је сам истакао бранећи се од непријатељски настројених критичара у Новом Саду, предвођених радикалима.

Непријатељски расположени према патријарху Георгију, радикали су настојали да му на разне начине напакосте, па су своју мржњу пројектовали и на Владимира Николића. У страначкој штампи, често не бирајући речи, оштро су нападали патријарха, замерајући му што ужива плодове газдинства од 2.500 јутара земље у Даљском властелинству, мада је он тако стечене паре трошио на изградњу здања поклоњених српском народу. Замерали су му што око себе окупља својту, што их предлаже за епископе, што је и свог рођака Владимира Николића, запослио као патријаршиског архитекту. Напади су учестали и ојачали када су се, не Николићевом кривицом, појавили проблеми у току градње гимназије у Новом Саду, као и због поверене му израде пројекта новосадског и будимског владичанског двора.

„Српски Сион” преноси, новембра 1894. године, да радикали тврде „да се двор у Будиму зида стога што постоји намера да се тамо пресели седиште Патријаршије, што је као идеја било потпуно неистинито и из Карловаца је демантовано”.

Истина, постојала је замисао о пресељењу седишта Патријаршије, али не код патријарха и Цркве, већ код угарске владе, која је нешто касније, за време Балканског рата 1912. године, најпре укинула српске народне аутономије. Као главни повод за укидање аутономије наведено је „одбијање предлога да се уз помоћ патријарху за послове архидијецезе (подручје под управом архиепископа, тј. надбискупа) креира место епископа суфрагана (члан свештеничког колегијума, који има права да му присуствује и да гласа)” са седиштем у Карловцима, „јер је угарска влада имала намеру да патријархово седиште премести у Будимпешту”.

Вероватно је та намера постојала још и раније, али се чекао погодан тренутак, пошто је угарска влада на тај начин хтела да патријарха удаљи од језгра српског народа, како би имао далеко мању могућност утицаја на њега. Представници српске Цркве прозрели су закулисну намеру угарске владе, па су таква залагања одбијена и за сва времена стављена ван снаге. И пре јавног иступања угарске владе, огласили су се српски радикали у свом гласилу „Застава”, па је то можда као идеја добро послужило угарској влади за каснија настојања, тим пре што су Срби у Будиму имали већ изграђен репрезентативан Владичански двор (сазидан 1896. године), који би, по мишљењу угарске владе, могао послужити за патријархово седиште.

Посебан повод за покушај спречавања Владимира Николића да изради пројекат и води изградњу Владичанског двора у Новом Саду послужила је несрећа која се десила у време већ поодмаклих радова на новосадској гимназији. Децембра 1899. године срушили су се свод и венац на гимназији у изградњи. Том приликом су два радника погинула, а један је повређен. „Браник” је напао Николића тврдећи да је његов план нестручно урађен. Касније је утврђено да несрећа није била последица грешке у Николиће-

вом пројекту, већ да је до рушења дошло због тога што зграда није зидана „строго” по пројекту и што је набављен некавалитетан материјал ради личне материјалне користи неких учесника у изградњи, а самом Николићу било је онемогућено да се на градилишту појављује као надзорник.

Радикали и либерали су и даље свим силама покушавали да спрече изградњу Владичанског двора по Николићевом пројекту. У кампању против Николића се укључује и новосадски Магистрат, чији су чланови јавно били против њега, а индиректно против самог патријарха. Отворено су сумњали у Николићеве стручне способности и ту сумњу покушали да провере код карловачког Магистрата, надајући се да ће бити на њиховој страни. Карловачки Магистрат је, међутим, одговорио да је Владимир Николић „већ исказао своју стручну способност на основу апсолутерије и да су многе јавне и привате зграде у нашим пределима од њега грађене и за исте од њега планови сачињени”.

Незадовољни одговором, а у немогућности да спрече изградњу Владичанског двора по Николићевом пројекту, злобно су писали: „Само римске папе, па и то само понекад, терале су овакав непотизам, гурајући само своје рођаке до масних користи, као што ради патријарх Георгије Бранковић”.

Николић је пробудио и завист појединих својих колега по струци, па су неки индиректно, а поједини и директно учествовали у кампањи против њега. Тако је архитекта Момчило Тапавица, који је по поруџбини израдио пројекат за градњу палате задужбине баронице Јовић у Бечеју, увређен што му је, из њему непознатих разлога, отказан даљи рад и пројекат предат Владимиру Николићу, рекао: „Дабоме треба дати *архитекти*, са *кулпинског универзитета* и *уметнику* мало нове заслуге, јер не би имао чиме да се хвали по Пешти”.

Стављајући реч *архитекта* под знаке навода, Тапавица је иронично алудирао на приговоре извесних кругова који су тврдили да Николић није дипломирао, него је само „стекао апсолутерију”, што највероватније значи да је одслушао предавања – апсолвирао, али није одбранио дипломски рад. Наводећи да је „са кулпинског универзитета”, Тапавица алудира на Николићевог ментора и рођака патријарха Георгија, рођеног у Кулпину, који му је давао многе и велике послове на подручју Карловачке митрополије.

Преносимо текст из „Браника” објављен априла 1900. године, у целисти да читаоци могу сами да просуде писања ондашње штампе око изградње двора, и до које мере се ишло далеко са оптужбама и увредама:

Још месеца фебруара ове године поднео је саборски одбор новосадском магистрату план, по којем треба да се зида нова резиденција српског владике у Новом Саду.

Планови ти носе потпис *Влада Николић архитекта*.

Како су овдашње власти стекле неког искуства са зградама, које су до сада зидане по плановима Владе Николића, то је овдашњи магистрат имао повода, да те планове за владичанску резиденцију изда пре решавања овдашњој варошкој капетанији као првостепеној обртничкој власти с тим, да ооварошка капетанија пре свега испостави, да ли Влада Николић, становник карловачки, који је тој власти више предавао поднеске за грађевинске радове и потписивао се као *архитекта*, има потребна документа, по којима се може ова власт уверити, да Влада Николић може под именом *архитекте* планове правити, властима као такав подносити и грађевине руководити.

Овдашња варошка капетанија као првостепена обртничка власт у нашој вароши, обратила се тога ради званично на магистрат у Карловцима, који ја на то одговорио, да је Влада Николић исказао пред карловачким магистратом своју стручну способност на основу *апсолуторије*, али да су многе јавне и привате градње у нашим пределима од њега грађене и за исте од њега планови сачињени.

Услед тога је овдашњи магистрат вратио саборском одбору поднесене планове за овдашњу резиденцију српског владике с тим, да ове планове овомесна позвана власт не може узети у решење, јер се у смислу обртничког закона само такима може дозволити грађење на спрат, или руковођење таквих градњи, који или на *темељу диплома* искажу, да су архитекте или докажу на основу докумената, да су оспособљени грађевинари (*Baumeister*), и који према томе могу примити прописану одговорност.

Но пошто на плановима потписани Владимир Николић ни на позив ове власти није исказао способност ни као архитекта ни као грађевинар, на против из његове изјаве, која је дата пред поглаварством у Карловцима и која је писмено овамо достављена, произилази, да Владимир Николић *таково оспособљење и нема*, према томе ооварошке власти могу ове прве примерке планова за зидање нове српске епископске резиденције у Новом Саду тек онада узети у претрес, када и ако их потпише онакав стручњак, који може своју способност на основу диплома да искаже и која за Угарску важи.

Само тако стручно оспособљена лица могу ступити у расправу са овдашњим позваним властима. Међутим, чујемо да је саборски одбор поред свега тога расписао стечај, мада планови од надлежне власти нису одобрени и уједно је и то закључио, да би изиграо решење овдашњег магистрате, да тек онај подузимач, који се прими тога посла тражи дозволу од власти за градњу.

Подузимач мора према томе да тражи дозволу за туђе планове.

Дакле опет замршај и којешта.

Па пошто су све досадашње неправилности на новој гимназијској згради, које су се пређе дешавале услед погрешних конструкција Владе Николића, но предлозима пештанских стручњака у потпун ред доведене, и да се не би и даље при тој новој згради буди какве погрешке чиниле, нашао се овдашњи магистрат побуђен, да поводом поднесених планова за епископску резиденцију изда једно решење овдашњем Централном Кредитном Заводу, које се односи

на даљи стручни надзор при новој гимназиској згради, које овде у целости доносимо:

8554. број

адм. 1900.

Извешће Централног Кредитног завода у Новом Саду

у ствари зидање српске велике гимназије.

(Ово ивешће садржи одговор Централног Кредитног Завода на питање новосадског магистрата, да ли Влада Никколић још врши стручни надзор при зидању нове зграде гимназијске. Централни Кредитни Завод је одговорио у овом извешћу, да Влада Никколић још врши тај надзор на основу решења патроната у последњој седници.)

Решење

Услед тога поднеска извештава се Централни Кредитни Завод, као градитељ, да пошто Владимир Никколић, становник карловачки, није доказао своје архитектонско односно грађевинско оспособљење, њега ова власт не може признати за стручњака и да му се не може дозволити никаквих техничких функција код новосадске српске гимназије.

У колико дакле при свему томе Владимир Никколић буде вршио утицај на споменућу градњу, то он може чинити само и искључиво поред одговорности градитеља.

Магистрат слоб.кр. вароши Новог Сада

10. априла 1900. године

За градоначелника:

(М.П.) Месарош с.р.

сенатор

Са овим су потпуно и без сумње растумачене све оне незгоде при новој гимназиској згради, и Централни Кредитни Завод добио је с тим најлепшу сатисфакцију. Много је штошта било при градњи нове гимназијске зграде за ширу публику можда и загонетно, али сад ће моћи свако да види, где прави узрок лежи. Није требало правити изузетке и није смео примати план мимо стечаја, и сада је јасно зашто Влада Никколић није поднео свој план за гимназију, кад би био стечај расписан.

Тако се то ево и даље ради, а све на рачун новца, који је намењен нашим јавним целима. Ми се радујемо, кад год Србин какав рад добије, али се мора у интересу наших јавних послова оградити против тога, да се на општи рачун протежирају по сваку цену људи, који само ствари шкоде, јер нису довољно оспособљени. Са тим смо ево дотерали дотле, да се ни један бољи ар-

хитекта не јави, кад се распише стечај у Карловцима ради планова за наше јавне зграде.

Требало би посвирати па и за појас заденути.

Као што из свега овог видимо, при зидању наших јавних зграда увек се којекако развијају ствари, а то је само зато, што се одма испочетка којешта ради, да богме да мора да пати општа ствар, те се појединци користе, а народни интереси оштете се. Тако је било при зидању зграде епископског двора у Будиму, тако је било при зидању зграде српске велике гимназије у Новом Саду, па тако ево сад одма у почетку којешта бива и при зидању епископског двора у Новом Саду.

Кад се зидао владин двор у Будиму, онда је онај подузимац, који је примио зидање, у сред зидања приметио, да има погрешака у плану. Тај подузимац био је отреснији и енергичнији, него подузимачи градње срп. вел. гимназије у Новом Саду. Он је лепо поправио план, али уједно направио накнадни рачун за трошкове и поднесе саборском одбору за исплату. Поправке је те одма и извео.

Па шта је било.

У Карловцима нису хтели да те накнадне трошкове плате, али тај брата-нац подузимац није се дао ућуткати, него ствар дође до суда и парнице.

Суд преслуша стручњаке, стручњаци заиста потврде да су погрешке у плану постојале, и да су поправке, које је подузимац учинио, биле нужне и оправдане и осуди народне фондове, да морају и судске трошкове сносити и накнадне трошкове платити.

Тако су народни фондови оштећени само зато, што су погрешке у плану постојале.

Но ко је томе свему крив.

Није нико крив други, него патријарх Георгије Бранковић, који обневиди и ослепи, па не уме да разликује оно, што је коректно а шта је некоректно, кад су у питању интереси његови или његових рођака. Лепо је волети своје рођаке, али ту патријарх нека захвати из свог џепа, па нека их подупире. Његов рођак на пример мора да зида и двор патријархов, и двор епископа будимског, и зграду српске велике гимназије у Новом Саду, и двор српског епископа у Новом Саду, и зграду за богословску семинарију у Карловцима.

Једном речи патријарх не да ником другом да живи.

Он је крив, што је дошло и до свих ових комендија при зидању зграде српске велике гимназије у Новом Саду. Када је требало дати прилог за зидање гимназијске зграде, патријарх је био толико неувидљив, да је стегао своју кесу, и имао је смелости да са свога прага одбије одлична два човека, који су дошли у име новосадског одбора за зидање зграде српске вел. гимназије, да моле за прилог а кад је дошао до самог зидања патријарх је са патронатом одгурнуо онај одбор, који је купљење новца покренуо. Други су људи прилагали, други се људи заузимали, барон Бајић учинио је свој велики дар, патри-

јарх није дао ни новчића, а кад је дошло да се зида зграда, ево ти патријарха, да 'води' бригу о зидању. Од то доба увек долази у патронатске седнице, кад је на дневном реду зидање, и наравно увек ради којешта. Он је натерао патронат, да се ови планови, који су стигли на расписан стечај имају Николићу издати на оцену. Николић одбија свих шест планова и патријарх био је тако неко-ректан, да је натерао патронат, да том истом Николићу, који је био оцењивач, без новог стечаја, онако 'испод жита', повери прављење новог плана, што никада не би смело бити, кад се поштено ради. (Управо је овако било: 'Кад се у седници патронатској прочитало мишљење Николићево, да ни један од шест планова 'не ваља', патријарх наједаред извади из свог џепа спреман готов план Николићев и 'прошверцује' га одма у истој седници, тај се план одма и прими.'))

Но сад долази најужасније и најстрашније.

Тај план који је израдио Николић, који је био оцењивач шест осталих планова, не шиље се више, као што би у реду било, на стручну оцену, већ је наједаред патријарх постао архитекта и стручњак, па на своју браду прима га и натера патронат, да га овај без оцене усвоји. Једва је управитељ Централног Кредитног Завода успео бар толико, да се одобрени план пошље на прегледање министарству у Будимпешти, које заиста и учини знатне измене и поправке на том плану. Овако је испало којекако, а шта би тек било, да се тај план за-узимањем Централног Кредитног Завода није послао на прегледавање у Будимпешту. На каквој би се невољи сада нашао патронат, да му је Централни Кредитни Завод оставио одрешене руке, да сам зида, и то на основу непрегледаних планова, као што је то патронат хтео да учини, а чему се управитељ Централног Кредитног Завода одлучно противио. Да је патронат учинио оно, што је хтео, чиме би он сад оправдао тај свој поступак, који би он учинио услед моралног притиска патријархова.

Дакле којешта се радило при зидању епископског двора у Будимпешти, низ неправилности учинио се при зидању гимназијске зграде у Новом Саду, па ево сад почиње се и зидање епископског двора у Новом Саду са једном ординарном подвалом. Но, као што већ рекосмо, свему томе је крив патријарх Георгије. Он, кад има да се брине за народна добра, мисли да је у својој деовини и мисли да се на тај општи рачун може свашта учинити.

То је текст у целости пренесен из тадашње новосадске штампе.

Да би се схватило који су разлози мотивисали Владимира Николића да пројектује и изгради Владичански двор у Новом Саду онаквим какав јесте, морамо се позабавити историјатом српског градитељства на просторима које настањује српски народ. Опште је познато да су начини градитељства и иконографског украшавања ентеријера храмова, како у средњем веку, тако и у новијим временима, диктирали искључиво монаси и црквена хијерархија, који су током векова, а нарочито у времену ропства под

Турцима, углавном били једини писмени и уметнички образовани људи. У пределима под аустријском и угарском влашћу, или како се у то време говорило у „овостраним пределима”, црквена хијерархија је била формирана у црквену организацију на темељима традиционалне српске православне црквене духовности, али са примесама духа времена, који је доносио своје. Као што стара византијска уметност, архитектура и иконографија нису представљале слепо подржавање ранохришћанске уметности, већ је у условима слободе верског изражавања после Миланског едикта 313. године стварана уметност, касније названа византијском, тако су наши преци, на основу оног што им је дала византијска уметност развијали своју националну уметност, која у већини случајева није поновљена ни у једној другој средини.

Тако су настали храмови рашке, а као врхунац моравске стилске групе, грађевине које по својим конструкцијама и декоративним елементима нису могле бити виђене у Византији. И поред тога, није се одступало од темеља византијског православља, које српским креативним стваралаштвом, добија нове видове. Нашавши се у новој средини после сеобе 1690. године, после скоро два и по века културног мрака, представници Српске православне цркве који су, поред верских, постали и национални представници свог овостраног народа, суочили су се са опасностима одрођа-

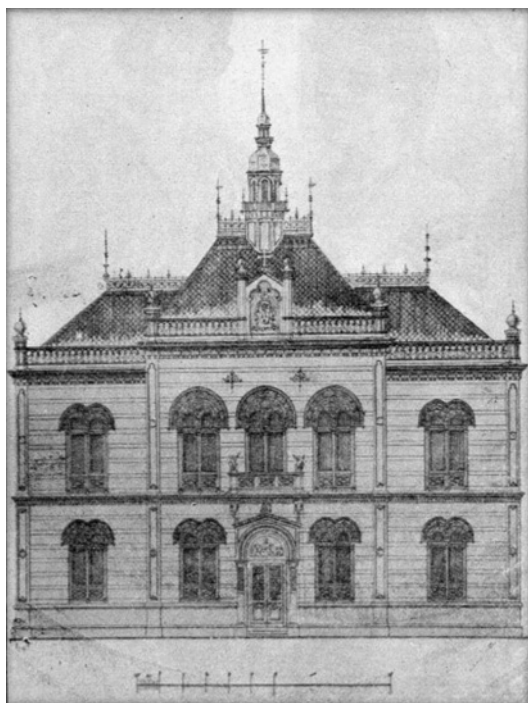
вања, које су према српском народу настојали да спроведу представници Римокатоличке цркве. Спутавани законима државе у којој су се нашли, а која је контролом Дворске канцеларије спречавала српски народ да гради храмове у традиционалном стилу, и одређивали основне облике црквених грађевина, представници цркве су на основи барокне уметности, увезене преко православне Украјине, стварали и овде свој национални стил, како у архитектури, тако и у иконографији. Школовање наших људи на бечкој архитектонској школи донеће нова градитељска искуства која су у наше овострани крајеве пренели Ханзенови ученици и поштоваоци његовог дела. „Најубедљивији утицај његових градитељских концепција осећа се у делатности његових учесника и следбеника: Светозар Ивачковић је на бечкој академији дипломирао између 1869. и 1874. године, Јован Илкић је дипломирао 1883., Душан Живановић око 1866., а међу њима је и Владимир Николић који је завршио технику у Бечу.”

Приврженост Ханзену и његовој градитељској концепцији Николић је показао и чланством у „Клубу Теофила Ханзена”. За Николићево стваралаштво је значајно што је живео и радио баш у време великих градитељских аспирација свог рођака, патријарха српског Георгија, чије ће му посредовање обезбедити све значајније послове на подручју Карловачке митрополије. Тежња црквених кругова била је пре свега усмерена на очување

православног духа у архитектури и иконографији, што је значило очување традиционалног српско-византијског изражавања.

Пошто се под Хабзбуршком круном није могло градити онако како се у средњем веку градило у старом крају, требало је на тим традиционалним темељима створити свој стил у овим крајевима и тако одговорити свима који су већ дуже време припремали превођење Срба у римокатолицизам. Управо је Владимир Николић, као бечки ђак, знао да оствари симбиозу традиционалног стила са достигнућима савремене архитектуре, а на основу подржавања Ханзеновог еклектичког историцизма. На Владичанском двору у Новом Саду запажа се Николићева еклектичка компилација јер су „измешане фасаде”, чије су линије и жута и црвена боја „изразито источњачке”, док су прозори романички, а балустраде италијанског порекла, а све то говори да је Николић несумњиво био архитекта од вредности.

Необазирјући се много на нападе „Браника” и „Заставе”, црквени Саборски одбор је радио свој посао. Тако је фебруара 1900. године поднео новосадском Магистрату план по коме треба да се зида „нова резиденција српског владике у Новом Саду”. Магистрат који је јавно био против Николића, послужио се лукавством. Не би ли спречио одобрење плана, Магистрат је припремљен пројекат проследио варошкој Капетанији, као

првостепеној обртничкој власти, са напоменом да Капетанија, пре свега, установи да ли Владимир Николић има потребна документа „да може под именом архитекте планове правити”. Капетанија се обратила Магистрату у Сремским Карловцима по том питању и добила одговор „да је Влада Николић показао пред карловачким Магистратом своју стручну способност на основу апсолуторије” и да су по његовим пројектима у овим пределима многе јавне и привате зграде сачињене.

Незадовољан добијеним одговором, Магистрат је вратио Саборском одбору поднесене планове са образложењем да их не може примити на оверу јер им архитекта није документима доказао да је оспособљени грађевинар (Baumeister). Необазирјући се на такво мишљење новосадског Магистрата, Саборски одбор је 17. априла 1900. године одржао оферталну лицитацију за градњу епископске резиденције у Новом Саду. Поднета су три затворена „оферта” и то: Фирме Станковић и Фазекаш из Суботице, Фрање Рајхла из Суботице и Јакова Пекла и сина из Новог Сада.

Поменуте понуде послате су Саборском одбору у Сремске Карловце са надом да ће се његови чланови у понедељак 24. априла састати и одлучити. Када је Саборски одбор прихватио Николићев план „Браник” се жестоко обрушио на патријарха Георгија због наводног непотизма.

Мада је изградња већ увелико почела, немирећи се са одлуком Саборског одбора, „некоји” су поднели молбу варошком представништву да варош откупи владичанско земљиште, али је варошка скупштина тај захтев одбила.

„Браник” преноси следећу вест: „15. јуна 1900. године почела се рушити она зграда, где су били дућани на пијаци и где је некад био епископски двор. То је место дуго било празно, док се није привремено подигла ова зграда, која је лепу кирију носила. Али као што свака привременост у нас дуго траје, тако је и овој згради било суђено, да подуже послужи и почела је већ бити трошна. Како с рушење те зграде обави, одма ће се приступити зидању новог епископског двора. Нови Сад ће се опет улепшати с једном лепом зградом.”

У то време, југоисточно од Саборне цркве, уз саму ограду порте, на месту где је сада Владичански двор, налазиле су се зграде са трговачким радњама, које су заклањале цркву. Неки чланови варошког Грађевинског одбора предлагали су да се градња двора мора помаћи 15 метара унутра, а не на истом месту, јер су „некоји чланови” одбора хтели да се закљони Владичански двор.

Испред тих зграда налазио се, ниским стубовима ограђен, мањи трг засађен ниским растињем. Према овим несавесним одборницима требало је онемогућити стварање простора за епископску резиденцију и двор опет сместити иза постојећих зграда. Међутим, већина одборника то није усвојила.

Када су и ту одбијени, Фрања Формајер и Лудвиг Севин су против Магистрата послали жалбени призив варошком управном одбору. На седници од 2/15. августа 1900. године, управни одбор једногласно је решио „да се призив одбије, а решење магистарско потврди”. Тако је коначно на злонамерне протесте стављена тачка, па је „зидање Владичанског двора већ увелико отпочело”.

Од тада ће се смиривати напади либералске и радикалске штампе на изградњу Владичанског двора, а „Браник” наводи да је двор дозидан „већ у целости и у пола је већ и под кров смештен и спреман за зимску отпочивку”.

Освећење темеља обављено је 14. (по једном наводу) или 15/28. марта 1901. године (по другом наводу) „при новоме и у пола готовоме Двору епископа бачког”.

У 11,30 часова упутио се епископ Митрофан са својим гостима „из старе епископске резиденције” пред главни улаз новог двора, где ће се свечаност обавити, уз присуство „виђенијих људи нашег и страног света и представника цркве”, били су и Његово првосвештенство господин Георгије Бранковић, патријарх српски, затим Павле Петер, представник аустро-угарских власти, и Иларион Руварац, велики српски књижевник, духовник и историчар. Чин освећења темеља обавио је епископ Митрофан „уз вешту асистенцију двојице својих ђакона и уз умилно појање ужег хора гимназиског ђачког певачког друштва”, а затим је др Лаза Секулић прочитао текст повеље „што ју је Саборски одбор споразумно са епископом бачким

утврдио”. У тексту је изложен кратак историјат старих резиденција и новог двора, па је затим текст положен у за то одређено место у темељу Двора.

„Браник” је у помирљивом тону извештавао: „многобројни народ који је са сузама у очима гледао како се темељ епископске зграде освећује, понео је кућама својим и ту наду, да ће из нових зидова тих и по њега можда нови зраци среће засијати”.

У септембру исте године усељене су канцеларије.

Нешто касније, како су радови привођени крају, епископ бачки Митрофан преселио се у нови двор, који је 17/30. октобра 1901. године освештао протосинђел ковиљски Георгије Видицки.

Садашњи двор саградио је 1901. године бачки епископ Митрофан Шевић (1899–1918). Здање Владичанског двора подигао је и опремио углавном од својих средстава. Рођен је као Милан Шевић, 14. августа 1854. године у Новом Саду. За епископа бачког 16. јула 1899. године посветили су га патријарх Георгије Бранковић и епископи пакрачки Мирон и будимски Лукијан. Исте године кад је Митрофан Шевић посвећен за епископа, архитекта Владимир Николић израдио је пројекат нове епископске резиденције.

У нови двор смештена је архива и целокупна епархијска управа Епархије бачке и тако је стављена тачка на све интриге појединих новосадских грађана. То је била најлепша и најмодернија зграда оног времена у Новом Саду, а епископ Митрофан, као син богатих родитеља и сам до-

брод имућног стања, испунио је двор савременим намештајем и осталим покућством. Лично је набавио велику количину сребрног прибора за јело,

сребрне послужавнике, кристалне чаше и остало, на којима је угравиран његов монограм – Е.М.Ш., а тај есцајг и посуђе, у великом броју, остали су сачувани до данашњег времена. Имао је свој властити затворен фијакер-батар, лепе запрежне коње и ливрејисаног кочијаша, а на вратима батара крупним уплетеним словима био је урезан епископов монограм.

Владика Митрофан Шeviћ једном месечно је приређивао седељке. Редован гост био је песник Лаза Костић, али и високи официри са Петро-

варадинске тврђаве – што му верници нису баш одобравали. Као регент, Александар Карађорђевић посетио је владичански двор 1919. године (то је уједно била и прва посета регента Новом Саду). Кад се појавио на балкону грађани Новог Сада су га одушевљено и бурно поздравили.

По епископа, када је негде путовао, батар је долазио из дворског дво-ришта у ходник, чији је улаз окренут на западну страну у Ћурчијску улицу, а странке и гости су улазили на главни улаз окренут према центру града и великом каменом крсту, који је испред двора стајао до 1953. године, када је по налогу градских власти пренет у порту Саборног храма.

Унутрашњост двора обележава лепо широко степениште са тешком оградом од кованог гвожђа, које се налази у средишту објекта. Остала опрема ентеријера је од квалитетних материјала и врхунске су занатске израде. На вратима службених просторија у приземљу сачувани су првобитни натписи који сведоче о њиховој намени: Епархијски црквени суд, Библиотека, Писарница и Епархијски управни одбор. Главни хол приземља, таванице над степенишним простором и готово све просторије на спрату украшене су богатом орнаментиком. На спрату иза балкона је пространи салон, у десном крилу је велика трпезарија чије зидове са сценама из Новог завета је осликао Владимир Предојевић. На крају левог крила смештена је дворска капела са једноставно резаним иконостасом и иконама које је уљем на платну сликао сликар А. Авцнев. Вредност опреме двора дакако представљају и каљеве пећи, различитог изгледа у свакој просторији.

По завршетку изградње Владичанског двора, заузимањем владике Митрофана, обављени су велики радови на рестаурацији Саборног храма у Новом Саду. Године 1903. подигнут је нов звоник са преуређеним и повишеним барокним завршетком, под у цркви је засвођен, јер се испод пода налазе гробови бачких епископа. Епископ Митрофан је лично финансирао изградњу нове крипте испод олтара за своје будуће почивалиште.

Поред двора налазила се Дицкенова палата, названа још и Солана јер се у њој плаћао порез на со. У згради, срушеној 1960. године, налазила се продавница мешовите робе. Испред двора, на месту некадашњег крста од ружичастог мермера (премештен у порту Саборне цркве) налази се споменик Јовану Јовановићу Змају постављен 1984. године. Песник је пред-

стављен у природној величини у тренутку шетње, коју је за живота обављао баш овим сокаком.

Владичански двор обновљен је 2007. године. Данас, фасада Владичанског двора привлачи погледе пролазника, а романтични дух фасаде употпуњује амбијент старог градског језгра. Несумњиво, Владичански двор, као спој раскоши Истока, духовности српске средњовековне архитектуре и монументалности западноевропских резиденцијалних објеката, сврстава се међу најлепша здања Новог Сада.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ШТАМПА

1. „Браник”, Нови Сад (1899–1901)
2. „Застава”, Нови Сад (1899–1901)

ЛИТЕРАТУРА

1. *Успомене из 1848–49. од др. Михајла Полит Десанчића*, Нови Сад, 1889.
2. Мелхиор Ердујхељи, *Историја Новог Сада*, Нови Сад, 1894.
3. *Споменица града Новог Сада*, Ср.Карловци, 1933.
4. *Нови Сад*, Матица српска, Нови Сад, 1963.
5. *Грађа за проучавање културних споменика Војводине XI-XII*, Нови Сад, 1979.
6. *Енциклопедија Новог Сада*, свеска 5, Нови Сад, 1996.
7. Донка Станчић, *Архитекта Владимир Николић*, Нови Сад, 1999.
8. *Културна добра у туристичкој понуди Војводине*, Нови Сад, 2002.
9. Донка Станчић, *Нови Сад од куће до куће*, Нови Сад, 2005.
10. Мирко М.Тишма, *Митрофан Шевић, епископ Бачки*, Велика Ремета, 2009.
11. Душан В. Салатић, *Крстови Новог Сада и Петроварадина*, Нови Сад, 2010.

ZORAN KNEŽEV, Publizist
Novi Sad

BAU DER BISCHOFSRESIDENZ IN NOVI SAD

ZUSAMMENFASSUNG: In der Arbeit wird dargestellt, mit wie viel Mühe und Anstrengung die Bischofsresidenz in Novi Sad errichtet wurde, und wovon der komplette Verlauf der Projektierung, der Genehmigungserteilung und des Baus begleitet wurde, bis das Gebäude fertig gestellt wurde. Es wird auch viel Aufmerksamkeit den Beziehungen zwischen den Serben zu dieser Zeit gewidmet, den Debatten der Radikalen und Liberalen in den Blättern "Zastava" und "Branik", der Rolle der Kirche und des Klerus, der Rolle des Architekten Vladimir Nikolić und seiner Bauunternehmungen, für welche er von einigen getadelt, und von anderen gelobt wurde.

SCHLÜSSELWÖRTER: Bischofsresidenz in Novi Sad, Vladimir Nikolić, "Branik", "Zastava", Bischof Mitrofan Šević, Patriarch Georgije Branković, Magistrat

МАРИЈА БЈЕЛИЦА
Нови Сад

„КРАЉЕВСКИ ДАНИ” ЈУЛА 1919. ГОДИНЕ У НОВОМ САДУ

САЖЕТАК: У овом раду је представљен програм Проширеног градског савета Новог Сада за свечани дочек регента Александра Карађорђевића приликом његове прве посете Новом Саду јула 1919, као и извештаји штампе о том догађају. На основу документације која се чува у Историјском архиву града Новог Сада, као и периодике, може се упознати детаљан и пажљиво припреман план за четвородневну посету регента Новом Саду и Бачкој. Како би што достојанственије дочекали уваженог госта, у ток припрема било је укључено грађанство, чланови Градског савета и градоначелник Јован Живојновић. Водило се рачуна о сваком детаљу посете – од поздравних речи до организације свечане вечере. До своје трагичне смрти краљ Александар је посетио Нови Сад још три пута – 1922. 1925. и 1934. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Александар Карађорђевић, Јован Живојновић, Нови Сад, Петроварадин

Након завршетка Првог светског рата, новембра 1918. године, са географске мапе нестале су четири моћне империје: аустроугарска, немачка, руска и отоманска. У исто време, тачније 1. децембра 1918. године, на Балкану долази до формирања нове државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Уједињење три народа у једну државу прогласио је регент Александар Карађорђевић. У нашој историографији постоји велики број научних и стручних радова о личности и делу регента и краља Александра Првог Карађорђевића. Карађорђевићи су се у Србију вратили после свргавања династије Обреновића. Незадовољни стањем у држави, група официра сковала је заверу против краља Александра Обреновића и краљице Драге. У ноћи између 28. и 29. маја 1903. године, група завереника насилно је ушла у двор и убила краљевски пар. У историји овај догађај је познат као „Мајски преврат”, а убиством краља Александра Обреновића омогућен је несметан долазак на власт династији Карађорђевића. За новог краља Србије изабран је Петар Карађорђевић. Краљ Петар Први био је ожењен

најстаријом ћерком црногорског владара Николе Петровића – кнегињом Зорком. У том браку рођено је петоро деце: Јелена, Милена (која је умрла као дете), Ђорђе, Александар и Андреј (који је живео само три недеље). Од петоро деце краља Петра највећи траг у српској историји оставио је Александар.

Александар Карађорђевић је рођен 17. децембра 1888. године на Цетињу.¹ Краљевић Александар је рано остао без мајке, што је умногоме утицало на формирање његове личности. После мајчине смрти, са оцем и братом Ђорђем одлази са Цетиња у Женеву. У Женеви је Александар похађао обичну грађанску школу, а по завршетку те школе 1899. године уписао се на Правну школу у Петрограду. По доласку краља Петра на престо Србије, млади краљевић се вратио из Петрограда. На Александров повратак највише је утицала жеља краља Петра да му се син васпитава и образује у Србији. Међутим, 1905. године, Александар се вратио у Петроград и наставио школовање на Војној академији. Четири године касније, 28. марта 1909. године, постао је престолонаследник Србије, пошто је старијем брату Ђорђу одузето право на престо.²

У Балканским ратовима који су били на помолу, Александар је узео учешће као комадант Прве српске армије. У Првом балканском рату октобра 1912. године са српском војском је извојевао победу код Куманова и Битоља, а у Другом балканском рату однео је победу јуна/јула 1913. године на Брегалници. Пре почетка Првог светског рата 1914. године, а након одлуке краља Петра да се повуче са власти у корист свог сина, Александар је 22. јуна 1914. године постао регент Србије (вршилац краљевске власти). Током Првог светског рата (1914–1918) био је врховни комадант српске војске.

Четири месеца након смрти свог оца Петра (16. августа 1921. године) Александар је одлуком владе постао краљ Краљевине СХС. Пред новим краљем стајали су многобројни изазови и задаци. На првом месту требало је обновити државу након Првог светског рата, успоставити унутрашњу и спољну политику, ојачати везе са суседним државама. Јачању веза српског двора са суседима допринела је женидба краља Александра румунском принцемом Маријом 8. јуна 1922. године.³

Краљ Александар је истрајавао на покушају очувања унитарне државе, без унутрашњих подела, што није био ни мало лак задатак, имајући у виду национално нејединство. После догађаја у Народној скупштини и свађе између хрватских и српских посланика 20. јуна 1928. године, у којој је дошло до смртног рањавања хрватског лидера Стјепана Радића, краљ

¹ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, књига 1, Београд, 2002, 14.

² Исто, 25.

³ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, књига 2, Београд 2002, 127.

Александар је распустио Скупштину, укинуо устав и 6. јануара 1929. године завео лични режим (Шестојануарска диктатура). Доношењем ове одлуке краљ је покушао да спасе државу. Исте године у октобру државу је поделио на девет бановина, а посебним декретом је променио њено име у Краљевина Југославија. Диктатура је укинута 6. септембра 1931. године, доношењем Октроисаног устава.

Краљ Александар је успешно водио спољну политику државе. Дипломатском активношћу успео је да осигура савезништво мањих земаља. Био је на челу Мале Антанте, тројног савеза Југославије, Румуније и Чехословачке. У спољној политици ослањао се на силе победнице из Првог светског рата, пре свих на Француску. Приликом званичне посете Француској 9. октобра 1934. године, на краља Александра је у Марсељу извршен атентат.⁴ Краљ Александар и француски министар Луј Барту су том приликом смртно рањени.

Савремена историографија има различите погледе на краља Александра као ратника, државника и ујединитеља. Међутим, једно је неоспорно: краљ Александар је успео да оствари уједињење три јужнословенска народа у једну државу. Након проглашења нове државе, требало је у вишенационалној краљевини успоставити добру комуникацију са становништвом припојених области. У циљу што бољег сагледавања општег стања у држави, и поред свих важних државних послова, регент Александар је налазио времена за посету градовима широм земље.

Прва званична посета регента Александра Новом Саду била је најављена за 23. јули 1919. године. По обавештењу о предстојећем доласку регента Александра у Нови Сад, први послератни градоначелник Јован Живојновић, иначе професор српског и немачког језика и директор Новосадске гимназије, сазвао је 3. јула 1919. године ванредну скупштину новосадског Проширеног градског савета. Градоначелник је обавестио чланове Проширеног градског савета о предстојећој регентовој посети граду и упутио их да га поздраве устајањем и усклицима „Живео!”.⁵ На редовној скупштини Проширеног градског савета, 17. јула 1919. године, изложен је план припрема за дочек регента Александра. Предвиђено је да, по доласку у новосадско пристаниште, регента дочека војвода Петар Бојовић, градоначелник Јован Живојновић и чланови Проширеног градског савета. Након пригодног поздрава, регент са пратњом требало је да оде у Владичански двор, где је био предвиђен његов смештај за све време посете Новом Саду. На улазу у Владичански двор, требало је да га са хлебом и сољу дочекају „грађанке – девојке”, поздрављајући га следећим речима: „Предајемо Вашем Височанству хлеб и со, живот и свему зачине у овом граду. Од сада

⁴ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, књига 3, Београд, 2002, 300.

⁵ Историјски архив града Новог Сада, фонд 150, кутија 760, 4319/1921.

нам их Ти, Господаре, дели као Власник и Домаћин у дому свом”.⁶ Потом би уследио поздрав окупљеном народу са балкона Владичанског двора, након чега би се регент одморио. У вечерњим сатима је била планирана свечена вечера у част регента, у гостиони „Слобода”. У току вечере градоначелник Живојновић би одржао здравицу регенту, у име грађанства Новог Сада. Након тога би се регент повукао у Владичански двор на конак.

За други дан посете планирано је да после доручка и поздрава за добро јутро од стране војводе Бојовића и градоначелника, регент са њима оде у Градску кућу и прими депутације војвођанских организација и представнике околних општина. Ако би остало времена, регент би са балкона Градске куће поздравио окупљени народ. Након тога би регент отишао у обилазак оближњих Сремских Карловаца и на службу у цркву, а потом би уследио ручак у Патријаршији. У име целе Митрополије регента је предвиђено да поздрави епископ др Георгије Летић. После ручка, регент Александар би посетио каменичку Војну школу, а у повратку би разгледао Петроварадинску тврђаву и „авијатику”. Након тога отишао би на вечеру у Градску кућу, па на игранку коју би у његову част приредила женска удружења.

Трећег дана би се регент упутио у обилазак бачких градова Суботице и Сомбора, а четвртог дана, после обиласка Петроварадина, у пратњи градоначелника, Александар Карађорђевић би отишао на вечеру под отвореним небом коју би у његову част приредило грађанство Петроварадина на бедемима Петроварадинске тврђаве. По завршетку вечере следио би свечани испраћај на брод и његов одлазак за Београд.⁷

Регент је, како је било и најављено, Нови Сад посетио недељу дана касније. Како је протекао први дан Александрове посете сазнајемо из опширног извештаја новосадског дневног листа *Застава*, под насловом „Краљевски дани Новог Сада”⁸:

Нови Сад је данас, 23. јула 1919. године, доживео прави историјски дан: Његово Краљевско Височанство Наследник Престола Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца Александар стигао је у Нови Сад. У два маха се становништво Новог Сада спремало да дочека Његово Височанство, али је Престолонаследник због важних државних послова морао свој долазак у наш град одложити за данашњи дан. Данас нам, најпосле, стиже Херој-Краљевић и срца Новосађана, стегнута под страшним теретом последњих година, данас се радосно отворише, да приме у себе племенито чедо нашега народа, славом овенчаног, потомка Великога Војда Карађорђа.

⁶ Исто.

⁷ Исто.

⁸ *Застава*, Нови Сад, 24. 7. 1919.

Нама Новосађанима било је срце препуно неизрециве, бескрајне радости, кад угледасмо Краљевића, који је на челу јуначке српске војске, а уз помоћ великих савезника свете ствари наше, скршио силне и бесне непријатеље. А како је тек Престолонаследнику морало бити, кад је ступио на земљиште Новог Сада и наше Бачке, који су данас саставни део Краљевине Србије и велике државе Срба, Хрвата и Словенаца! Њега је у Нови Сад донео монитор, који је негда из чељусти својих топова сипао ватру на лепи Београд, а са бедема гордога града бана Петра Дојчина, Варадина, у који је бивша Аустро-Угарска још од 1908. Гомилала велики ратни материјал за рат против малене Србије, поздравили су Га данас топови, чији се грохот далеко разлегао јављајући околини, да је на тле ослобођеног Новог Сада, слободне Бачке ступио јуначки син нашег старог Краља Петра Првог, наш дични Престолонаследник - Регент Александар.

И из хиљада верних и оданих груди хорило се и хори се данас у Новом Саду: Живио Престолонаследник Александар! Добро нам дошао!

Спреме за дочек Његова Височанства чиниле су се још од дана, када је први пут најављена Његова посета Новом Саду и Бачкој. Под руководством начелника града Новог Сада г. Јована Живојновића радило је више одбора грађанки и грађана око припремања што достојнијег дочека. При том се није толико ишло за спољашњим сјајем, колико се настојало на том, како да се народу даде прилике да што боље може учествовати у очитовању осећаја велике љубави и непоколебиве оданости Престолонаследнику Александру и славном Дому Карађорђевића.

Његово Височанство је допутовало на монитору „Драви”. Путем су, свуда дуж кићеног Срема, нарочито пак у Сланкамену приређиване велике и одушевљене овације. Пристаништа беху пуна света, многи изађоше на лађицама и чамцима. Бурним, одушевљеним поздравима не беше краја. Његово Височанство је све отпоздрављало.

Пут је до Новог Сада био пријатан. Монитор је кренуо из Београда нешто мало пред 13 часова. Око 17 часова и 40 минута је послат сигнал из Ср. Карловаца да је монитор прошао. У 18 часова и 22 минута је први топовски пуцањ са бедема Петроварадинске тврђаве огласио пресретноме Новом Саду да је Његово Височанство Наследник Престола, Регент Александар 23. јула 1919. године први пут ступио на земљиште ослобођеног Новог Сада као Његов Господар. Тридесет и један топовски пуцањ је разгласио широм бачке равнице овај свечани и историјски тренутак.

И природа је увеличала искрцавање Његовог Височанства: златни зраци сунца су сијнули и обасјали својом лепотом овај тренутак.

Пријатна, жива и ужурбана нервозност приметила се на Новом Саду већ рано у среду 23. јула. Улице постајаху све живље. Надолазили су странци из даљих и ближих места, а Новосађани се ужурбаше: ваља се припремити за дочек високог госта! И сви беху расположени, радосних и светлих очију.

Припреме по граду су се живо довршавале. У Петроварадину је украшена капија св. Јана Непомука. У Новом Саду су довршени леви славолуци: један код хотела „Српског Краља”, врло леп, са натписом: „Добро нам дошао!”. На самом славолуку је била круна од зеленила, са једне и друге стране по два мала српска грба и око сваког по три заставице: словеначка, хрватска и српска, а са обе стране се лепршале, весело и достојанствено две велике заставе. Пред владичанским двором су била подигнута два висока стуба са заставама. Између католичке цркве и Матице Српске се дизао други славолук украшен са зеленилом. На њему је са обе стране велики нови грб нашег Краљевства, две грдне заставе и натпис: Живио мили наш Господару!

У градској кући се све увелико удешава и спрема. Исто тако и у владичанском двору, где ће Његово Височанство одсести. Највеће припреме се чине у хотелу „Слобода”, где се велика сала удешава за заједничку вечеру, а ручаоница за одржавање серкла. Ту раде наше вредне госпође вредно, неуморно - и оне ће нас пријатно изненадити. Свуда зеленило уноси лепоту и свежину.

По улицама се више појављују леви и кршни момци из коњице Краљеве Гарде. На кућама се живо лепршају заставе, куће у Дунавској и улици Краља Петра се украшују са цвећем и ћилимовима. Живост и пријатна нервозност једног домаћина што чека милог и отменог госта све више и више расте, у подне достиже свој врхунац. У подне се издаје наредба да сви дућани имају бити затворени. Ролови се спуштају, кључеви весело шкрипе у бравама, домаћини хитају кућама, да се и сами спреме.

Око четир сата су се почеле купити наше миле госпођице, без разлике на сталеж и на године, у порти код саборне цркве. Све су у беломе, а руке пуне шаренога цвећа: своје милом и љубљеном Господару носе најлепши поздрав младости и пролећа.

Са свих страна пак долази свет. Све врви. Све је у свечаном руху. На лицима матера и дечице, на лицима стараца и младих људи игра одсјај од среће, једва дочекане. Све долази у главне улице да уграби што боље место.

И војска је већ постројена: око владичанског двора је кордон и само се уз легитимацију може проћи. Дуж Дунавске улице је војска постројена, па и улицом Краља Петра до градске куће. Свуда је журба, и жеља да се што боље место уграби, али и свуда је примеран ред.

Улице су већ препуне света. Долазе коњаници из околних места, наши Салашани, из Петроварадина, Каћа. На коњима леви ћилимови, кршни момци, све пева. Долазе и многа кола, искићена цвећем. У многим групама, у свом живописном оделу долазе наша мила браћа Словаци и Руси. И они су са својим заставама. И они су радосни: долази и њихов Господар, који их је ослободио, који их разуме, и кога и они разуму и вољу. Та ми смо сви браћа, Словени!...

Истичемо, свуда се одржава најлепши ред: градска полиција, на коњима, и војска, немају баш много посла ни тешкоће.

Сви мирно чекају, са приметном узбуђеношћу. Често се баца поглед на небо: хоће ли нас изневерити или ће нам бити пријатељ? Преко дана су надолазили облаци, и често се са љутњом помислило да би киша могла покварити лепоту дочека. Али није се имало зашто страховати. Време је било угодно и пријатно.

После четири сахата по подне изишла је војска из касарни и повукла је шпалир од паробродске станице до владичанског двора и градске куће. У интервалима војничког шпалира повукле су шпалир све овдашње наше корпорације: Чланице добротворне Задруге Српкиња Новосаткиња, чланице српске женске читаонице „Посестриме”, Кола Напредног Женскиња, Српске Занатлијске Задруге, изасланства околних места, међу којима је особито упало у очи изасланство браће Словака из Кисача и Петровца, који под словачким барјакком дођоше у свом сликовитом народном оделу. Иза војничког шпалира су се таласале густе гомиле народа оба пола из свих сталежа, које су у свечаном расположењу а у најбољем реду чекале да виде и поздраве Онога, који је водио ослободилачку српску војску.

За то време се на паробродској станици искупљали сви, који су Престољонаследника ту имали да дочекају. Станица је била укусно украшена заставама: српским, хрватским и словеначким и зеленилом. На самом штеку подигнут је лук од цвећа и зеленила. Енглески патролни ратни брод, који се лелујаше на таласима Дунава ту код станице, обукао се у заставну галу. Већ око 4 сата по подне почеше се искупљати представници власти, просветних завода и корпорација. Колико смо могли прегледати, видели смо ту епископа тимочког др Иринеја Ћирића, генерала Митра Мартиновића, команданта места пуковника Петра Поповића, војно судског пуковника М. Николића, команданта пристаништа потпуковника Јеротића, началника ађутантуре потпуковника Каралазића, команданта 7. пешадијског пука потпуковника Томића и многе штабне и друге официре. Од штека па испред станичне зграде постројила се поч. Чета војника под командом капетана 1. кл. Радована Радовановића са заставом и музиком Краљеве Гарде на крилу. На рампи моста постројио се ескадрон Краљеве Гарде у сликовитом оделу и на изврсним коњима. Ту се међутим искупише: Изасланство градског проширеног савета, градски сенатори и чиновници са градским начеоницом са жупанским правима Јованом Живојновићем на челу, изасланство српске црквене општине новосадске са председником дром Костом Хацијем, представнице овдашњих наших женских друштава, шеф Просветног одсека др. Милан Петровић са чиновницима Одсека, професорска колегија наше гимназије са управитељем замеником господином Стеваном Миловановим на челу, народни повереник одсека за унутр. Послове Бачке, Баната и Барање др. Игњат Павлас, шеф градске болнице др. Ђура Трифковић са др Матановићем, грчко-католички прота Јован Храниловић у заступању своје општине, а нарочито истичемо, како су лепо били заступљена наша браћа Хрвати из Петроварадина: Општинско веће је дошло корпоративно са начеоницом

др. Марковићем на челу; даље су ту били жупници Иван Ренчевић, Јосип Бертић и Мирослав Хржић, учитељство петроварадинско, Соко, радничко друштво, чланови Читаонице. Дошла је из Петроварадина и врло лепа коњичка бандерија. Из Каменице су стигли питомци војничке школе под предвођењем својих официра и повукли код станице шпалир.

Око 6 сати стиже на станицу војвода Петар Бојовић са начелником свог штаба пуковником Емилом Белићем и ађутантима. Војвода је прегледао почасну чету, поздравив је са: „Помоз' Бог, јунаци!”, на што чета сложено и громогласно отпоздрави: „Бог ти помог'o!”. Затим војвода оде пред штек, где су се искупили официри и ту се са овима поздрави, а нарочито са француским мајором г. Мење-ом, који је са својим официрима дошао да поздрави Престолонаследника.

Тачно у 6. с. 22. м. загрми са града први топ: Знак да се појавио монитор „Драва”, који је носио Престолонаследника. Сав онај силни свет се заталаса. Свима се с усана оте „Ево га!”. Долази Онај, кога тако давно и тако жељно чека Нови Сад и сва равна Бачка. Топови су грмили у правилним интервалима. Зачу се јасна команда: „Мирно!” и војска стаде као укопана. Није дуго трајало, а монитор пристаде. Војвода Бојовић одхита у сусрет Престолонаследнику и одрапортова Му. Престолонаследник проговори неколико речи с војводом и рукова се с њим, а затим изиђе на обалу. Музика интонира најпре српску, па хрватску и словеначку химну. Престолонаследник се најпре поздрави с официрима и с многима се рукова (особито срдечно и најпре с француским мајором г. Мење-ом) па онда се упути по пространом српском платну (дар наших вредних ратарских жена) испред почасне компаније. Из хиљаде грла се бурно, одушевљено хорило: Живио Престолонаследник Александар! Живио наш мили Господар!

Краљевић је осредња раста, сувоњав, маркантних српских црта. Ко га од пре зна, види на Њему, да је напорно седмогодишње ратовање оставило на лицу Му јака трага, јер је и Он подносио све ратне тегобе.

Кад се усклици стишали, ступи пред Његово Височанство градски начеоник Јован Живојновић и поздрави Га овим говором:

Ваше Краљевско Височанство! Нови Сад, скоро укупна слика свега великога Краљевства Ти Срба, Хрвата и Словенаца, представник свију народа, вера и сталежа у домовини нашој широкој, опуномоћио ме је да Те поздравим, кад ступаш ногом на његово тле. Добро нам дошао!

Кроз цвеће и шаренило тробојки, српских ћилимова и народне ношње свега вернога Ти подаништва пролазиш у срце града, Најмилији наш Домаћине у срцима свију нас; а да се којом вишњом силом искристалише из свакога појединца оно, што је најчистије у нама, Ти би пролазио по пољани посутој зрнима бисера, на којима одсјајује Божји па Твој Мили нам Лик.

Историја пространога Ти Краљевства и Дома Великога у њему Тебе је одредила, да будеш наш Велики Александар и довршиш дело овапућења ве-

лике мисли дивовскога Ти прадеде Кара-Ђорђа о ослобођењу и уједињењу Српства, коју је наследио дед Твој Александар, а да заснујеш престо краљевски на наслеђу Чврсте Стене Вере у сјајну будућност кроз сва мучеништва и искушења Оца Твога а нашега љубљенога Краља Петра Првог, Петра Великога, (Бурно: „Живео краљ Петар!”), о ослобођењу и уједињењу све словенске браће на југу Европе.

Заот, овапућена Мисли Дома и рода свога, Жива Сlikо Идеала толиких векова, који прејурише преко земаља Краљевства Ти, и поколења, која се на овима изређаше у ширини од Јадрана до и преко Балкана и од Соче до хучног Вардара, како да проширимо срца наша, да ти доличним оквиром буду? Да Ти раздробимо Милу Слику као мученички Крст Христов и у сваки храм наших срдаца сместимо ковчежић свете реликвије, или да се сви, који Те љубимо, нанижемо зрно по зрно у венац од бисера и тако те уоквиримо? Уђи у тај венац, Жива Сlikо снова наших, и живи и владај у њему, као што Бог влада на звезданим небесима. Он нека благослови владарску Ти стазу, која је пред Тобом, као што је сјајем и мелемом успеха Ти обасуо стазу јуначких Ти дела, која остаде за Тобом!

Добро нам дошао! Угодно се одморио од труднога пута преко Албаније и Кајмакчалана! И сретно боравио у крилу својих милих јунака и њихове уновачене деце, а на грудима ослобођене Бачке, која Ти у срцу своје спрема трпезу љубављу и поданичком верношћу постављену и постељу нежношћу српске сестре прострту и угођену!

Свим, што је наше, као у Свом Дому располагаи, и кажи нам жеље краљевске, жеље мезимца сина мајке српске у кући српској и словенској, да их испунимо и угодимо Ти!

Добро нам дошао! Живео нам мили Господару!

Њ. Височанство је, у слободном говору, отпоздравило овим речма:

„Господине начеониче, Ја Вам захваљујем на срдачним речма, којима сте Ме поздравили. Молим Вас, да Новосађанима изразите Моју топлу захвалност на овако лепом и срдачном дочеку. Живели!”

У то изиђоше пред Њ. Височанство седам красних наших девојака: Олга Хацијина, Махолена Ратова (Словакиња), Мара Лучићева, Милена Ракићева, Гордана Пејићева, Мара Латинчићева и Маријанка Себерењијева (Словакиња). У име новосадских девојака предала је Престолонаследнику Олга Хацијина диван букет цвећа, а Гордана Пејићева венац од жита са наших равница уз речи: „Добро нам дошао, мили Господару!”. Престолонаследник благодари девојкама а затим Му је градски начеоник, с којим се на крају поздравног говора Њ. Височанство руковало, приказао некоју господу, с којима се Њ. Височанство такође руковало па је онда пошао колима. „Невен” запева српску химну, а као оркан се хорили усклици: Живио! Престолонаследник са војводом Бојовићем седе у шестопрежна парадна кола, која је ставио на расположење гроф Котек, Коњичка гарда је јашила испред кола и за њима, свита и високи функ-

ционари поседаше у остала кола и тако се Престолонаследник крену у град. Одушевљени, бурни поздрави са плочника, прозора и балкона, у које се потмуло мешали топовски грохоти, пратили су Га целим путем до епископског Двора, у коме ће одсести. Пред Двором Га је чекала огромна маса света, која је Престолонаследнику дуготрајно клицала. Путем су Га девојчице обасипале цвећем тако, да је сав у цвећу стигао у Двор.

На уласку у Двор је Престолонаследника дочекао и поздравио епископ администратор др. Георгије Летић на челу овдашњег свештенства. Ту је Престолонаследнику поднесен хлеб и со. Затим је Престолонаследник отпратен у Двор, где је одржао кратак серкл. Народ је међутим пред Двором бурно клицао и певао родољубиве песме. Престолонаследник је, бурно поздрављен, излазио на балкон и благодарио народу. Затим се повукао у своје апартамене.

Када се почео хватати сутон, улице су се поново пуниле грађанством. Славолуци су били електричном светлошћу осветљени. Од поштанске зграде, улицом Престолонаследника Александра и Краља Петра упутило се многобројно грађанство са стотинама буктиња. У дивном реду, по страни до низа буктиња, по среди дивна чета соколица и сокола, на челу са војном музиком Краљеве Гарде, бакљада је учинила диван утисак. Непрегледна маса света је преплавила улице и место око владичанског двора. Када се Његово Височанство појавило на балкону у кругу војводе Бојовића, Министра Двора г. Балугџића и других виших официра, на све стране се заорило бурно: „Живио!” Када се одушевљење стишало, „Невен” је отпевао лепу песму: „Књигу пише...”, а затим је Његово Височанство са срдчним речима поздравило грађане Новог Сада и Нови Сад. Говор Његовог Височанства донећемо у сутрашњем броју.

Након тога се уз бурне и одушевљене поздраве широких маса света и са прозора и балкона околних кућа Његово Височанство повукло са балкона, а соколице и соколи са грађанством и војном музиком одоше уз веселу песму Дунавском улицом.

Око 21 часа и 50 минута почеше се искупљати грађани, представници свих staleжа, удружења и установа наших како просветних тако и трговачких, занатлијских и ратарских у хотелу „Слободи” на заједничку вечеру са Његовим Височанством.

Хотел „Слобода” је за ту свечану прилику нарочито преудешен. Улаз је био кроз кавану; ручаоница је царски, са пуно елегантности и укуса преудешена у салон. Из њега је водио ћилимима украшен улаз у велику салу, која је такође дивно украшена била. Све је то труд наших вредних госпођа и госпођица.

У великој сали су били постављени столови. Све ложе беху украшене лепим ћилимима и зеленилом. Позорница је била заклоњена високим јелама, које су шириле пријатну свежину. Пред јелама су биле положене укусне лехе сваковрсног цвећа, што је свему давало пријатан изглед.

На банкету је било присутно 222 особе.

Око 22 часа појавило се Његово височанство са својом свитом. Присутни су му одушевљено и дуго клицали. Поред Његовог Височанства, с десне стране, седео је Војвода г. Бојовић а до њега министар Двора г. Балугџић. С леве стране Његовог Височанства је седео г. Епископ Летић, до њега пак госпођа Јована Живојновића начелника града.

За време заједничке вечере свирао је оркестар музике Краљеве Гарде под руководством капелника г. Ст. Биничког.

На здравицу начелника града (коју ћемо у сутрашњем броју штампати), одговорило је Његово Височанство рекавши: Наша народна пословица вели: „Правда држи села и градове”. Ми смо вековима страдали од насиља и неправде, те сада, ослобођени и уједињени са браћом Хрватима и Словенцима, ми хоћемо своју Отаџбину на правди да заснујемо. У нашој Отаџбини биће једнакости и правде за све. У име новог духа правде и једнакости који ће владати у нашој Отаџбини, Његово Височанство испија чашу за срећу и напредак Отаџбине.

Присутни на то одушевљено кличу своме љубљеноме Регенту, а музика интонира тројну химну.

После заједничке вечере, пред поноћ је устало Његово Височанство и са свитом повукло се у салон, камо су га пратили и сви грађани.

Овде је Његово Височанство на дирљив и природан начин, у незатегнутом разговору провео више од једног сата са представницима града и удружења наших. Непосредан дух и приступачност Његовог Височанства, Његово интересовање за све наше ствари и о нашим приликама повећало је до бескрајности љубав и оданост грађана према своме Господару.

После неколико речи са начелником града г. Јованом Живојновићем, отпочело је Његово Височанство, окружено својом свитом, заповедницима Његове војске и оданим грађанима, разговор са појединцима. Прво је говорило Његово Височанство са великим капетаном г. др. Александром Мочем. Његово Височанство се распитивало о приликама у Новом Саду, о броју становништва; истакло је са задовољством нарочито ред у граду и дисциплину. Његово Височанство је добро информисано о питању странаца у нашем граду, и о томе ко долази из Будимпеште са транспортима. Председника суда г. др. Миливоја Поповића питало је Његово Височанство о судским приликама и о парницама; г. др. Милоша Бокшана потпредседника Матице Српске о приликама у Матици, њеним издањима, њеним плановима и да ли мисли да се споји са којим другим друштвом; г. др. Косту Хаџи, председника новосадске црквене општине и члана Патроната Гимназије о приликама на Гимназији, затим се распитивало Његово Височанство о Русинима и њиховим приликама у вези са некадашњом Мармарош-сигетском велеиздајничком парницом; г. Стевана Милованова, директора Гимназије питало је Његово Височанство о приликама на Гимназији и из којих су сталежа ђаци; г. Гавру Сабљара о пољопривредним приликама; г. Јована Храниловића, руског проту, председника Друштва за за-

штиту деце о питањима са тим у вези; са госпођама Ј. Живојновића, др. Жарка Стефановића, Плавшић, Николе Ивковића и А. Вулко као представницима Женске Задруге прозборило је Његово Височанство неколико речи изражавајући своје велико задовољство и пријатну изненађеност приликом дочека, на што им изражава своју највишу захвалност. Његово Височанство је изволело говорити још са г.г. Љ. Стефановићем, председником Трг. Коморе; Ж. Бајазетом, старешином Сокола; са Словацима, ев. Свештеником Фабријем и председником еванг. Општине Мудрохом дуго се распитујући о њиховим приликама. На крају је Њег. Вис. Говорило са бившим српским добровољцем типографом г. Захарићем, кога се Његово Височанство сећа још из борби на Солунском Фронту.

Потом се Његово Височанство у пратњи своје свите уз одушевљене поздраве одвезло на отпочинак у владичански двор.

Регент на балкону Владичанског двора

Позвечи Тосити

Његово Височанство са 10 пратилаца

Описак учесника у депутацији и на грађанској вечери :

I.

Г.г. Војвода Петар Војовић са ађутантом кап. I. Симом Вићентијевићем	2
Генерал Митар Мартиновић	1
" Дејан Суботић	1
Пуковник Драгутин Петковић	1
" Емилија Велић	1
" Радисава Станојевић	1
" Милан М. Николић	1
" Петар К. Поповић	1
" Миливоје Момчиловић	1
П. пуковник Ђорђе Марковић	1
" Добросав Вуксановић	1
" Драгутин Јеротић	1
" Мирослава Томић	1
" Роберт Рихтер	1
Кап. I. кл. Јован Југовић	1
П. пуковник Јован А. Костић	1
Доброволац Александар Захарић	1 10

II. Проширени градски Савет:

1. Јован Живојновић град. начеоник са правима вел. жупана	1
2. Др. утр. Ибра Марцековић зам. град. начеоника	1
3. Др. Ђорђе Тапавица саветник	1
4. Др. Карло Вагнер градски физик	1
5. Др. Роберт Јан саветник	1
6. Роберт Профума "	1
7. Др. Александар Моч ред. вел. кап.	1
8. Др. Кадман Рибицеји саветник	1
9. Александар Вуко гл. мерник	1 9

Списак гостију на свечаној вечери

Регент у разговору са официрима

MARIJA BJELICA
Novi Sad

"KÖNIGLICHE TAGE" IN NOVI SAD IM JULI 1919

ZUSAMMENFASSUNG: In dieser Arbeit werden das Programm des Erweiterten Stadtrates von Novi Sad für den feierlichen Empfang des Regenten Aleksandar Karađorđević anlässlich seines ersten Besuchs der Stadt Novi Sad im Juli 1919, sowie die Presseberichte über dieses Ereignis dargestellt. Auf Grund der Dokumente, die im Historischen Archiv der Stadt Novi Sad aufbewahrt werden, wie auch auf Grund der Periodika, kann man den gründlichen und sorgfältig vorbereiteten Plan des viertägigen Besuchs des Regenten in Novi Sad und in der Batschka kennen lernen. Um den Ehrengast möglichst würdevoll zu empfangen, haben auch die Bürgerschaft, Mitglieder des Stadtrates und der Bürgermeister Jovan Živojnović an den Vorbereitungen teilgenommen. Man kümmerte sich um jedes Detail des Besuchs - von den Grußworten bis hin zur Organisation des feierlichen Abendessens. Bis zu seinem tragischen Tode besuchte König Aleksandar Novi Sad noch dreimal - 1922, 1925 und 1934.

SCHLÜSSELWÖRTER: Aleksandar Karađorđević, Jovan Živojnović, Novi Sad, Peterwardein

ЖЕЉКО ЕВЋИЋ
Нови Сад

УСТУПАЊЕ „МОСТОБРАНА” ГРАДУ НОВОМ САДУ ОД СТРАНЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СХС 1921. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Потреба за премошћавањем Дунава код Петроварадинске тврђаве јавља се од настанка Петроварадинског шанца 1694. године, на левој обали Дунава, односно поред Брукшанца (Мостобрана). Најозбиљнији напори да се изгради сталан друмски мост потичу са почетка 20. века. Почело се са озбиљним припремама за почетак градње али је све то зауставио Први светски рат. По завршетку ратних операција нове градске власти Новог Сада ушле су у преговоре са војском око уступања Мостобрана граду, због градње новог моста. После две године преговора, споразум је коначно потписан 1921. године по ком војска уступа граду Мостобран, а од града добија 7 локација тј. земљишта, где се на некима налазе касарне и бараке. Нови мост је коначно завршен 1928. године, а срушен током априлског рата 1941. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Мостобран, мост, Дунав, Нови Сад, касарне.

Први помен Петроварадинског Шанца (Новог Сада) у изворима (гравира из 1694. године) повезан је са понтонским мостом који је повезивао Петроварадинску тврђаву и Брукшанац (Мостобран) на левој обали Дунава. После Карловачког мира 1699. године, број становника Шанца стално је растао, те он постаје једно од главних пограничних места између Турске и аустријске царевине. Повељом царице Марије Терезије од 1. фебруара 1748. године насеље од око 4500 становника добија статус „слободног и краљевског града” под називом Neoplanta, на латинском, односно, на српском језику Нови Сад. Почетак стварања града стављао је пред неимаре велики задатак да изграде мост, преко којег ће људи саобраћати и трговати.

Следећи мост преко Дунава који је повезивао Нови Сад и Петроварадин изграђен је 1788. године. Назван је „Хагенов мост”, по његовом конструктору пуковнику Хагену, а налазио се на месту данашњег Варадинског моста. Средњи део моста био је мобилан, тако да се отварао када је требало да обезбеди несметан саобраћај реком. Мост је сваког пролећа

изнова постављан тек када се временске прилике пролепшају, а опасност од ледених санти нестане. Расклапање и постављање моста био је централни градски догађај коме су присуствовали сви грађани. У бомбардовању, 12. јуна 1849. године, срушено је 2/3 града, па и понтонски мост. Хагенов мост трајао је 61 годину¹.

У исто време када Нови Сад добија први стални мост, 1883. године, и две градске четврти Њујорка, Менхетн и Бруклин, повезане су преко Ист Ривера чувеним Бруклинским мостом, тадашњим чудом технике, који и данас врши своју функцију. Новосадски друмско-железнички мост је био мањих захтева и скромнијих размера, али је он за грађане Новог Сада, као и Бруклински за грађане Њујорка, имао немерљив значај². Железнички мост са две пешачке стазе, изграђен је за потребе железничког повезивања Будимпеште, Суботице, Новог Сада и Земуна. Радови на изградњи пруге почели су 1881. године, а следеће године је подигнута железничка станица. У промет је пуштен 11. новембра 1883. године, а 10. децембра је преко њега прешао први воз, чиме је званично отворен железнички саобраћај ка југу. Име је добио по аустроугарском цару, звао се Мост цара Франца Јозефа, или Мост Фране Јосифа. Пројектант моста био је Карл Бауман, становник Петроварадина. Имао је пругу и пешачку стазу. Пруга је пролазила кроз тунел испод Петроварадинске тврђаве у дужини од 361 метар. Мост је од 1929. године носио име принца Андреја Карађорђевића, трећег, најмлађег сина краља Александра. Војска Краљевине Југославије срушила га је 10. априла 1941. године како би спречила даље надирање окупатора. Немци су га убрзо обновили, почетком 1942. године, искључиво за војне потребе, али су га, приликом повлачења 22. октобра 1944. године, срушили. Данас се још увек могу видети његови остаци, стубови и тунел. Делови моста касније су уграђени у мост Маршала Тита 1946. године. Трајао је, такође, 61 годину.

Почетком Првог светског рата, тачније од децембра 1914. до марта 1915. године подигнут је мост, лаке металне конструкције са пет параболичних лукова, постављен на шест дрвених стубова. Изградила га је аустријска војска за своје потребе. Налазио се низводно од данашњег моста „Варадинска дуга”. Назван је „Поћореков мост” по генералу аустријске војске за време Првог светског рата, Оскару Поћореку. Преживео је рат, али не и ледене санте, које су у јануару 1924. године, смрвиле један његов део. Мост је срушен и пуне четири године саобраћај преко Дунава био је парализован. Трајао је свега 10 година.³

¹ http://www.topsrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1637:mostovi-novog-sada&catid=320:manastiri&Itemid=414, прегледано 12. 03. 2012.

² Исто.

³ *Енциклопедија Новог Сада*, књига 16, Нови Сад, 2001, 63–64.

Овај привремени ратни мост, има своју предисторију, још од 1902. године када се захтевало од Градског магистрата да реши питање сталног друмског моста. Захтев је 1904. године однет цару Францу Јозефу. Посета је уродила плодом и у град су стигли министарски саветник Алберт Санто и будимпештански професор технике Силард Зјелниски, који су се споразумели са представницима Новог Сада и Петроварадина да нови мост буде на месту некадашњег „Хагеновог моста”. Предрачунска вредност била је око 3 милиона круна, држава би дала 1 милион, а жупаније и општине остатак. Војна власт је обећала да ће уступити Брукшанац (Мостобран), а да град изгради касарне и станове за официре.⁴ Током 1911. године озбиљно се радило на реализацији идеје о сталном мосту, цена је већ достигла скоро 4 милиона круна а да градња није ни почела. Године 1912, главни технички саветник Јован Беке почиње техничке консултације са војним властима, али град још није имао спреман новац за градњу. Ипак, влада у Будимпешти, Бачка жупанија и град Нови Сад прихватили су план градње моста за 1914. годину. Наручена је и израда гвоздене конструкције, а рок за завршетак градње је био 1916. година. Магистрат града је саопштио да министарство грађевина даје комплетан гвоздени материјал у вредности од 1.400.000 круна а осталу суму у износу од 2.160.000 даје град. Одређена је и експропријација земљишта за пут од моста до центра града, али све даље планове омело је избијање Првог светског рата.⁵

Завршетком Првог светског рата, Бачка, Банат и Барања су одлуком Велике народне скупштине у Новом Саду 25. новембра 1918. године, припојене Краљевини Србији. Тако је за Нови Сад почело ново раздобље, а питање градње сталног моста преко Дунава, наслеђено из бивше државе, остало је актуелно. Захтеви да град добије нови мост, веома брзо је добио политичку димензију и постао једно од попришта сукоба између две највеће странке у земљи, Демократске и Радикалне, односно њихових војвођанских огранака.⁶ Министарски савет Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца сложио се да градња моста почне што пре и ставио на располагање средства у износу од 20.000.000 динара за ту намену.⁷ Градске власти су због хитности питања водили преговоре са војском Краљевине СХС, односно, са командом 1. армијске области, о неопходности да војска граду уступи Брукшанац (Мостобран), ради градње моста и да град може коначно да се прошири и према Дунаву.

⁴ Богољуб Савин, *Новосадски мостови на Дунаву*, Нови Сад, 2005, 24.

⁵ Исто.

⁶ Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад, 2008, 142.

⁷ Исто.

Начелник града са жупанским овлашћењима др Стеван Адамовић обавестио је градски магистрат да је код њега, 15. маја 1920. године, одржан састанак којем су присуствовали: директор грађевинске дирекције Сима Шевић; начелник инжењеријског одељења 1. армијске области пуковник Радисав Станојловић; начелник Ђенералштаба 1. армијске области Ђенералштабни пуковник Емило Белић и главни градски фишкал др Павле Јанковић. Начелним споразумом договорено је, да је градња моста преко Дунава од националног, економског и политичког интереса за нову државу. Затим, да град уступа војсци касарне и друге објекте на пет локација у граду; да се одржи забрана градње у кругу од 100 метара од Мостобрана; да се град ослободи трошкова градње стражарских кућица за одбрану моста; и утврђено је да вредност објеката које држава уступа граду износи 2.173.000 предратних динара (1.975.000 предратних круна), а да вредност имовине коју град уступа држави износи 1.403.000 предратних динара (1.275.000 предратних круна), град ће осталу суму новца у износу од 777.000 предратних динара (700.000 предратних круна) дати у земљишту одговарајуће вредности. Такође се напомиње, да се имовина коју град уступа држави, тј. војсци, једног дана, кад војска напусти било који објект добијен од града, врати граду без икакве надокнаде.⁸

На седници редовне скупштине слободног краљевског града Новог Сада, одржаној 22. маја 1920. године, одлучено је да се прихвати начелни договор од 15. маја и да се опуномоћује градски савет да са државом склопи коначан уговор о размени објеката.⁹

Из записника са седнице одржане 16. новембра 1921. године видимо да су се представници 1. армијске области и града Новог Сада договорили и дефинитивно закључили да се уступање Мостобрана граду у замену за објекте које ће општина предати војној управи, има извршити и да уговор треба да садржи одредбе,¹⁰ које ће касније бити наведене.

На дан 1. децембра 1921. године потписан је уговор о уступању Мостобрана граду Новом Саду, од стране 1. армијске области војске Краљевине СХС, испред града уговор је потписао градоначелник Милан Слиепчевић, а испред 1. армијске области, њен командант генерал Милош Васић. По слову уговора, наводи се, да се војска краљевине СХС у корист града одриче:

- мостобрана и земљишта на ком је он подигнут у корист града;
- права забране подизања зиданих зграда на земљишту око мостобрана;

⁸ ИАГНС, Ф.150, 32951/1925.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

- права службености и свих обалских права над левом обалом Дунава;.

Општина града Новог Сада уступа 1. армијској области односно држави своје земљиште и зграде:

- плац и касарну „Краљ Петар” у улици Војводе Бојовића;
- плац и касарну „Краљ Александар” у Футошкој улици;
- земљиште на ком се налази ваздухопловна команда са својим зградама и аеродромом, рачунајући ту и земљиште источно од пруге Нови Сад-Суботица између пруге и пута за ваздухопловну команту;
- земљиште на ком се налази база речне флотиле;
- плац на Дунавском кеју;
- плац и бараке на Кисачком путу;
- један или више плацева у граду према регулационом плану или ван града на територији Новог Сада, а на местима која споразумно утврде командант 1. армијске области са Општином Нови Сад у укупној вредности 400.000 предатних круна, за подизање зграда за штабове виших команди, станове за официре и војне чиновнике, према договору један део овог потраживања може бити наплаћен у грађевинском материјалу;

- Општина града Новог Сада признаје 1. армијској области право службености над земљиштем вашаришта код реформаторског горбља за потребе егзерциришта војничког, а без права да војска подиже зидане зграде на овом земљишту;

- Општина града Новог Сада признаје бесплатно право војним властима на пристаниште у дужини од најмање 150 метара на левој обали Дунава за пристајање монитора, патролних чамаца, шлепова са војним материјалом, а који се морају зауставити на левој обали Дунава;¹¹

Град Нови Сад се обавезао да узима на себе, да не дозволи градњу било каквих зграда у реону полупречника од 100 метара, рачунајући од главе будућег моста на левој обали Дунава и да ће о свом трошку а према пропису министарства војске и морнарице саградити једну или две стражаре за по један митраљез и десет војника.¹²

Вандредна скупштина проширеног савета слободног краљевског града Новог Сада, која је одржана 6. априла 1922. године, једногласно је усвојила уговор у целости и у појединостима о усутпању мостобрана граду од стране војске. Скупштина је решила да због великих заслуга за склапање овог уговора, генерал Милош Васић буде проглашен почасним грађанином Новог Сада, а да једна улица која ће настати на територији шанца,

¹¹ Исто.

¹² Исто.

понесе његово име. А наложено је да се карактеристични делови шанчева фотографишу и снимци оставе у варошкој архиви за вечну успомену.¹³

По наређењу команданта 1. армијске области од 20. маја 1922. године, мешовита цивилно-војна комисија је 30. маја изашла на локације које је град уступио војсци, да би се извршила премеравања и поставили гранични камени. А градски савет је овластио главног градског фишкала да на терет града, укњижи предато земљиште у грунтовне књиге, као својину „војног државног имања”.

Из записника мешовите комисије која се састала у августу 1922. године, видимо да војска није испразнила зграде у мостобрану, јер град није урадио грунтовни пренос за баракe на Кисачком путу, у које се војска уселила.¹⁴

Али градња новог моста није каснила због ових „ситница”, већ због финансијских проблема и на нивоу града и на нивоу државе. Јавио се и проблем око саобраћаја у реону градилишта и настанку депоније грађевинског материјала.¹⁵ До 1924. године, била је обављена сондажа тла од стране новосадског бунарције Александра Кочиа, гвоздену конструкцију је израдила фирма „А. Кленер” из Дортмунда и „И. Голнов и Син” из Шћећина на име ратних репарација. Прилазе мосту је радила новосадска фирма „Гутман & Франк”, а осветлу је радила београдска фирма „Цвејић”.¹⁶ Мост је грађен доста дуго, чак 7 година, због беспарице, а коначно је завршен 1928. године. Цена моста је нарасла на 52.000.000 ондашњих динара (инфлација је однела доста пара). Био је то раскошан пешачко-друмски мост дуг 341 метар, са пешачким стазама широким 1,5 метар са обе стране коловоза ширине 6,5 метара и електричним осветљењем постављен на два бетонска стуба. Док се мост градио, јавила се дебата у граду, чије име мост треба да понесе. Управни одбор Матице Српске је априла 1926. Године предложио градском савету да се новом мосту да назив „Мост Светозара Милетића”¹⁷, али је овај предлог одбијен. Пред завршетак градње моста, одлучено је да добије име по другорођеном сину краља Александра, Томиславу. То је био једини мост у Новом Саду који је одржавала градска управа, јер је железнички био у надлежности Југословенске државне железнице, док је мостове преко Канала краља Александра, према Темерину, односно Кисачу, одржавало Каналско друштво из Сомбора.¹⁸ „Мост краљевића Томислава” је свечано пуштен у саобраћај

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ ИАГНС, Ф.150, 504/1925.

¹⁶ Богољуб Савин, Новосадски мостови на Дунаву, Нови Сад, 2005, 30–31.

¹⁷ ИАГНС, Ф.150, 7351/1927.

¹⁸ Слободан Бјелица, Политички развој Новог Сада између два светска рата, Нови Сад, 2008, 147.

20. маја, 1928. године, а на седници Муниципалног одбора Новог Сада, одржаној 22. децембра 1928. године, одлучено је да град преузима мост у своју надлежност од стране министарства грађевине Краљевине СХС, да ће се старати о одржавању саобраћаја, оправци калдрме и о наплати мостарине, а без обавезе одржавања и фарбања конструкције.¹⁹ „Мост краљевића Томислава” као и „Железнички мост краљевића Андреја” минирани су 11. априла 1941. године, од стране југословенске војске, да би се спречило немачко напредовање према југу. Мађарске власти у Новом Саду су током ратних године успоставиле скелу за прелаз преко Дунава, уз неизбегну наплату.²⁰

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

1. Историјски архив града Новог Сада, фондови Ф. 150 Градско поглаварство Нови Сад 1919–1941. и Ф. 228. Команда места Нови Сад 1941.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богољуб Савин, *Новосадски мостови на Дунаву*, Нови Сад, 2005.
2. Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад, 2008.
3. *Енциклопедија Новог Сада*, књига 16, Нови Сад, 2001.

ИНТЕРНЕТ

1. http://www.topsrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1637:mostovi-novog-sada&catid=320:manastiri&Itemid=414

¹⁹ ИАГНС, Ф.150, 271/1929.

²⁰ ИАГНС, Ф.228, 26850/1941.

Поглед на Мостобран са Тврђаве

Унутрашњост Мостобрана

Капела св. Јана Непомука

ŽELJKO EVĐIĆ
Novi Sad

ABTRETUNG DES "BRÜCKENKOPFES" AN DIE STADT NOVI SAD SEITENS DES
MILITÄRS DES KÖNIGREICHES DER SKS (KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN
UND SLOWENEN) IM JAHRE 1922

ZUSAMMENFASSUNG: Die Notwendigkeit der Überbrückung der Donau bei der Petrowaradiner Festung besteht seit der Entstehung der Peterwardeiner Schanze im Jahre 1694 am linken Donauufer, bzw. neben dem Brückenkopf (der Brückenschanze). Ernsthaftere Bemühungen, eine ständige Straßenbrücke zu bauen, stammen vom Anfang des 20. Jahrhunderts. Eine Deputation der Stadt Novi Sad ging auch zu Kaiser Franz Joseph, um seine Unterstützung für eine neue Brücke zu fordern. Man begann mit ernsthaften Vorbereitungen für den Beginn des Baus, aber dies wurde vom Ersten Weltkrieg beendet. Nach dem Ende der Kriegsoperationen fand sich Novi Sad in einem neuen Staat, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SKS). Die neue Stadtverwaltung begann Verhandlungen mit dem Militär des Königreiches der SKS bezüglich der Abtretung des Brückenkopfes an die Stadt wegen dem Bau der neuen Brücke und der Ausbreitung der Stadt in Richtung der Donau. Nach zweijährigen Verhandlungen wurde endlich am 1. Dezember 1921 eine Vereinbarung unterschrieben, nach welcher das Militär den Brückenkopf und die dort befindlichen Objekte an die Stadt abtritt, und das Militär bekommt von der Stadt sieben Lokaltäten, wo sich Kasernen und andere Objekte befanden. Die Stadt hat sich verpflichtet, das abgetretene Eigentum auf eigene Kosten in den Grundbüchern aus dem städtischen in militärisches Eigentum umzuführen. Der Bau der Brücke konnte beginnen, aber wegen Geldmangel auf städtischem und staatlichem Niveau zog sich der Bau sieben Jahre in die Länge. Die neue Brücke wurde endlich im Jahre 1928 fertig gestellt, und am 1. Dezember desselben Jahres wurde sie unter dem Namen "Prinz Tomislav - Brücke" feierlich dem Verkehr übergeben. Während des Aprilkriegs wurde die Brücke am 11. April 1941 gesprengt, um das Vordringen der deutschen Armee in Richtung Süden zu verhindern.

SCHLÜSSELWÖRTER: Brückenkopf, Brücke, Novi Sad, Kasernen

ИСТОРИОГРАФИЈА

UDC 821.162.41.09 Kiš D.

МР ЛИДИЈА МУСТЕДАНАГИЋ

ЧИТАЊЕ ИСТОРИЈЕ У РОМАНУ *ПЕШЧАНИК* ДАНИЛА КИША

САЖЕТАК: Проблематизовање историје као посебне теме која је доследно имала превласт у српској књижевности имало је за последицу преиспитивање улоге историје и могућност историјског сазнања уопште. Књижевност се, нарочито у епохи постмодернизма испоставила и као ново, критичко читање историје, које не подлеже идеолошком утицају, док је од ње, поред теме, повремено позајмљивала и посебне „методе” сазнавања, што је показанао на једном примеру романеског обликовања код Данила Киша.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историја књижевности, историја, Данило Киш, *Пешчаник*, постмодернизам, каталогизација, литерарна музеификација, реално и фиктивно

Српска књижевност се увек преплитала са историјом, црпећи из ње грађу за своја поетска и прозна тематска полазишта, од јуначког народног епа и песама о Косовском боју, преко житијине књижевности, што је касније, како Јован Скерлић¹ каже, било од великог утицаја на наш књижевни историзам, све до романтизма, реализма, и каснијих периода који су до данас највише под претпоставком постмодернистичких премиса. Романескно обликовање историје у српској књижевности 20. века, обележено је еманципацијом од традиционалне идолатрије историје, крећући се у сусрет модерним тежњама у свету, што је, парадоксално, помогло роману да уметнички овлада историјом. У овом новом амбијенту постало је могуће да се створи прави роман историје,² онакви какве су у свом највишем домету остваривали, на пример, Милош Црњански и Иво Андрић, а претежност његовог присуства сасвим односи превагу над поезијом са историјском тематиком, која се такође пише у 20. веку. Српски роман је последњих

¹ Јован Деретић, *Легендарна историја (Слика српске историје у приморској књижевности)*, у: *Књижевност и историја I*, Ниш 1995, 39.

² Јован Деретић, *Милош Црњански и српска књижевна традиција*, У: *Милош Црњански 1893–1993*, Издао, Будимпешта 1993, 13.

неколико деценија много више био окренут прошлости него што је то случај са романом 40-их и 50-их година прошлог века. Историја у делима Растка Петровића, Добрице Ћосића, Михајла Лалића, Миодрага Булатовића, Антонија Исаковића, Меше Селимовића, Бранка Ћопића и других постала је полазиште за тумачење и положај српског национа и његове судбине на плану крупних светских догађаја, те појединачног развоја индивидуе која се у одређеним историјским оквирима покушава разумети. Дејан Медаковић, Павле Угринов, Добрило Ненадић, Јара Рибникар, Бошко Петровић, Слободан Селенић, Радован Самарџић, Видосав Стевановић, Борислав Пекић, Данило Киш, Александар Тишма, Мирко Ковач, Светлана Велмар-Јанковић, Милорад Павић, Мома Димић, Радослав Петковић, Мирослав Јосић Вишњић, Владислав Бајац, Давид Албахари, Светислав Басара и остали писци стварају дела која полазе од историје као теме, одступајући од познатих дефиниција натурализма, интегралног реализма, историјског романа са модерним упливом тока свести или поетским шти-мунгом, итд., као и дела која дужи низ деценија израстају у клими постмодернистичких тенденција, доминантних у књижевности, уметности и бројним научним дисциплинама.

Постмодернистички приступ се темељно почео следити када се књижевност, која се у покушају реконструкције великих тема историје 20. века као што су холокауст и концентрациони логори (Гулаг), почела ослањати на историографске методе који су се под тежином захвата показали као нестабилни, при чему се све више увиђао литерарни карактер историје, док је на другој страни настајала литература која је на сличном или једнаком материјалу, али различитим поступком, утврдила постојање категорија као што су **памћење, сећање, траума**, тј. категорија које су због недовољне „објективности” одбачене као ненаучне. У теорији се пошло за претпоставком да нам је историја недоступна, осим као текст. О историји се не размишља као о датости, већ као о људској конструкцији, која је увек субјективна и зависна од начина читања текстова преко којих разумевамо прошлост. Постмодернизам успоставља историјски контекст као примарно важан, истовремено доводећи у питање саму концепцију историјског знања, што је још један од парадокса постмодернистичког дискурса.

Постмодернистички приступ историји доноси „нови скептицизам или сумњу у историјско писмо,”³ у смислу проблематизовања природе историјског знања, односно сумње у могућност да се историја и фикција раздвоје. Он раскида са великим причама које претендују на објашњење света и теже да постану идеологије, попут хришћанства, марксизма, социјализма, фројдизма и сл. и заговара еклектизам идеја и фрагментарност, које не значе и произвољност.

³ Линда Хачион, *Поетика постмодернизма*, Светови, Нови Сад 1996, 179.

Супротстављање естаблираној историјској причи постмодернизам остварује преиспитивањем могућности историјског сазнања кроз проверу метода на основу којих историја долази до њега, чиме успоставља став да је књижевност легитимна да „пише” историју, због веће приступачности овог поља сазнања књижевности него историографији, као и преиспитивањем категорије истине као оне на којој је историјски, а у једном делу традиције и књижевни, текст био заснован. Српска постмодернистичка проза нарочито разграђује метанарацију (велику историјску причу) наставу на марксистичкој и комунистичкој идеологији. „Оспоравање метанарације може да се остварује и кроз отклон од тотализујуће велике приче ка малој, личној причи. Пошто историографија не може да обухвати тоталитет, легитимније је онда узети његов део и на основу тога написати подједнако валидну причу историје.”⁴

Историјске чињенице и појмови у књижевним делима могу преовладати, при чему се ствара илузија да је приказани свет истинит. Критичко читање може да открије и разграничи историјско и измишљено, и да открије изворе, при чему се разумевање естетског учинка усложњава, а препознавање универзалних принципа и откривања архетипова и образаца мишљења и делања људи чини мање доминантним. Споменућемо да се ти вечни принципи код наших највећих писаца 20. века често односе на нелинеарност протока догађаја,⁵ тј. циклично схватање времена, те на откривање архетипова који су нужно у спрези за метафизичком потврдом и потрагом за изворима зла у људској природи, те смисла историје и човека у њој и у свету. Иво Андрић и Милош Црњански су сматрали да им историја служи као претекст, оквир у који би поставили сложена питања културне коегзистенције или неутралисали тежину историјске датости грађењем света који би се држао властитом снагом, на обзорју сна и визије. Ниједан од њих пак не искључује појединачност из општости, нити нека важна питања која одувек заокупљају човека у потрази за одговором на смисао постојања.

Извесне поставке постмодернистичког поимања и преиспитивања историје у књижевности, као и особене поставке постмодернистичке поезије које се темеље на употреби и игри документа, те на формалним одликама дела која опонашају принципе музеалности, архивистике и библиотеке, налазе своје еклатантне примере и у делима Данила Киша.

„Док је модерниста Андре Малро маштао о ‘имагинарном музеју’ као изузетној колекцији која свет преводи у ‘интелектуални’ и ‘духовни’ музеј, уметници постмодерне су од музеја и библиотеке преузимали моћ колекционирања и интерпретације, претварајући уметничко дело у

⁴ Igor Perišić, *Gola priča*, Plato, Beograd 2007, 190.

⁵ Види: Risto Tubić, *Književnost i istorija*, Bonart, Nova Pazova 2003.

мимезис музеја. Њихове интерпретације су показале да је свет постмодерне ‘глобално село’ (све је доступно у простору) и ‘библиотека, музеј’ (све је доступно из историјског времена).”⁶

Као типичан пример музеификације у роману можемо узети стилски проседе употребљен у роману *Пешчаник* Данила Киша. Код њега затичемо употребу великог броја каталога, штавише каталогизација је овде једна од најдоминантнијих одредница пишчеве поетике. Иако је неоспоран утицај светске књижевности, од Хомерових епова до француског ренесансног писца Франсоа Раблеа, те Сервантеса и других романописаца, не заборавимо ни блиско присуство сликара Леонида Шејке, чије гесло *transit clausificandum* чини језгро његове уметности, заокупљене превасходно мотивима као што су нагомилавање предмета, складиште, ђубриште и класификација, што представља одређење чулног искуства које се преноси у тежњи ка једном свеобухватнијем и универзалнијем принципу форме и реда. У интервјуу Норберту Чарнију 1985. Киш је, поводом осврта о важности набрајања у својој прози и поезији, изјавио како више воли да именује предмете него да исприча њихову причу („остаци у канти за ђубре су разни археолошки слојеви”), а ако нема предмета има докумената. Окренут пролазности као неминовности, опсесивно предан темама трајања, ништавила и смрти (које се по питању смисла највише удружују у уметности, јер она једино даје одговор), својим делом потврдио је да је мото књижевности *memento mori*, и да то није мало.

Роман Данила Киша *Пешчаник* поседује одлике постмодернистичког дела, на првом месту однос према историји и историјском знању, овде саображен намери аутора да дешифрује и реконструише један потонули свет из времена Другог светског рата, при чему је тај однос често критички, односно иронички и пародијски удешен, те полижанровски обликован у роману. *Пешчаник* се може интерпретирати као мимезис музеја, који остварује постмодернистичку тежњу о томе да се све може захватити из историје, и то на начин колекционисања и музејске интерпретације. Преко ове интенције, која се у роману појављује као мотив, док се на стилском нивоу препознаје као игра са документом, где се онеобичава музеолошки опис и каталогизација, Киш остварује и модернистичку тежњу за сагледавањем света као „духовног” и „интелектуалног” музеја.

Данило Киш је у потрагу за епохом, за оцем који је нестао у Аушвицу и собом као сведоком изгубљеног времена детињства пре и за време Другог светског рата, кренуо отелотворавајући дело у исповести, игри духа и документа, компонујући га тако да, у смењивању четири поглавља (изузимајући пролог) – *Слике са путовања, Белешке једног лудака, Ис-*

⁶ Мишко Шуваковић, *65 појмова постмодерне културе (I)*, „Летопис Матице српске”, Год. 169, Књ. 451, св. 6, Нови Сад 1993, 940–941.

тражни поступак и *Испитивање сведока* – из различитих углова захвата у предметну реалност, посматрајући је на различите начине, при чему романескни свет гради од слика које евоцирају личности, догађаје и ствари. Свет предмета је нешто што преплављује простор романа, којем би претила извесна реификација да Киш није артистички обуздао њихову присутност, исказујући човекову неумитну везаност за продукте материјалне културе и његову поствареност као отуђеног бића у времену хаоса. Један од битних начина идентификације и грађења идентитета, односно реконструкција времена, свести и света, нашао је у музеификацији ствари, њиховом чувању (у роману) у којем као предмети опстају и догађаји и личности.

Стилски проседе у којем се наратор, најчешће кроз Е. С.-а, главног јунака, успоставља као кустос, заснива се на ономе што је често означавамо као прецизан, објективан опис, реална дескрипција. Већина описаних предмета симулира оно што се у музеолошкој пракси зове опис предмета, који своје место налази на првом месту у документацији, где се предмет идентификује и појашњава, те у каталожним инвентарима стручних и мање стручних публикација у које се, из музејског картона, у циљу публиковања, преносе. Ради се, углавном, о сведеном опису предмета, који се често даје у штурој форми, са знацима физичке величине или са другим одредницама, што диктира врста предмета, али са извесном формулативном прецизношћу и понављањем типских садржаја. У *Пешчанику* се највећи број таквих описа налази у *Истражном поступку* и *Испитивању сведока*, а ово је један од описа предмета:

„Једна статуа од ситнозрнастог белог мермера која представља Хермеса са малим Плутосом на руци. Фигурица је величине неких тридесет сантиметара а недостају јој глава, десна рука готово до рамена и обе ноге до колена. Хермес је сасвим наг, само му један огртач иде с левог рамена низ леђа па се обавија око леве руке. На руци на којој држи Плутоса виде се остаци гласничког штапа. Тежина тела почивала је по свој прилици на десној ноzi. Мали Плутос је по свој прилици јако оштећен: нема главе, предњег дела груди и трбуха, као ни обе ноге од испод колена. Шаке божанског детета и један мали остатак леве ноге виде се на Хермесовим грудима.”⁷

Опис скоро дословце одговара ономе што су захтеви сведеног и концизног описа фигурине, који би био релевантан за сваку каталожку јединицу. Поређења ради наводим овде и један, произвољно одабран, стручни опис археолошког материјала:

„164. ХЕРМАФРОДИТ (...) Мала стубаста фигурина истиче двојност и сложеност бића које представља. На ваљкастом телу доминира глава, птичјег лица, истакнутог носа, која прелази у заобљени потиљак. Велике,

⁷ Danilo Kiš, *Peščanik*, Djela Danila Kiša, Zagreb-Beograd 1983, 169.

ниско урезане бадемасте очи истичу линију носа са којим су паралелне. Тело само један и по пута веће од главе, препуно је налепака: хоризонтални патрљци руку, високо постављене рупице дојки и стомака, као и пластични налепци који означавају мушке гениталије. На леђној страни доминирају глутеји.”⁸

Сличност у описима вероватно је последица сличности предмета. Тешко је рећи да сви кустоси и научници имају исти, унисони стил, али је чињеница да се сви свode на концизност и сведеност, јер предмета је пуно, те се уз краћи опис и инвентарни број заправо они могу брзо и лако идентификовати. Нешто од те „стилистике” Данило Киш, наравно, преузима, а нешто, преудешава, те тако онеобичава опис и сам предмет:

„Прилично добро сачувана керамика, величине неких двадесет сантиметара, а представља рањеног дивљег вепра. Задњи је део оштећен, али су глава и предњи део трупа, као и предње ноге, добро сачувани. Вепар је изгледа, рањен, јер је поклекнуо на предње ноге, као у самртном грчу, док му је глава мало накривљена, а њушка са великим кљовама разјапљена. У тој се гримаси рањене животиње, међутим, пре осећају немоћ и самртни ропац него снага и крволочност. У очима се назире страх, безмало људски (курзив мој – Л. М.), мада би се једва могло рећи да је глава стилизована.”⁹

Последње две реченице из навода, дате курзивом, представљају стилско одступање, односно онеобичавање и то на начин који ће Киш доследно изводити током целог романа: извесни детаљи описа добиће дубину која је готово невидљива људском оку и која је једино доступна имагинацији, са којом ће се, у научној форми музејског описа, ретко који кустос понети. На тај начин потенцираће детаље који ће просто задобити превласт над основном сликом и изобличити првобитну представу, што одговара уметничкој интенцији дела. У наведеном случају ради се о метафоричком преносу са фигурине на главни лик дела, у циљу анимализације човека који страда у ратном окружењу, чиме се Киш служи кроз цео роман. Ова врста изобличења изоштрава перцепцију, потиरे разликовање битног и небитног, а на композицијском нивоу доводи до деформација које служе инвентивним стилским резрешењима у грађњи лика Е. С.-а, шизоидног надинспектора железница који је преживео Новосадску рацију 1942. године, а потом био депортован у Аушвиц из којег се није вратио (биографска подлога лика Е. С.-а за којег се зна, из контекста трилогије чији је Пе-

⁸ Љубинка Бабовић, *Култни предмети и накит*, у: *Винча у праисторији и средњем веку* (каталог изложбе), САНУ, Београд 1984, 121. Занимљиво је напоменути да су стручни каталожки описи, попут ових, без икаквог преудешавања, нашли своју наративну функцију у делу у којем је Владислав Бајац реконструисао свет Келта на простору Балкана (*Друид из Синдидуна*, Београд 1998, 302).

⁹ Danilo Kiš, нав. дело, 168.

ишчаник средишњи део, да је грађен по узору на Кишовог оца, не може бити потиснута при анализи, она је и читљива на један еуфемистички, скоро лирски начин којим се Киш служи током целог романа).

Описи предмета у овом поглављу се нижу: на исти начин сазнајемо како је изгледала фигура нагог генија, затим старински кауч, концертни клавир, катанац, ципеле, два старинска једнокрилна ормара, потврда о примљеном новцу, обојена литографија и бројне фотографије које се налазе у кутији, на насловним странама часописа, разгледницама, показници железничког надинспектора и сликама у купеу. Описи фотографија, управо због специфичности предмета, односно њене ликовности као јединог обележја (пored величине, печата и адресе фотографа, времена и места настанка, воденог жига и сл.) допуштају онеобичавање, те се употребом поређења, метафора, питања, вишесмислених одговора и нагађања, затим потенцирањем детаља и оживљавањем слике, „деформишу”, чиме се образује својеврстан књижевни поступак:

„Тренутачан снимак на улици. Е. С. и још један човек његових година, са подигнутим шеширима. Испред њих два дечака и три девојчице. Једна девојчица држи лутку, друга букет јоргована. На фотографији се може набројати још десетак пролазника. У задњем плану неки споменик. Споменик се види с бока. На мермерном постолу неки човек који је чврсто закорачио десном ногом. Десна му је рука дигнута у патетичан гест, а прст окренут ваљда према торњу што се назире на десној страни. У првом плану се виде фасаде неких зграда са натписима: *Astra, Royal*, Фото Алексић, Фризер, Башта, као и неки нечитки рекламни пано на којем се назире неки човек са подигнутим шеширом. In verso: Фото Алексић, Нови Сад, 1939.”¹⁰

Са описом ствари и фотографија, стилем који одговара огољеном стилу кустоса и архивара, онеобиченим и пародираним најчешће уметањем у „неприродне” контексте какав је истражни поступак, на пример, унутар којег се налазе фикционализације мотивисане неуротичним потребама прогоњеног Јеврејина Е. С.-а, примењеним не само да би се очувао и реконструисао дух времена и свести, већ да би се истовремено, уметањем у гротескне контексте, отуђио или, заправо, разоткрило отуђење, коинцидирају и бројни описи призора, просторија и ликова, који су изведени као да су виђени на фотографијама. Опредељивање писац постиже и каталогизацијом и набрајањем, поступцима који датирају и на Киша утичу не само из епске и ренесансне књижевне праксе, већ из Шејкиног концепта *Ћубришта*, као и из стручних, „ненаративних” пракси које се налазе у музејима, архивама и библиотекама. Концепт „музеја” сличан је концепту „Ћубришта”, музеификација се такође базира на каталогизирању и попи-

¹⁰ Danilo Kiš, нав. дело, 110–111.

сима,¹¹ те се овом уметничком проседеу може додати још један уплив. Када уочимо шта све Киш набраја и каталогизује – у роману се налази око 20-ак каталога и пописа предметног и не-предметног света, схватамо како писац у општој, гротескној тежњи за постварењем и опредмећењем познатог/непознатог света и његовом музеификацијом којом тежи да превазиђе трошност и пролазност,¹² пре свега, иде ка очувању сећања на смрт(и), ка томе да централни каталог мртвих, загушен много мање битним и не-битним каталозима, фантастичним, гротескним и ироничним, и њима депатетизован, изнесе на видело дана, када ће поново оживети трагични догађаји из Другог светског рата, повезани са онима пре и после њега.

На начин мале приче која тежи да призове сећање и трауму изазвану „великим временом” историје, несумњиво подсећа један од каталога у роману којима нас писац обавештава о чему су све разговарали Е. С. и господин Гавански, при сурету у Новом Саду, када је главни јунак посетио свог старог пријатеља. Киш их је назвао „политичким темама”:

„Привредна снага Совјетске Уније, са посебним освртом на њену тешку индустрију, електрификацију, наоружање, нафту и транспорт; стратегијски значај; стратегијски значај руских граница; привредна снага и војни потенцијал Сједињених Држава; јапански фанатизам, с посебним освртом на кнеза Коное; Даладје и Гамлен; немачке методе ратовања; питање антисемитизма и расне дискриминације у светлости најновијих политичких догађаја; одговорност мађарске владе и витеза Гаршија за новосадски покољ; неуспех Француске са посебним освртом на Мажино-линију, и њену улогу у оба рата; битка код Нарвика; Чемберлен и Черчил;...”¹³

За илустрацију света реалија у каталозима, преко којих можемо доживети време које се конструише и призива, нарочито погодују „брендо-

¹¹ На предмете у музејима смо упућени када истражујемо и преиспитујемо одређене истине, које се мењају у зависности од идеолошке потребе, како је већ то успела да покаже и Дубравка Угрешић, рестауришући свет и окружење бивше Југославије у роману *Музеј безувјетне предаје*, делу које се кроз поетику и бројне (мотивске) сигнале везује за поједина остварења Данила Киша, посебно за *Баишту*, *пепео* и *Пешчаник*. Премда не користи каталогизацију као превасходно стилско средство (на начин на који то чини Данило Киш), ауторка се на њу у доброј мери ослања, упућујући на њену важност и путем великог броја стваралаца али и литерарних „сакупљача”, попут Жулонбина из незавршеног авангардног романа Константина Вагинова *Харпагоониада*:

„Класификација је једна од најкреативнијих дјелатности – рекао је кад су сви опушци који су лежали на столу били унесени у инвентарну књигу – класификација је у бити обликовање свијета. Без класификације не би било ни сјећања. Без класификације не би било могуће осмислити збиљу.” (Dubravka Ugrešić, *Muzej bezuvjetne predaje*, Konzor&Samizdat B92, Zagreb–Beograd 2002, 54)

¹² Види: Лиђија Мустеданагић, *Трошност света или музеји Едуарда Сама*, Улазница, бр. 193, Зрењанин 2005.

¹³ Danilo Kiš, нав. дело, 95.

ви” који су се налазили у окружењу и које наратор, кроз удвојену личност Е. С.-а и литерарно инсценирану погибију у кући која се срушила на њега, набраја, описујући не само своју смрт, већ и оно што након ње следи:

„Саставите службени попис имовине преминулог.

Новчаник од свињске коже (један комад); марамица платнена (један комад); оловка с пенкалом (један комад); оловка жута, столарска (један комад); кључеви на алци (три комада); пакло цигарета марке *Symphonia*, меко паковање (начето); кутија шибица (један комад); цепни сат марке *Longines* (један комад); ситнина 2,80 Р (два пенга и осамдесет филира); свежањ исецканих новинских листића; бележница (један комад); одело сиво (један пар); ципеле црне (један пар); кошуље (два комада); гаће (један пар); кравате (четири комада); крагне од каучука (пет комада); актенташна од свињске коже (један комад); табак коцкасте хартије; три пара чарапа; машиница за бријање (један комад); лимено дугме (један комад); ручник (један комад); пар дрвених штипаљки.

Наведите попис докумената нађених у лисници унесрећеног.

Лична карта број 225464, издата 11. јануара 1941. у Новом Саду; режијска карта прве класе број 56666, издата 8. 11. 1941 (неважећа); потврда о плаћеној кирији за месец октобар, новембар и децембар; препис извода из књиге крштених у православној Успенској цркви у Новом Саду, а на име чланова породице уне-срећеног; записник о судбено лекарском прегледу, издат од стране среског суда у Ковину.”¹⁴

Из једног ранијег каталога ствари који садржи попис ствари Е. С.-ове актенташне између осталог сазнајемо да је јунак пио пиво марке *ORMAI*, куповао конфекцију *TIVAR* и користио жилете за бријање *Tabula Rasa*.¹⁵ Поред препознатљивих марки цигарета, сатова, назива новца из тог времена, налазе се и документа, од којих један сасвим сигурно препознајемо као сведочанство биографског податка, односно пишчеве личне историје, а то је крштење и прелаз у православну веру Данила Киша, што је њему и његовој сестри, у годинама рата и погрома над јеврејским становништвом, сасвим сигурно спасило главу. Истинити слојеви романа преплићу се са фиктивним, а то је присутно и у оном делу који насељава бројне припаднике јеврејске, мађарске, немачке, српске, црногорске, муслиманске и других етничких заједница, раштрканих по разним „описима” или згуснутих у поједине пописе или каталог, какав је каталог мртвих, односно каталог заједничких познаника Гаванског и Е. С.-а, при чему су укратко оцртани крокији погибија, најчешће насилних уморстава и самоубистава изазваних душевним поремећајима. У истом

¹⁴ Danilo Kiš, нав. дело, 120–121.

¹⁵ Danilo Kiš, нав. дело, 83.

делу романа, у *Истражном поступку II*, налази се, у моменту замишљања сопствене погибелји, и низ могућих ожалашћених:

„Која би грађанска лица изразила своје саучешће телеграмом?

Његове сестре из Керкабарабаша, Сент Адорјана, Сигета и Честрега, његов брат из Трста, породице Драшковић, Вујовић и Драгичевић са Цетиња, доктор Виктор Бугаљ, такоде са Цетиња, породице Шидак, Гавански, Хорват, Шварц, Бауман, Попов, Ронаи, Берец, Гутман, Костић, Бесермењи, Јанков, Мирковић, Клајн, Константинов, Васиљевић, Кесић, Протић, Крон из Новог Сада, породице Краус из Сомбора, Циглер из Суботице, Мајер из Порсомбата, доктор Папандопулос из Ковина, Розенберг из Бакше, породице Фишер, Берки, Пап, Лерм, Киш, Шланг и Кон из Будимпеште, породица Чукљевић из Шида, породица А. Околичањија из За-греба, породица Коричански из Беча, доктор Абравенел из Торонта, М. Маргелијус из Галиције, Л. Перез из Бразила, Ахарон Цајтлин из Јерусалима.”¹⁶

И тек овлашно читање уверава нас да је присуство бројних припадника различитих нација и те како препознатљиво, а да се несумњиво ради и о онима који су тада стварно живели у поменутиим местима.¹⁷

Постмодернистички проседе Кишовог романа условио је поетику и стилизацију коју бисмо, условно, могли назвати литерарном музеификацијом. Стекли су се овде бројни предмети као опште колективно, а и лично добро, те су мртве насlage, односно „сувишни декор знања”, оживљене уметничком транспозицијом ерудиције, у потреби за опоменом, за сећањем и оживљавањем. Критичко проучавање Киша и покушај успостављања историјских извора за предметни и сликовни свет, нарочито везан за градове Нови Сад и Суботицу, сасвим сигурно би нас довео на траг многим реалијама и фактима које је Киш уметнички транспоновао у свој херметични и тешко читљиви роман, а вероватно би постао нацрт за тематско-експозициони план поставке која би књижевност превела у материјални свет, којем је Киш, чувајући дуго документа свог детињства, као што су, између осталог очев *Ред вожње* или Сингер машина његове мајке, такође био склон, али превodeћи тај план материјалности у уметнички симбол, тежећи да, аутентично и недвосмислено, постане његов трајни знак и препознатљиво обележје.

¹⁶ Danilo Kiš, нав. дело, 125.

¹⁷ Већина презимена, нарочито са подручја Новог Сада, сасвим сигурно су постојала и у време које евоцира Данило Киш својим „романом упозорења”. Видети: Павле Шосберггер, *Новосадски Јевреји*, Прометеј, Нови Сад 2001. и Трива Милитар, *Нови Сад на раскрсници минулог и садањег времена* (прир. Живко Марковић), Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад 2000.

LIDIJA MUSTEDANAGIĆ, M.A.

LESEN DER GESCHICHTE IM ROMAN *SANDSTEIN* VON DANILO KIŠ

ZUSAMMENFASSUNG: Die Merkmale der postmodernen Prosa, wie das Verhältnis zur Geschichte und zum historischen Wissen, das neu bewertet, ironisiert und depathetisiert wird, wird bei Danilo Kiš, in seinem Werk *Sandstein*, der Absicht des Autors gleichgestellt, eine versunkene Welt aus der Zeit vor und während des Zweiten Weltkriegs zu rekonstruieren.

Das ist einer der Gründe, warum das Werk als ein Mehrgattungs-Roman gestaltet ist. So kann der *Sandstein* auch als eine Mimesis der Museen interpretiert werden, welche die postmoderne Bestrebung verwirklicht, dass man alles aus der Geschichte erfassen kann, und zwar auf dem Wege der Kollektionsierung und Museumsinterpretation. Über diese Intention, die im Roman als ein Motiv erscheint, während sie auf Stilebene als ein Spiel mit dem Dokument erkannt wird, mit ungewöhnlichen museologischen Beschreibungen und Katalogisierungen, die auch die "lebendige" Welt vergegenständlichen, verwirklicht Kiš, auf die Entfremdung anspielend, auch die modernistische Bestrebung nach der Erkenntnis der Welt als ein "geistliches" und "intellektuelles" Museum. Die kritische Wahrnehmung von historischen, beziehungsweise realen Tatsachen im Roman, im Vergleich zur fiktiven Ebene, betont das Weltbild, das der Roman auf Grund seiner materiellen Überreste bildet, indem er in sich selbst eine eigenartige "Enzyklopädie der Toten" schreibt, Memorabilien, die dem Gott des Krieges und der Verheerung geopfert wurden.

SCHLÜSSELWÖRTER: Literaturgeschichte, Geschichte, Danilo Kiš, *Sandstein*, Postmoderne, Katalogisierung, literarische Museifizierung, Reales und Fiktives

ВЛАДИМИР УВАЛИН, административни референт
Основна школа „Петар Петровић Његош” Врбас

ОСНОВНА ШКОЛА У ВРБАСУ 1944–1951.

САЖЕТАК: Рад Основне школе у Врбасу након Другог светског рата као и недаће које су пратиле поратно време, обележиле су период формирања новог друштвеног система у земљи. Просветне прилике и измене у начину школовања осликане су кроз причу првих седам генерација које су прошле кроз ову школу. У овом периоду сменило се неколико фаза и периода различитих утицаја на школство. Послератни период у основном школству у Врбасу обележили су специфични услови живљења. Смена становништва, период прилагођавања колониста у новој средини као и политичке прилике биле су важни чиниоци. Културно-просветни живот становника Врбаса био је добрим делом у ресору просветних збивања и деловања основне школе. Различите врсте течајева, борба против неписмености саставни су део активности Основне школе у Врбасу. Све фазе и специфичности у друштву као и средини биће један велики прелазни период или боље рећи период прилагођавања новом начину школовања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Основна школа у Врбасу, Срески народни одбор у Кули (Среско повереништво), месни народни одбор, школске зграде, Пионирски подмладак, друштвена ангажованост учитеља.

Убрзо након ослобођења Врбаса, 20. октобра 1944. године, формирана је јединствена четворогодишња Основна школа за место Врбас (Стари и Нови) и Колонију шећеране.

„Команда места Врбас својим Актом бр. 90 од 29. XI 1944. год. именује старатеља школе у Врбасу. Управитељ је Евдоким Канарев.

Управа Основне школе својим извештајем бр. 7 од 2. XII 1944. године обавештава Команду места Врбас о почетку рада, односно наставе у Основној школи која је отпочела у I, II, III, и IV разреду 27. нов. 1944. год, а у V, VI, VII и VIII раз. 1. дец. 1944. год”.¹

¹ Архив ОШ „П.П.Његош” Врбас, *Захтев Школе за издавање акта о почетку рада школе*, 15. XII 1973. године

Рат није штедео ни школске зграде у Врбасу. За време окупације до темеља је уништена једна школска зграда, која се налазила на почетку данашње „Улице маршала Тита”.

Управитељ Школе, Евдоким Канарев, дана 10. августа 1945. године поднео је пријаву МНО ради утврђивања ратне штете на државној Основној школи у Врбасу.²

По истој Земаљска комисије за утврђивање штете на културно-историјским предметима за Војводину доноси закључке :

„1/ Ратна штета на културно-историјским предметима, инвентару и библиотеци Државне основне школе у Новом Врбасу процењена је на 1.590.000 динара ефективне, а 1.890.000 динара културне штете.

2/ Ратна штета на културно-историјским предметима причињеним на инвентару Државне основне школе у Старом Врбасу процењена је на 1.860.000 динара ефективне, односно 2.1600.000 динара културне штете”.³

Настава се изводила у 13 школских зграда од којих су: три власништво МНО, пет државне и пет црквених општина.⁴ Школске 1945/46. године зграда у Виноградима била је заузета од стране Управе индустријско-занатске школе⁵ тако да се иста почела користити од школске 1946/47. године.

Након расподеле земљишта из колониистичког фонда Управа народних пољопривредних добара дала је одређено пољопривредно земљиште на коришћење осталим грађанима. Тако су 1946. године обрађивали део тог земљишта Ђуро Пољак (5,1371 к.ј.) и Илија Салонтаји (6,94 к.ј.) из Врбаса. На тражење ОШ у Врбасу, (бр. 755, од 31. јула), Реонска управа народних добара Врбас својим расписом (бр.791) одобрава ОШ у Врбасу да може примати закупнину-аренду на дато пољопривредно земљиште, о чему је Школа обавестила кориснике.⁶ У дневнику благајне ОШ у Врбасу може се видети да је на име аренде, Школа за 1946. оприходовала 16.650 динара или 52,62% од укупних примања на име материјалних трошкова која су била дозначена од: МНО којима се регулишу одређена материјална питања учитеља (огрев и станарина), продате прпе (након шагања дрва), ситног угља (прашине), обављених телефонских разговора у приватне сврхе и за друге надлежности (одржавање и загревање школе). Но, примања од аренде била су само за ту календарску годину.⁷ МНО Врбас марта 1948. године одобрио је башту за ОШ у „Стаљиновој улици”.

² Потврда МНО Врбас о учињеној пријави ратне штете, бр. 52, 10. VIII 1945. године

³ Zaključak Zemaljske komisije za utvrđivanje štete na kulturno istorijskim predmetima za Vojvodinu, broj K 335/1–2/1945. godine, Novi Sad, 17. decembar 1945. godine

⁴ АОШВ, *Обрасци Школске зграде и клупе*, 30. април 1949. године

⁵ Деловодник Основне школе у Врбасу (ДШ), ред. бр. 27 /46.

⁶ Позиви Ђ. Пољаку и И. Салонтајуу „Да плате дужну закупнину за земљиште које користе”. АОШВ, *ДШ*, ред. бр. 873, 874, 1. октобар 1946. године

⁷ АОШВ, *Дневник благајне 1945–1948*, 2–16

Школа 17. јуна 1949. године саставља Катастар школа.⁸ Из њега се може видети да је најстарија школска зграда у Улици „Светозара Марковића”, бој 34, пошто је изграђена 1860. године. Ова школска зграда подигнута је за потребе тадашње староврбаске Евангелистичке народне школе.⁹ У склопу школских објеката налазили су се и станови за учитеље. Школа је располагала са 14 станова.

Зграду у Колонији шећеране одржавала је сама шећерана (грејање, чишћење, осветљење и др. поднесци). Почетком двадесетих година прошлог века, овај преуређени школски објекат уступила је Фабрика шећера у Врбасу.

О школским зградама Основне школе у Врбасу говори и Енгелберт Горишек, службеник Повереништва за финансије Среског народног одбора у Кули, који након ревизије, у налазу састављеном 7. септембра 1949. године наводи: „Основна школа налази се у 13 зграда”.¹⁰

Пошто је у месту постојала једна стара зграда са неискоришћеном учионицом, услед тога што је мрачна, Школа предлаже Повереништву за просвету и културу ГИОНС АПВ: „Да се иста адаптира, тј. да јој се уграде три велика прозора, зашто је потребно 30.000 динара, а тиме би се добила још једна учионица”.¹¹ У питању је учионица у предатној „Јеврејској школи”¹², која се налазила у срушеном јеврејском црквеном објекту Синагоги.

Централна школска зграда била је у Улици Народног фронта бр. 52 где се налазила зборница и канцеларија управитеља Школе. Зграда ГНО у Улици Народног фронта бр. 54, августа 1950. године, прешла је у власништво Школе.¹³ Ова приновљена школска зграда постаје централна школска зграда Основне школе у Врбасу. Након формирања осмолетки, септембра 1951. године, она је постала централна школска зграда и Првој осмолетки у Врбасу.

⁸ *Захтев Повереништва за финансије Среског народног одбора у Кули*, бр. 9982/49

⁹ *Gustáv Bierbrunner, A Bács-szerémi ág. hitv. ev. egyházmegye, Monografiája az Egyházmegye megbízásából, Ujvidéken, 1902, 212.*

¹⁰ *Овлашћење Повер. за финансије СНОК за ревизију*, бр. 6656, 30. април 1949. године

¹¹ *АОШВ, Акт*, бр. 45, 30. I 1950. године

¹² *Трговачка школа ученика у привреди у Врбасу основана је 1905. године. Школске 1911/12. године у школи је 45 уписаних ученика, 23 су били Немци, 20 Срби, а два Мађари. Три четвртине ученика било је из Новог Врбаса, а једна четвртина из Старог Врбаса. Ученици су били распоређени у три одељења. Настава се реализовала са 21 часом недељно у периоду од септембра до јуна, као и у „Јеврејској школи”, која је за ову сврху закупљена. Руководилац наставе је Леополд Клејн, учитељ Јеврејске основне школе. dr Ćula Holštejn, *Stručne škole, Vrbas juče*, 1993, 41–43*

¹³ *Исто, Акт*, бр. 441, 18. VIII 1950. године

У каквим је условима почела да ради школа није тешко замислити: поразбијано стакло на прозорима, оштећен или уништен инвентар од окупатора, ђачка књижница и архива уништена или однета.

Можда ће нам данас бити чудно да је тада за МНО представљао тежак проблем да набави неку стару пећ, да се поправи брава на вратима, да се поправе изломљени прозори или замене разбијена стакла. Све се то није могло набавити, а школске зграде је колико-толико требало оспособити за употребу. Пронађен је податак да је Школа тек октобра 1950. године успела да замени поломљена прозорска стакла, а било је потребно 200 м².

У почетку Школа користи затечени инвентар предратне Основне школе у Врбасу. Од Државне реалне гимназије, дана 30. децембра 1946. године, Школа је добила две гвоздене пећи за ложење. На крају 1946. године извршен је попис ствари које су на чувању код Школе. Попис је извршила Комисија у саставу: Стевица Мирков, члан МНО у Врбасу, а испред Школе Евдоким Канарев, управитељ и Гавра Николић, учитељ.

Школа је била организована као јединствена четворогодишња основна школа. Настава је реализована од I до IV разреда, како у самосталним одељењима одређеног разреда, тако и у комбинованим одељењима за два или сва четири разреда. На основу места коришћења школских објеката за наставу, Школа је имала три издвојене педагошке целине, а то су: одељења у самом граду, у Виноградима и одељења у Колонији шећеране.

После ослобођења, рад у ОШ у Врбасу почео је 13. 11. 1944, три пута недељно (понедељак, уторак, среда). Свакодневна настава почела је 27. 11, до четвртог разреда, а 01. 12. 1944. од V – VIII разреда (полудневно).

На почетку школске 1944/45. године уписано је 527 ученика, од тога 80 на мађарском матерњем (наставном) језику и 92 ученика на русинском (матерњем) језику.

У Школској матици ОШ са српским наставним језиком у Врбасу, шк. 1944/45. уписан је 151 ученик од V–VIII разреда, те је у петом било 60, шестом 47, седмом 27 и осмом разреду 17 ученика. Велики број ученика (44) је неоцењен или у рубрици за оцене успеха нема уписаних оцена. Од 1. фебруара 1945. године њих 84 наставило је школовање у Гимназији, а девет у Шегртској школи, како је забележено у рубрици Примедба: „Уписао-ла се у гимназију 1. II 1945. / Похађа шегртску школу”.¹⁴ Из извештаја школе 1945. види се да је Стари Врбас имао 8 школских зграда.

Након колонизације 1945. године и доласка колониста у Врбас, број ученика у Школи нагло се повећао. Тако је школске 1947/48. године у Школи 1.621 ученик, распоређен у 33 одељења. Од тога је 26 одељења на српском, пет на мађарском и два комбинована одељењаса наставом на русинском наставном језику.

¹⁴ АОШВ, ШМ, арх.бр. 22.

Дечија игралишта (забавишта) била су у саставу Школе и рад се одвијао у посебним просторијама и нису имала своја наменска буџетска средства. На основу указане потребе, половином јуна 1948. године, покренуто је отварање игралишта на мађарском наставном језику. Овај посао је пренет у надлежност Мађарском културно-просветном друштву „Јожеф Атила” у Врбасу, а игралиште је било смештено у Улици маршала Тита број 141.

Школске 1948/49. године у дечијем игралишту на српском језику уписано је 74 деце-полазника (38ж+36м), а забавиља је била Станислава Миленковић. Рад се одвијао у згради у улици „Исе Секицког” број 65. Са децом, (66 полазника – 30ж+36м), радила је забавиља Јелисавета Тот, на мађарском језику.

При СРЗ „Сава Ковачевић”, од школске 1947/48. године радило је сезонско обданиште, које се налазило се у Новом Врбасу, у улици Ворошиловој. Основни подаци о обданишту: „Има три спаваће собе, кујну, купатило и базен у градњи. Установа поседује врт (неуређен). Рад се одвијао у једној васпитној групи са 40 деце-полазника. По народности сва су деца Црногорци”.¹⁵

Да је већ прве године рада била устројена школска евиденција и да су издаване јавне исправе, доказ су: Школска матица (Главна уписница), те подаци о издавању преводница и сведочанстава за ученике завршног разреда Школе.

Школска матица је заједничка за ученике свих разреда са истим наставним језиком. Пошто се у месту изводила настава на српском, мађарском и русинском наставном језику, сваки наставни језик имала је посебну Школску матицу за ученике свих разреда. У заједничку Школску матицу уписани су сви ученици који су те школске године били уписани у школу.

Сва битна питања везана за упис деце у школу и трајање школске године обнародована су грађанству путем добошара, а у каснијем периоду, почетком 1950. године, путем разгласне станице (улично озвучење).

Почетак нове школске године имао је за циљ да деци кроз пригодне свечаности „омили школу и рад у њој” од првог дана.

„Наставници ће дочекивати своје ученике у својим одељењима. Ученике I разреда дочекати са украшеним учионицама, како би се деца што пријатније осећала. Управа Школе треба да ступи у везу са масовним организацијама и тражити њихову помоћ. По могућству припремити дарове ученицима I разреда /свеске, оловке/, припремити кратак програм са старијим ученицима /рецитације, илустрације, песме/. Други час наставник прича неку причу, одређује место и води разговор са ученицима.

¹⁵ Исто, *Статистички лист*, об. Пв. 4 – стање на дан 31. маја 1950. године

Наставници осталих разреда примиће децу одржавањем кратког предавања о значају школе и ученичког рада. Упознају ученике са задацима и упознају ученике са Планом рада за месец септембар /I и II час/. Трећег часа почиње редовна настава [...]”.¹⁶

Похађање школе је обавезно. Нередовно школовање деце Школа је путем извештаја пријављивала МНО у Врбасу, до двадесет петог у месецу. Тако је учитељ Димитрије Дулетић, 23. јануара 1947. године, пријавио родитеља А.Д. да не шаље своје дете у школу, након чега се Школа обратила МНО. Исти поступак је спроведен и код пријаве родитеља И.Ч: „Пошто неће да шаље своје дете у школу, то се тражи казна”. Школа је на захтев учитељице Јулке Медурић, дана 12. априла 1948. године, доставила МНО списак ученика „који никако не походе школу”, а након чега је добијен извештај: „Да су родитељи пријављених ученика опоменути да децу шаљу у школу уредно”.

Забележен је и случај да је Здравствена станица у Врбасу, због појаве заразне болести менингитиса код М. М, ученика II разреда у Виноградима, захтевала распуст од два дана ради дезинфекције учионице.¹⁷

Петогодишњи план у области школства предвиђао је и остварење 100% похађања наставе у основним школама Војводине.

У месечном извештају од 25. јануара 1949. године Школа по овом питању обавештава Среско повереништво: „Управа Школе и наставници стално настојавају да се постигне 100% похађање Школе у свим одељењима. Међутим, удаљеност од Школе ученика, њихово боловање и мања немарност родитеља су стална кочница у остваривању тих наших смерница”.¹⁸

Проценат похађања наставе од стране ученика на дан 10. новембра 1950. године био је: на српском језику 98,67%, русинском 100% и мађарском наставном језику 96,08%, односно на нивоу Школе 98,07%.

На седници Наставничког већа од 8. септембра 1950. године, донете су следеће одредбе Правила понашања у школи: „Уводи се дежурство наставника за време одмора по свим школским зградама; забрањује се наставницима пушење пред децом за време часа и на одмору; курири су у обавези да звоне за одмор и у зимском периоду да ложе пећи; утврђује се редовно недељно одржавање просторија школе од стране послужитеља”.

У вези с ученичким понашањем вођена је пажња о следећем: „Приликом одласка на приредбе или биоскопске представе деца да се скупљају у школи, како не би пред истим стварали неред; биоскопске представе ученици да посећују средом поподне у пет и недељом од три и пет часова поподне—представе искључиво за ученике; деци је забрањено похађање

¹⁶ *Распис СНОК*, бр. 15146, 1. септембар 1949. године

¹⁷ АОШВ, *Извештај Здравствене станице у Врбасу*, бр. 103, 12. V 1948.године

¹⁸ Исто, *Извештај*, бр. 43, 25. јануар 1949. године

вечерње представе у биоскопу, без родитеља; забрањује се ученицима задржавање на улици после седам часова (увече)”¹⁹.

Наставни планови су достављани Среском повереништву на увид и одобрење. Поступајући по томе, Школа је на почетку другог полугодишта школске 1945/46. године доставила: „План лекција наставника ове школе од 1. фебруара 1946. године до краја шк. године”. Тако су на почетку школске 1947/48. године достављени полугодишњи планови наставника,²⁰ те је нађен податак да је то урађено и на почетку другог полугодишта шк. 1949/50. године: „У прилогу вам достављамо Наставне планове на увид и одобрење и то: Канарев Е. и Тодоровић Н”.²¹

У Школској матици за школску 1944/45. годину може се видети да је православни катихизис био организован у III и IV разреду. Међутим, није исказан код свих ученика. Доношењем новог Устава, црква је одвојена од школе. Староврбаска православна парохија, 17. септембра 1946. године, упознала је Школу с изјавама родитеља који желе да њихова деца похађају часове верске наставе, те је децембра 1946. године донета одлука да се верска настава одржава ван школског времена.²² У току 1947. године Среско повереништво, у два наврата: 18. априла и 20. децембра, од Школе тражи да му се достави: „Бројно стање ученика који слушају верску наставу (веронауку)”.²³ ГИО АПВ, 17. септембра 1947. године доставља Школи препис Одлуке о одобравању предавања веронауке, а након чега се Српска православна парохија у Врбасу обраћа ОШВ молбом: „Да јој се прикупе изјаве родитеља који желе да им деца уче веронауку”.²⁴ Исте те године Римокатолички жупни уред у Врбасу, 19. септембра: „Моли списак ученика којим су родитељи одобрили учење веронауке”.²⁵ Школске 1948/49. године верска настава је била сасвим елиминисана што се може видети у статистичком извештају на крају те школске године где је наведен податак: „Нема ученика који су учили веронауку”.²⁶ Управа Школе након свестраног испитивања, 16. новембра 1949. године, обавештава Срески народни одбор у Кули: „Да није сазнала да има случајева да ученици ове Школе било које вероисповести ма било у ком облику уче веронауку. Према томе непознато је да у Врбасу има случајева учења веронауке ма код кога то било. Исто тако врло је редак случај да понеко дете

¹⁹ Исто, *Записник са седница Наставничког већа*, 19. октобар 1950. године

²⁰ Исто, *ДШ*, ред. бр. 701/47.

²¹ Исто, *Акт*, бр. 11, 25. фебруар 1950. године

²² Исто, *Акт СНОК*, бр. 12600, 9. децембар 1946. године

²³ Исто, *Акт СНОК*, бр. 4744, 18. април и 21245, 12. децембар 1947. године

²⁴ Исто, *ДШ*, ред. бр. 75/45, 65 и 776/47.

²⁵ Исто, *ДШ*, *Акт Римокатоличког жупног уреда у Врбасу*, бр. 180, 19. септембар 1947. године

²⁶ Исто, *Статистички Обр. Ш-О/2а*, 7. јун 1949. године

православне вере оде у цркву, чега има више код ученика гркокатоличке и римокатоличке вероисповести. Исто тако није примећено, већ одавно, да наставници ове Школе било које вероисповести одлазе у своје цркве”.²⁷ На основу расписа Среског народног одбора у Кули, на седници Наставничког већа, 19. марта 1951. године, донета је одлука: „Да се ученицима адвентистима правдају часови изостанка суботом”.

У овом периоду, због недостатка наставног кадра, поједини учитељи радили су са по два или више разреда, односно одељења, а рад се одвијао полудневно. Тако је у септембру 1949. године учитељица Маргита Лошонц изводила наставу на мађарском језику у I и III разреду са 135 ученика (75+60), док је учитељица Мара Николић предавала на српском језику, у два одељења III разреда са 94 ученика (по 47).

У току школске године, на лични захтев наставника, Персонални одсек Среског народног одбора у Кули одобравао је држање хонорарних часова у другим школама. Тако је одобрено држање хонорарних часова учитељу Илији Мирковићу у Стручној школи у Врбасу.²⁸

Половином новембра 1946. године формиране су одељењске (разредне) књижнице²⁹ да би сама организација и рад књижнице у Школи били регулисани у току маја 1947. године.³⁰ Среско повереништво је почетком марта 1946. године доставило Школи списак књига за ванредно читање, а почетком септембра и списак књига којима је забрањено растурање и продаја. У току априла исте године Школа је сачинила списак заплених књига, који доставља Културно-просветном савету МНО Врбас. У првој години рада књижнице набавка књига вршена је спорадично.

Прво организовано снабдевање школске књижнице обављено је јануара 1948. године, пошто је Школа из Сабиралишта књига у Новом Саду преузела 48 књига. У току 1948. године Школа је била претплаћена на следећу пионирску штампу: „Пионир”, „Полетарац” и „Пионирске новине”, дневне листове: „Борбу” и „Слободну Војводину”, те на „Службени лист Војводине”.

„Поседујемо школску библиотеку са 245 књига, а која се сваке године обнавља новим делима” податак је који је Школа исказала у Годишњем извештају о раду Школе за школску 1949/50. годину.

У другој години рада, извршена је набавка одређеног броја уџбеника. Нађен је податак да је Школа, 8. фебруара 1946. године, на име уџбеника за наставу на српском и мађарском језику прикупила од ученика 14.000 динара. Извршена је и набавка 55 комада мађарских буквара. На крају на-

²⁷ Исто, *Акт Однос ученика према цркви и учење веронауке*, бр. 712, 16. нов. 1949. године

²⁸ *Акт Персоналног отсека СНОК*, бр. 19. I 1949. године

²⁹ *Акт Среског повереништва*, бр. 11669, 13. новембар 1946. године

³⁰ *Акт Среског повереништва*, бр. 5440, 6. мај 1947. године

ставне године потребан је број потребних уџбеника за наредну школску годину, при чему се водило рачуна о залихама и старим уџбеницима, које ђаци старијих разреда уступају ђацима млађих разреда. У акцији „Чување уџбеника” одељењска заједница учитељице Наталије Тодоровић (III разред), на крају школске 1948/49. године, сакупила је следеће уџбенике: 41 читанку, 45 земљописа, 32 познавања природе и 17 граматике.

У Школи није било ђачке кухиње, али је одређен број ученика примао храну из међународне самопомоћи – Међународног децејег фонда.³¹

Актом, бр. 70 од 7. фебруара 1950. године, школа је известила Покреништво за трговину и снабдевање Среског народног одбора у Кули: „У периоду од 10. децембра 1949. године до 13. јануара 1950. године, за 455 ученика, утрошено је 312 кг обраног млека (3 бурета), 110 кг маргарина (7 канти), 120 кг шећера и 600 кг хлеба из месне пекаре ‘Пролетер’. Данас још у магацину имамо 31,25 кг шећера”.

О организованом почетку рада школских кухиња говори се на седници Наставничког већа од 8. септембра 1950. године, где је изнето: „Да ће, од ове школске године, у Врбасу радити преко целе године ђачке кухиње и то по једна: у Колонији шећеране, Виноградима а у Новом Врбасу у школским зградама у Ул. народног фронта број 54 и у Мађарској осн. школи као и у Старом Врбасу. Када кухиње почну са радом, поред курира дежуратне и један наставник”. Док се у извештају Школе, са стањем на дан 12. новембра 1950. године, наводи: „Да Школа има четири ђачке кухиње које не раде, јер нису добијене намирнице”.

Првих година, услед недостатка Пионирског дома, рад са Подмлатком пионира Школе обављао се у учионицама, кроз рад група и кружока-секција. Нарочито се истицала техничка, група историчара и природњака, као и фискултурна, а од секција: инструментална, фолклорна, драмска, рецитаторска, итд. Руководиоци секција били су учитељи Школе.

У оквиру обележавања Дечије недеље 1. октобра 1949. године отворен је Пионирски дом у Врбасу. Руководилац Дома био је учитељ Милисав Јанић.

Министарство просвете НР Србије на крају школске 1949/50. године донело је одлуку да награди најбоље пионирске установе у Републици. Том приликом награђен је и Пионирски дом у Врбасу са 30. 000 динара.³²

Осим часова наставе фискултуре, пионирских слетова, послератне године обележиле су и теренске игре, као веома значајна карика у физичком развоју и васпитању наших пионира и омладине. Теренске игре у нашем физичком васпитању мало су познате и готово нове за велики број фискултурних радника, мада се оне спроводе спонтано у свим крајевима

³¹ АОШВ, *Акт*, бр. 290, 2. мај 1950. године

³² Исто, *Акт МП НР Србије*, бр. 18762.

наше земље, у виду игара у скривању, и тражењу по земљишту, у шуми или пољу, у граду, или су пак везане са излетима које пионири и омладина изводе (без неке веће организованости) у ближу или даљу околину места боравка. Нарочито су првих послератних година биле омиљене игре „Партизански куир“, „Партизански бојеви“, које се изводе по узору на стварну курирску службу и борбу из времена НОБ-а.

Да би се ове игре уједначиле Комитет за фискултуру Владе ФНРЈ 1949. издао је приручник за ванармијско васпитање „Теренске игре“.³³

Друштено-корисни рад ученика обележио је овај период. Ученици Школе учествују у: сакупљању шумског семења, лековитог биља, старе хартије и свињске длаке, гајењу свилене бубе, уништавању кромпирове златице, пошумљавању, те помажу у сезонским пословима СРЗ.

Од лековитог биља сакупљао се цвет камилице, липе, љубичице, маслачка, те семење бундеве, плод дивљег кестена, пиревина-зубача, итд. У недељном извештају, од 22. маја 1950. године, Школа обавештава Среско повереништво: „Брање камилице је у највећем јеку. Обавеза је 120 кг. Надамо се и настојимо да удовољимо и испунимо обавезу“.³⁴ Тада су ученици сакупили: 160 кг камилице, 150 кг зубаче, осам килограма татуле. У току априла 1948. године сакупљено је 8,5 кг, а с пролећа 1950. године чак 81 кг свињске длаке која је предата „Србокотеку“, представништву у Врбасу „Титова“ бр.15.

У другој половини јуна 1949. године на територији Војводине покренута је и организована акција на прегледу кромпиришта ради уништавања кромпирове златице. И у овој акцији Школа је узела учешће са школском децом.

У оквиру Плана пошумљавања Врбаса, у интервалу од 1. јануара до 31. маја 1950. године, ученици IV разреда засадили су 100 садница багрема на месту званом „Бикара“ и подигнут је цветњак у дворишту школског стана наставника. Крајем новембра те године поред школских зграда и у школским двориштима посађено је 15 канадских топола, два јаблана и 45 садница липе.

За овај период везано је организовано обележавање: Дечје недеље, Недеље Црвеног крста, Нове године, и др.

У оквиру обележавања Дечје недеље 1949. године, Пионирски оркестар је 29. и 30. септембра приредио концерт у Кули и Савином Селу. У градовима, па и у Врбасу, Дечје недеље су се завршавале вашарима играчака, књига и слаткиша и била је једино што су деца памтила из програма прослава овог дечјег празника.

³³ Нишавић Милош и Миомир Делевић, *Теренске игре*, Београд, 1949.

³⁴ Исто, *Недељни извештај ОШВ*, бр. 328, о 22. V 1950. године.

Иако није пронађена Матична књига запослених, ако је уопште и вођена, у овом периоду кроз ОШВ „прошло” је 88 државних службеника просветно-научне струке (учитеља и васпитача) и помоћних службеника-послужитеља (курира и чистачица), а Школом су руководила четири управитеља: Евдоким Канарев, Зака Стакић, Јулка Медурић и Теодор Бељански.

Прва постављења учитеља, што је био случај и за управитеља, обавила је Команда места Врбас 29. новембра 1944. године. Тада су постављени: Дора Дусинг, Ксенија Рајинац и Александар Корчаков, а после тога Даринка Лисинчић, 30. децембра 1944. године; Милисав Јанић, 17. и Наталија Ферх 19. јануара 1945. године.

Стручно усавршавање наставника спроводило се путем читања расписа Повереништва и подношењем реферата (предавања) на седницама Наставничког већа, конференцијама Синдикалне подружнице, а на седницама Марксистичко-лењинистичког кружока вршено је идејно и стручно уздизање наставника, изучавањем тема виших надлештава, те присуствовањем семинарима и саветовањима.

На нивоу среза био је формиран Срески одбор просветних радника (среско Наставничко веће), које је једном месечно одржавало конференцију. Стални чланови Педагошког центра при Учитељској школи у Сомбору били су учитељи: Милисав Јанић и Дора Дусинг (податак за 1950. годину).

Синдикална подружница бр. 5 обухватала је учитеље из Врбаса, Куцуре и Бачког Доброг Поља.

У оквиру Школе био је формиран Марксистичко-лењинистички кружок. Код запослених Срба почео је са радом 15. октобра 1948. године, а код Мађара почетком новембра 1948. године. На почетку кружоцима су били обухваћени само просветни радници, те је кружок наставника Срба имао 24 учитеља, а кружок наставника Мађара седам (са три наставника Мађара из овд. Гимназије).³⁵

Осим културно-просветног рада, учитељи су морали понети део терета и у спровођењу нових мера привредне и економске политике и Плана развитака: откуп, избори, попис становништва, сељачко задругарство, акције, народни зајам и др.

„Пароле на дан избора, марта 1947. године, направиће Зака Стакић и Јелена Ерлеман” наведено је у обавештењу које је Школа упутила Управном дбору Народног фронта. У попису становништва, априла 1948. године учествовали су просветни службеници Школе.

У припремању бирачких спискова, пропагирању за што већи одзив грађана за избор одборника Народног одбора, те обављању послова тех-

³⁵ Исто, *Извештај о раду кружока*, 19. март 1949. године

ничара на бирачким местима на дан избора, 27. новембра 1949. године, учествовали су учитељи Школе.

Народном просвећивању и ваншколском описмењавању путем течајева свој допринос дали су учитељи ове Школе. Секретар Месног комитета за „ликвидацију” неписмености био је учитељ Витомир Ковановић.

Културно-просветни савет МНО Врбас почетком октобра 1946. године организовао је курс за руководиоце Аналфабетских течајева, а потом су и почели са радом течајеви у Врбасу.

„У Врбасу ради 15 аналфабетских течајева са 230 полазника. Са течајевцима раде учитељи: Евдоким Канарев, Станмир Васиљевић, Мара Николић и Милисав Јанић”.³⁶ Током четири школске године Аналфабетским течајем био је обухваћен 551 полазник, од чега је 451 с успехом завршио исти. Разлози незавршавања овог течаја били су: „Услед недоласка течај није положила”; „Удаја полазнице” или „На порођају, није завршила”, „Слаб успех у читању”, итд.³⁷

Овде су наведене најстарије полазнице које су завршиле течај (описмењене): Милка Томовић (1899), Јаница Ковачевић (1900), Достиња Ковачевић, Крстиња Вучетић, Добрица Докнић, Десанка Радивојевић, све рођене 1902. године, затим рођене 1904: Синђа Радовић, Мара Ђикановић, Анета Андријашевић, и Теза Бабић, па Томана Орбовић (1906.) итд. Међу старијим полазницима староседеоцима су: Аца Секички (1900) и Силвестер Сурини (1903).

У „Домаћичкој школи” организовани су курсеви за поуке из домаћинства за омладинке из места. Тако је у току 1948. године био организован курс за конзервирање хране. Руководилац Просветно-домаћичког течаја у Врбасу била је учитељица Аница Душанић.

Пре формирања Просветног течаја за посетиоце (питомце) Школе народне милиције у Врбасу одобрено је приватно полагање испита на Просветном течају. Након одржаног испита 12. маја 1949. године, полазницима су издате потврде о завршеним разредима, 19 за I и 24 за II разред, те послат извештај Среском народном одбору у Кули, где се наводи: „Са наведеним питомцима рађени су и остали предмети ван програма ова два разреда због чега су они походили Просветни течај. Но по усвојеном знању из језика и рачуна нису могли положити испит из већих разреда. Са питомцима су радили њихови руководиоци”.³⁸ Испит је спровела Комисија у саставу: Зака Стакић, председник и чланови: Витомир Ковановић и Максим Давосир, учитељи Школе.

³⁶ Слободна Војводина, 5. јануар 1947, 3.

³⁷ АОШВ, Школска матица Аналфабетског течаја, арх. бр. 25. Овде су у питању 99,5% жене.

³⁸ АОШВ, Допис СНОК, бр. 305, 12. мај 1949. године

Почетком септембра 1950. године ликвидирани су аналфabetи, те извршен упис бивших аналфabetа и полуписмених у Просветне течајеве. Формирани су Просветни течајеви на српском, мађарском и русинском језику. За руководиоца течаја на српском изабрана је Христина Швинд, у раду су јој помагали учитељи: Гавра Николић, Јулка Медурић, Илија Мирковић, Ивана Ађански и Михајло Јанковић. За Просветни течај на мађарском одређени су: Дора Дусинг и Антал Јанковић, а за рад на русинском језику именована је Наталија Ферх.³⁹ За течаја је пријављено 27 полазника који су углавном били чланови сељачких радних задруга. Просветни течај завршило је 69 полазница, а што је утврђено у Школској матици Аналфabetског течаја.⁴⁰

Од дотадашње Основне школе и нижих разреда Гимназије у Врбасу, почетком школске 1951/52. године, формиране су три осмолетке у Врбасу, са називима: **Прва** – данашња ОШ „Петар Петровић Његош”, **Друга** – данашња ОШ „Светозар Милетић” и **Трећа осмолетка**, првобитно мађарска школа „Кинижи Пал”, а данашња ОШ „Братство јединство”.

³⁹ Закључак СНОК, 1. септембар 1950. године; Одлука Наставничког већа Школе, 8. септембар 1950. године

⁴⁰ Лични подаци ученице Новке, Петрове, Миловић, где у примедби стоји напомена: „Уписана и у одвојену Матицу просв. теч. под бр. 69”. АОШВ, Школска матица Аналфabetског течаја, тек. бр. 179.

Volksw. VLADIMIR UVALIN, administrativer Referent
Grundschule "Petar Petrović Njegoš"
Vrbas

GRUNDSCHULE IN VRBAS 1944-1951

ZUSAMMENFASSUNG: Das Nachkriegsschulwesen in Jugoslawien hatte ihrem Charakter nach alle Elemente des vormaligen Schulsystems im Königreich Jugoslawien. Das Ende des Zweiten Weltkriegs und der Machtwechsel auf dem Gebiet des Schulwesens zeigen klar Bemühungen und Versuche, ideologische Ziele zu verwicklichen. Die Ausbildung der jungen Generationen war ein wichtiger Faktor, und diese Periode war mit verschiedenen Phasen der Veränderungen und der Versuche der Umbildung des Schulsystems verwoben. Die erste Periode ist von der Domination des sowjetischen Einflusses gekennzeichnet, aber die Periode nach 1948 charakterisiert den Widerstand gegen die sowjetische Politik und die Herausbildung von eigenen sozialistischen Ideen.

Das Leben der Grundschule in Vrbas ist eng verbunden mit den kulturellen und Bildungsverhältnissen im Lande und im Orte selbst. Zahlreiche Tätigkeiten, darunter die Bekämpfung des Analphabetismus und die Arbeit an der Gründung von vorschulischen Anstalten, sind nur einige der sehr wichtigen Momente. Der Zeitraum von 1944 bis 1951 war eigentlich die Zeit der Anpassung an den bevorstehenden Fünfjährigen Plan, wie auch an die endgültige Reform des Schulwesens im sozialistischen Jugoslawien.

SCHLÜSSELWÖRTER: Grundschule in Vrbas, Bezirksvolksbehörde Kula (Bezirkskommission), Ortsvolkskommission, Schulgebäude, Pionierjugend, gesellschaftliches Engagement der Lehrer

ГОРАН ЈОВИЧИЋ, професор историје
Техничка школа „Милева Марић Ајнштајн” Нови Сад

СТРУЧНО ОБРАЗОВАЊЕ ВАСПИТАЧА У НОВОМ САДУ ОД КУРСА ЗА ЗАБАВИЉЕ ДО ШКОЛЕ ЗА ВАСПИТАЧЕ

САЖЕТАК: Рад полази од оснивања првих „чувалишта” за децу до шест година у Новом Саду. Говори о организовању „стручних завода” у трајању од две године који воде курс за васпитаче или „забавиље” како се стручно тада називају. Рад приказује предмете који се уче за полагање испита на крају курса. У периоду између два светска рата испити се организују у учитељским школама. После Другог светског рата отварају се школе за васпитаче у трајању од четири, а у једном периоду и од пет година. У овим школама оспособљава се особље за рад од јаслица до предшколског узраста деце. Средња школа за васпитаче у Новом саду основана је 1952. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, чувалишта, забавиље, школа васпитача, забавишта, обданишта, учење, пракса.

Почеци учења васпитача у Војводини и Новом Саду

Образовање и рад са децом имају дугу историју у Војводини и Новом Саду. У Хабзбуршкој монархији, у чијем саставу је била Војводина, још у првој половини 19. века увиђа се могућност учења деце уз игру. Тако настају прве предшколске установе које нису биле обавезне. Прва предшколска установа на нашим просторима отворена је у Суботици 1843. године, а касније, 1858. у Великом Бечкерек (данас Зрењанину), затим у Сенти 1866, а следеће године у Новом Саду и Кањижи.

Још 1866. године, Магистрат града Новог Сада разматра могућност отварања обданишта за децу узраста од три до седам година. Како се град убрзано обнављао и развијао после бомбардовања током револуције 1848. и 1849. године, а број становника се повећавао, јавила се потреба за бри-

¹ Ристо Прентовић, *Предшколска установа „Радосно детињство”*, Нови Сад, 2007, 9.

гом и чувањем мање деце чији родитељи углавном иду да обрађују своје баште или поља, или иду у надницу, а старија деца одлазе у школу. Почетком друге половине 19. века, централне улице Новог Сада насељава „градско становништво”: занатлије, трговци, свештеници, учитељи, чиновници. Остале делове града, на периферији још увек чине куће са великим баштама, мањим њивама и воћњацима. Недалеко од града, налазио се и велики број салаша са доста земље и стоке. У тадашњој Аустрији, још није постојао закон о било каквим установама пре основних школа. Сваки град, морао је сам да организује тако нешто. Магистрат Новог Сада добија подршку од једног броја занатлија, еснаф кројача и кабаничара, као и Друштво жена Српкиња Новосађанки. Сви они помажу новчаним прилозима, али највећу помоћ Нови Сад добија из Беча. Царица Елизабета, супруга цара Франца Јозефа, била је оснивач фонда за помоћ образовним и васпитним установама широм царства.²

Новосадски магистрат обраћа се том фонду са молбом за новчану помоћ, која би пуно значила за што брже отварање установе у којој би деца била не само збринута један део дана, већ би стицала и извесно образовање. У јуну 1867. године, стиже помоћ у висини од 300 сребрних гулдена за деље обданиште. Тадашњи градоначелник Новог Сада, Светозар Милетић лично се писмом захвалио царици на „племенитом дару”. Након три месеца, 1. октобра, почиње са радом „Завод за чување деце”, како је гласио први назив новосадског забавишта. Посао првог васпитача, обављао је Давид Сагмајстер, један од оснивача ове установе, али не може поуздано да се каже које је био струке. После његовог одласка, васпитачи су биле жене. Не може тачно да се одреди где се у граду налазило то забавиште.³

До краја 19. века у Новом Саду, поред српског, постоје и мађарско и немачко забавиште. Сва забавишта су под патронатом одговарајуће цркве.

Од 1890. године почиње да се уводи мало више реда у новосадска забавишта. Сваке године врши се попис уписане деце, уписују се имена родитеља, уписује се евентуална болест од које дета болује, као и то да ли је вакцинисано (цепљено- како се тада говорило). Те исте године, Општа учитељска скупштина одржана у Старом Бечеју, усвојила је између осталог и „Уредбу о српским вероисповедним забавиштима”.⁴ Једна од тачака Уредбе односила се и на „образовање забавиља”, како су се називале васпитачице. Наглашава се да **забавиља** мора да има солидно опште и стручно образовање, али и особине као што су: вредноћа, љубав према ствари (позиву), савесност и морал. Доноси се одлука да се оснује „стручни завод,

² Васа Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад, 1951, 140–144.

³ ИАНС, Ф. 1, 224/1869.

⁴ Радомир Макарић, *Општа учитељска Скупштина у Бечеју 1890. године*, Педагошка стварност, Нови Сад, 1965, 107–114.

чији ће течај трајати две године, а који се има подићи из народних извора”. То је заправо била установа за оспособљавање забавиља. На овом течају учили су се следећи наставни предмети:

- Наука вере
- Српски и Словенски језик
- Мађарски језик
- Педагогија и методика
- Слике из историје опште, народне, отечествене
- Земљопис
- Основи из физике
- Певање, појање и свирање на виолини
- Основи из рачуна и геометрије
- Гимнастика

У стручни завод примале би се: „Женске особе које су завршиле вишу девојачку школу, које су моралног владања и које су навршиле 16, а нису прешле 40 година живота”. Такође се даје могућност оснивања једног посебног забавишта у којем би се одвијале вежбе,⁵

Закон о заштити деце, донет 1891. године, обавезао је све „слободне царске градове” да морају основати стално забавиште уколико имају више од 40 деце, а ако имају више од 15 деце морају имати *чувалиште* (данас обданиште). Према овом закону почетком 20. века у свим већим насељима у Војводини отварају се чувалишта, хранилишта, дадиљишта и забавишта у којима о деци узраста од 3 до 7 година, брину забавиље (васпитачице) са завршеном грађанском или учитељском школом и са завршеним двогодишњим курсем у одговарајућем заводу.⁶ Оваква организација предшколских установа остаје све до почетка Првог светског рата.

Током рата, као и у многим школама, у предшколским установама размештена је војска или покретна болница за рањенике.

У новембру 1918. Аустроугарска се дефинитивно распада и српска војска улази у Нови Сад и Војводину. Организована је „народна власт” која је међу својим првим одлукама имала формирање Одсека за просвету, чији је задатак био организовање свих облика учења, од предшколског до средњошколског. До краја 1919. године формирано је Министарство просвете, које предузима низ мера, којима је било обухваћено и деловање установа предшколског васпитања.

Занимљиво је да се војска после рата дуже задржала у предшколским установама него у школама. Одсек за просвету сматрао је да је мања ште-

⁵ Исто, 124–126.

⁶ ИАНС, Ф. 1, 23147/1891.

та да предшколске установе касније почну са радом. У таквим приликама знатан део наставних средстава био је развучен и уништен, а долази и до недостатка огрева, што често прекида наставу. Треба додати да су одлуком Одсека за просвету, плате забавиља биле знатно ниже од осталих у настави.

У првим годинама нове државе, велики проблем био је успоставити заједнички језик у свим забавиштима. Народи који су живели у Војводини: Немци, Мађари, Словаци и остали, имали су своја забавишта. Покушај да се реконструише мрежа установа за предшколско васпитање крајем 1918. године, представљало је сложен и замршен посао.

Градска управа Новог Сада установила је Школски одбор за све основне школе и забавишта. На челу овог одбора био је градоначелник Новог Сада у својству председника. По конституисању, школски одбор је донео и школски буџет за 1921. годину, који је износио 5.800 динара за одржавање зграда и плате учитеља и забавиља⁷. У овом периоду осим финансијских проблема, који су били присутни у новооснованој држави, постојао је проблем и у недостатку васпитног кадра, педагошке литературе и методичких приручника. У јуну 1921. године у Новом Саду је отворен и дечији диспансер и дечије обданиште као јединствена установа. Према правилнику обданишта деца су довођена у јутарњим часовима, прегледана од стране лекара, после тога су морала да се окупају и обуку у „заводско одело”, добију доручак, а потом одлазе у просторије за играње и учење. Ту се задржавају све до подне, кад иду на ручак. После ручка, групе млађе деце одлазе на спавање, а старије групе понављају оно што су радили пре подне. У четири сата после подне се добијали су ужину, након тога, деца се преоблаче у своја одела и чекају долазак родитеља.

Законске услове за стицање квалификације за забавиље, донео је Правилник о полагању испита за забавиље. Испит се могао полагати после најмање две године рада у забавишту и уколико је тај рад био оцењен најмање – довољном оценом. Била је потребна и препорука школског надзорника, као и држављанство Краљевине СХС. Уз молбу је требало приложити и лекарско уверење, пре свега, да су чула потпуно развијена и да нема никаквих говорних сметњи. Испит се полагао у женским учитељским школама пред истом комисијом као и за учитеље. У првом делу испита, требало је усмено образложити тему која се радила са децом. У другом делу, полагали су се предмети:

1. Наука о васпитању с основама психологије раног детињства
2. Наука о дечијим забавиштима
3. Народни језик

⁷ ИАНС, Ф. 150, 5233/29.

4. Историја са географијом наше државе
5. Певање
6. Гимнастика
7. Цртање⁸

Нови „Закон о народној школи” донет је 1929. године. Према овом закону, забавишта као и народне школе имају третман државних установа, а већи градови и индустријски центри имали су обавезу да их оснивају. Забавишта су похађала мушка и женска деца од четири године до поласка у основну школу. Могла су бити отворена и у мањим општинама на захтев тамошње управе, или дечијих родитеља под условом да има најмање 50-торо деце узраста за забавиште. Законом је одређен програм и начин рада у забавишту, који до тада није био јединствен. Регулише и статус забавиља, према којем „у забавиштима могу да раде учитељице које су положили испит за забавиље”. Испит се могао полагати после две године праксе у забавишту⁹. У то време, 1929. године у Војводини је било 212 забавишта. Однос између забавишта и школа био је 20:100, што значи да је на сваких пет школа било једно забавиште. За забавиште је постојало велико интересовање, али недостатак простора и стручног кадра нису дозвољавали упис све деце. Похађала су га деца из различитих друштвених слојева. Ипак, највише је било деце земљорадника и занатлија.

Почетком тридесетих година 20-тог века, у Војводини постоји 241 забавиште, од тога мешовитих 239 (joш увек постоји једно мушко и једно женско забавиште). Према Плану и програму државе и министарства просвете, ради 172 забавишта. Поред државних, постојала су и немачка, мађарска, словачка, румунска и руска забавишта, укупно 69.¹⁰

Према подацима за школску 1935/36. годину, забавиште је похађало укупно 17.769 деце, а у њима је радило 219 забавиља (васпитачица). У Новом Саду 1931. године радило је 6 одељења забавишта у којима је било 420 деце. Сва одељења била су при основним школама: „Рокова школа” – католичка основна школа при цркви Светог Рока на Футошком путу, школа „Иван Гундулић”, „Вук Караџић”, Светојованска школа (данас Основна школа „Иво Лола Рибар”) и основна школа на Телепу. „Чисто” забавиште радило је у Алмашкој улици, у згради где се и данас налази забавиште. У згради на почетку данашње Улице Соње Маринковић било је забавиште и дом за сиромашну децу, који се звао „Кора хлеба”.¹¹

⁸ Исто

⁹ Закон о народним школама 1929. год. – Одредбе о забавишту.

¹⁰ Ристо Прентовић, нав. дело, 48–49.

¹¹ ИАНС, Ф. 150, 12815/33.

Министарство просвете 1931. године доноси нови правилник о полагању испита за забавиље који обухвата практични забавиљски испит који стичу забавиље са 20 месеци искуства рада у забавишту, са најмањом оценом – добар. Усмени део испита обухватао је следеће предмете:

1. Психологија раног детинства
2. Наука о дечијим забавиштима
3. Народни језик и књижевност
4. Историја и земљопис Краљевине Југославије
5. Певање и декламовање
6. Гимнастика и дечја игра
7. Цртање (илустровање и моделовање простих животних облика и предмета из дечје околине)
8. Администрација и познавање основа школског законодавства.¹²

Почетком 1940. године у Краљевини Југославији постоје Учитељске школе са правом организовања испита за забавиље у Новом Саду, Београду, Љубљани, Загребу, Сарајеву, Сплиту, Мостару, Крагујевцу, Цетињу и Скопљу. Политика Краљевине Југославије утиче и на образовање, тако да учитељска школа у Новом Бечеју школске 1940/41. године, када Југославија планира улазак у савез са Немачком, отвара курс за образовање забавиља на немачком језику.¹³

Организација рада забавишта регулисана је законом из 1940. године.

Опште одредбе:

1. Забавишта
2. Задатак забавишта
3. Примање деце
4. Здравствено старање о деци
5. Уређење забавишта
6. Управа и надзор
7. Васпитна средства
8. Радно време
9. Особље
10. Повремена забавишта и обданишта

Начин рада у забавиштима:

1. Васпитање
2. Методе рада

¹² Закон о народним школама 1931.год. – Одредбе о предшколским установама.

¹³ Ристо Прентовић, нав. дело, 60.

3. Дисциплинско-васпитне мере
4. Редовно дневно децје занимање
5. Одржавање веза са породицом – родитељски састанци
6. Свечаности
7. Вођење спискова

Програм рада:

1. Општа упутства за распоред градива
2. Душевно васпитање
3. Телесно васпитање
4. Музичко васпитање

Циљ овог закона био је да се рад у предшколским установама унапреди и осавремени, тако да представља основу на којој је настављен развој и изградња система предшколског васпитања после Другог светског рата у Југославији.

После краткотрајног априлског рата и капитулације Краљевине Југославије, Нови Сад и Бачка улазе у састав мађарске фашистичке државе. Службени језик је мађарски и све државне службе и институције функционишу под Мађарском државном управом. Систем школовања и наставни планови и програми јединствени су за целу државу. Окупационе власти, затварају већи број основних школа и забавишта у Новом Саду. Са радом настављају: забавиште у Роковој школи, основној школи на Телепу и забавиште у Алмашкој улици. Као што је био случај и са школама, остала забавишта су била претворена у војне магацине или је у њима била војска.¹⁴

Оснивање школе за васпитаче у Новом Саду

Одмах после ослобођења, обнова школства био је један од првих задатака нове власти. Поред основног и средњег школства, планира се подизање и унапређење предшколског васпитања. Донет је први послератни правилник о предшколским установама Социјалистичке Републике Србије. Између осталог, закон је донео и посебну уредбу о подизању и адаптацији зграда за предшколске установе и њиховом уређењу. Већ месец дана после ослобођења у Новом Саду настављају са радом постојећа забавишта уз велике потешкоће – недостатак обучених васпитача, простора, учила, игралишта, прехране. Нова забавишта нису отворана, али при основним школама, већ крајем 1945. године ради 9 одељења забавишта у којима је било 432 детета. Она су се налазила у следећим школама:

¹⁴ Исто стр.61.

- „Рокова школа” у Футошкој улици
- Јеврејска основна школа број 11 (на месту данашње гимназије „Исидора Секулић”)
- „Иван Гундулић”, поред ње је забавиште у Алмашкој улици
- „Вук Караџић” на Салајци
- „Јожеф Атила” на Телепу
- „Жарко Зрењанин” на данашњој Грбавици, касније пресељена
- „Иво Лола Рибар” – два одељења.¹⁵

До краја 1945. године у Новом Саду отворена је деčја установа „Пчелица”. Прва управница била је Милена Грујић. Рад се у почетку одвијао само на српском језику, а нешто касније је отворено и мађарско одељење. Касније ова установа мења назив у „Радосно детинство” које носи и данас. Значајну помоћ у оснивању и организовању предшколских установа организовале су чланице АФЖ Новог Сада. Већ тада је донет закон који је разликовао забавиште и обданиште. **Забавишта** су била при основној школи, под њиховом управом и финансирана из државног буџета. У њима се радило четири сата по посебном програму, са циљем да деца стекну предзнање и радне навике за основну школу. У **обданишту** су била деца запослених родитеља, где се учило и играло, у трајању од осам сати, док су родитељи на послу. Оба вида васпитања била су бесплатна, плаћала се само исхрана за децу у обданишту. Прве деčје **јаслице** организоване су у оквиру установе „Пчелица” у којима је према првом попису било само 54 бебе. У наредне две године број нових беба се повећавао, тако да су распоређене у 19 група.¹⁶

У јесен 1945. године почиње школска година по новим плановима и програмима у основним и средњим школама. Министарство просвете доноси закон о одвајању обданишта из основних школа. Повећан број деце и нови школски програми доводе до потребе нових обучених кадрова за рад са мањом децом. Обука за занимање учитеља и забавиља се раздваја. Постојеће школе називају се „учитељске”, а оснивају се нове које се називају „Школе за васпитаче”. Школовање у овим школама трајало је четири школске године, а од школске 1954/55. године уведено је петогодишње школовање. Школу за васпитаче могли су да упишу ученици са завршеном осмогодишњом школом, односно нижом гимназијом. Основни услов за пријем у ову школу био је да ученик (или ученица) буде физички и душевно здрав и да има слуха. Прва таква школа, која се одвојила од учитељске, била је у Вршцу, основана 1949. године. Прве школске године уписана су четири

¹⁵ В. Коцић, *Историјски преглед развоја предшколских институција у Новом Саду*, Предшколско дете, 1/1972, 32.

¹⁶ Ристо Прентовић, нав. дело, 65.

одељења. Како је потреба за васпитачима била све већа, а услова за оснивање школа у појединим крајевима Војводине још нису постојали, у неким учитељским школама одржавају се течајеви за васпитаче, у трајању од шест месеци до годину дана. Течајеви се одржавају у Сомбору, Вршцу, Панчеву и Сремским Карловцима.¹⁷ Срески одбор за просвету почетком 1950. године покреће иницијативу за оснивање школе за васпитаче у Новом Саду. Иницијатива добија подршку Градског комитета Комунистичке партије, која одређује да се новосадска школа отвори у згради бивше Учитељске школе и послератне гимназије, данашња Електротехничка школа „Михаило Пупин” у Улици Југословенске народне армије 79.¹⁸

Срески одбор за просвету разматрао је током наредних година питање оснивања оваквог облика школе у Новом Саду. Како је од раније постојала Учитељска школа (препарандија) у Сомбору и Београду, разматра се питање оснивања такве школе и у Новом Саду. Министарство просвете Народне Републике Србије у јануару 1952. године доноси одлуку о отварању средње школе за васпитаче у трајању од четири године у Новом Саду, која би обучавала стручне кадрове за јаслице, обданишта и забавишта. Већ по завршетку рата у Новом Саду се појавио недостатак стручног кадра за васпитаче.

Почетком педесетих година у Војводини још постоје стална и привремена или, како су их звали, сезонска забавишта. Број деце се повећавао, тако да је потреба за оваквим установама постајала све већа. У читавој Војводини у то време постојало је само 14 сталних обданишта, од тога у Новом Саду осам са 25 одељења.¹⁹

Новооснована школа требало је да обучава стручни кадар за рад са предшколском децом. Ученице које би завршиле ову школу, добијале су радно место у свим деловима тадашње државе. Школа за васпитаче, требала је да обучава ученице и из других република. Иницијативу за оснивање овакве школе подржало је и удружење учитеља Југославије, са намером да стручним кадром помогне у реализацији оснивања школе за васпитаче. Зграда предвиђена за Школу за васпитаче била је у доста лошем стању.

¹⁷ *Перспективе образовања васпитача*, Зборник радова поводом 40. година образовања васпитача (уредник Емил Каменов), Нови Сад, 1994.

¹⁸ Архив Педагошке академије Нови Сад, 1950–1952. год. Зграда у којој је смештена Школа за васпитаче, изграђена 1912. године на простору где се током 19. века налазила стара градска болница, једна је од најстаријих школских зграда у Новом Саду. У првом светском рату ту се налазила војна болница. После рата у овој пространој згради смештене су учитељска школа и нижа основна школа (до четвртог разреда). После Другог светског рата ту се налази мушка гимназија и економска школа, касније само гимназија „Моша Пијаде”. Данас је Електротехничка школа „Михаило Пупин”. Основ зграде је у облику слова „П”. Средњи део уличне фасаде је нешто виши од осталих делова са високим кровом и јарболом. После Првог светског рата, то је била једна од највећих зграда у Новом Саду.

¹⁹ Ристо Прентовић, нав. дело, 70.

Основна школа иселила се још 1939. године. Током рата, ту се налазило складиште војне опреме и муниције, а после ослобођења, једна јединица југословенске војске. Након њиховог одласка 1946. зграда је напуштена. Први задатак је био довести зграду у стање у којем може да се одржава настава. Срески одбор за просвету, по узору на васпитачке школе у другим градовима, доноси одлуку о оснивању у оквиру школе ђачког дома за полазнице школа за васпитаче. Одлучено је да се приземље школске зграде адаптира за спаваонице и дневни боравак ученица школе.

У јуну 1952. године Покрајински савет за просвету обавештава министарство да је почео упис ученика. Осим родног листа, ученице су морале приложити и уверење о лекарском прегледу и своју кратку биографију са разлогом зашто се уписују баш у ову школу. Убрзано се решавају и техничке ствари – израда печата, отварање деловодног протокола, именовање секретара. Први директор школе била је Вера Палов.²⁰

Предметни наставници били су: Смиља Георгијевић-Гергеч, српскохрватски језик и књижевност, Јован Јерковић, српскохрватски језик и књижевност, Пал Балаж, мађарски језик и књижевност и историја, Мирослава Кукин, француски језик, Ђурђица Милетић, немачки језик, Иштван Кепе, општа педагогија, историја педагогије и општа психологија, Вера Холцев Доватов, предшколска педагогија, Јеврем Ракић, предшколска педагогија, Милена Вучетић, методика предшколског васпитања и општа психологија, Војислав Раинац, методика предшколског васпитања, Деже Барта, историја и географија, Розалија Бока, историја, Аница Добановачки, историја и географија, Марија Перкучин, географија, Александар Бојкић, биологија, Карло Поважан, хемија, Лајош Богнар, физика и математика, Аника Ђула, цртање и лепо писање, Зорка Петровић, ручни рад и домаћинство, Васиљка Ракић, телесно васпитање, Драгослава Бењак, телесно васпитање, Анте Буцић, предвојничка обука, Сава Вукосављев, певање и свирање, Милица Манојловић, певање и свирање, Мира Михалек, певање и свирање, Наталија Ковачевић, клавир, Марта Ђурковић, клавир, Марија Кираљ, хармоника, Драгица Стевановић, хармоника, Мира Михалек, хармоника, Иван Михалек, виолина.

У први разред уписано је 195 ученика у 7 одељења. Ученицама које су завршиле неке од разреда у другим градовима, ти разреди су признати и оне су формирале одељење другог, трећег и четвртог разреда.

Наставни предмети били су:

²⁰ Архив Педагошке академије, 1952. год. Вера Палов је завршила учитељску школу у Београду, а пред почетак рата уписала је педагогију, на Филозофском факултету у Београду, коју је завршила након рата. Пре доласка у Нови Сад, радила је у основним школама у Ади, Ковачици, Сомбору, Вршцу. Касније је предавала на Вишој педагошкој школи у Новом Саду.

Први разред

Српски језик
Страни језик (француски,
немачки или руски)
Историја
Географија
Биологија
Хемија
Физика
Математика
Ручни рад и домаћинство
Певање
Цртање и лепо писање
Телесно васпитање
Хармоника
Клавир

Други разред

Психологија и логика
Српски језик и књижевност
Страни језик
Историја
Географија са геологијом
Биологија
Ручни рад
Певање
Цртање и лепо писање
Телесно васпитање
Клавир
Хармоника
Предвојничка обука

Трећи разред

Општа педагогија
Психологија са логиком
Српски језик и књижевност
Страни језик
Историја
Биологија
Ручни рад
Певање
Цртање и лепо писање
Телесно васпитање
Предвојничка обука
Домаћинство и ручни рад

Четврти разред

Историја педагогике
Предшколско васпитање
Основи марксизма и лењинизма
Српски језик и књижевност
Страни језик
Историја
Устав ФНРЈ и НР Србије
Домаћинство и ручни рад
Певање и свирање
Цртање и лепо писање
Телесно васпитање
Предвојничка обука

Свака ученица имала је своју страну у књизи евиденције, касније краће назване „Дневник”. Поред предмета који су се изучавали у том разреду и оцена добијених на крају првог полугодишта и на крају школске године, постојале су посебне рубрике за основне личне податке, занимање родитеља, прилике под којима се школује (добре, дете живи са једним родитељем, дете живи у дому). У посебну рубрику увођена су опажања о ученици са „индивидуалним особинама”. Ученице су описиване, између осталог као: „способне, вредне, воли рад у школи, осећај колективизма веома развијен, мирне, тихе, енергичне и врло упорне” и друго. Владање се посебно оцењивало описним оценама. Од прве школске године уписивана су одеље-

ња која су наставу похађала на мађарском језику, која су на свим годинама имала исте предмете као и српска с тим што су осим српског језика имала и предмет мађарски језик.

Наставнички кадар је долазио углавном из учитељске школе, из Сремских Карловаца, али и из других места. Запослени у настави доносили су „потврду о раду” од школа из којих су долазили, у којима је описиван њихов претходни рад. Поред најуобичајених карактеристика: познавање предмета, добро планирање рада на часу, стручно знање преноси на ученике и друго, било је и учествовање у описмењавању родитеља ђака из одељења, у грађанству ужива велики углед, успешно користи наставу за васпитање југословенског социјалистичког патриотизма. Значајна пажња посвећивана је и здрављу ученица, тако да се ни једна није могла уписати без потврде о вакцинисању у основној школи коју је завршила. Но и поред тога две године након оснивања школе и ђачког дома у оквиру ње, 1954. године појавила се дизентерија, тако да је санитарна инспекција градског Народног одбора донела решење о карантину за 7 до 10 ученица. Забрањен им је излазак и прописана дијетална исхрана.

Прва седница наставничког савета (наставничког већа) одржана је 10. септембра 1952. године, на којој су одређени циљеви и задаци школе, подела ученица на одељења, подела предмета и разредних старешина, припрема уписаних у четврти разред за матуру.¹

Циљеви и задаци школе: „Наша школа је стручна школа специјалног типа. Наш основни циљ је припремање ученица за васпитаче деце у предшколским установама. Њихова дужност ће бити да васпитају децу од 3 до 7 година. То је тежак и одговоран посао, али и частан. За тај посао њих треба добро припремити, а то ће бити дужност целог наставничког колектива, а не само наставника педагогије.”

Наставнички колектив: „Тешко је у почетку школске године говорити о чврстом наставничком колективу, када смо се са малим изузетком, једва познавали међусобом. Но код сваког се видела тежња да допринесе учвршћивању колектива. Односи су постајали присни, другарски. Где год је било потребно, пружала се међусобна помоћ. То је у многome допринело нормализовању рада и већ крајем првог полугодишта, имао се утисак да школа ради већ дуже време”.

„Лик васпитача мора да обави своје одговорне задатке:

- Кроз причице, песмице и рецитације, игре и различита друга занимања наших малишана, треба да се упознају са нашом друштвеном стварношћу, побуђујући на тај начин љубав према земљи и нашим народима;

¹ Исто, 1952. год.

- Стицати навике даљег стручног и идеолошко-политичког усавршавања како би биле припремљене за самосталан рад;
- Сва знања и васпитне мере давати топло, искрено и убедљиво;
- Проналазити нове путеве и средства да се деца заинтересују;
- Бавити се сваким дететом у циљу откривања мана и стицања позитивних особина;
- Бити близак деци и волети их, унети топлину у читав наставно-васпитни рад;
- Остварити чврст колектив наставника и ђака међусобним поверењем и поштовањем човекове личности.”

Прве школске године уписана су одељења:

I_a – 34 ученица

I_b – 35 ученица

I_ц – 38 ученица (настава на мађарском језику)

III – 33 ученице

IV_a – 2 ученице

IV_b – 19 ученица (настава на мађарском језику)

Други разред није уписан због слабог успеха свих ученица које су из других школа долазиле у новосадску Васпитачку школу.

На првој седници Наставничког већа извршена је подела предмета и разреда. На почетку прве школске године, школа за васпитаче добија и свој Правилник о унутрашњој организацији рада у школи. Правилник је регулисао радно време служби у школи, долазак и одлазак наставника и других радника, поступак код закашњења и изненадног одсуства радника, долазак у школу ван радног времена и задржавање после рада, долазак и боравак ученика, улаз осталих лица, одржавање реда, коришћење и уређивање просторија, дежурство ученика, однос ученика према наставницима и другим радницима школе.

Субота је био радни дан са одржавањем наставе, као и радом секретаријата и административно-финансијског особља, а седнице, састанци и други скупови у школи одржавали су се ван радног времена. Надзор о редовном и тачном доласку и одласку наставника вршио је директор.

- Улазак и излазак наставника и других лица у и из учионице, ученици поздрављају устајањем. Ученици не поздрављају наставнике и друга лица устајањем, једино када се налазе у школској радионици, када је у току израда писмених задатака и када се у кабинетима изводе експерименти.

- Ученицима није дозвољено да без позива улазе у зборницу и секретаријат. Од овог правила се изузимају једино дежурни ученици у згради.

- Ученице су дужне да долазе у школу чисте и уредне, ненашминкане, неофарбане косе и обучене у једнобојна одела (кецеље). По завршет-

ку последњег наставног часа, пошто уреде учионицу или другу радну просторију, ученици у реду излазе из школе без задржавања у ходницима или дворишту. Ученици ословљавају наставнике и друге раднике школе са „друже” (друже секретару, друже професоре).

Удружење васпитача основано је 30. марта 1952. године у Љубљани. На оснивачком конгресу утврђени су циљеви и задаци удружења „Васпитање и друштвена брига за младе генерације, брига са установе у којима делује удружење. На тим темељима, као саставни део општег друштвеног васпитног система и старања за децу, основане су ове установе, унапређивана њихова унутрашња организација, животни рад, према економским могућностима и потребама земље”. Отворена је дискусија о „Предлогу система образовања и васпитања у ФНРЈ”. Други конгрес Удружења васпитача Југославије одржан је 1957. године у Новом Саду. Поднет је извештај о раду Удружења између два конгреса. Изабран је Централни одбор удружења. Један од закључака Конгреса био је: „Наш други конгрес одржан је у време непрекидне борбе напредног дела човечанства за очување мира у свету, за мирну сарадњу и активну коегзистенцију између народа и држава, при чему наша земља заузима видно место.”

Други конгрес васпитача Југославије одлучио је да се у централном одбору изабере 23 члана, а у надзорном одбору три члана.²

Прве две генерације ученика школе за васпитаче припремиле су се за васпитачки позив у четворогодишњој средњој школи. Од школске 1954/55. године, школа је трајала пет година.

У **петом разреду** се уче следећи наставни предмети:

- Српски језик и књижевност (одељење на мађарском учи мађарски језик)
- Страни језик
- Педагогија
- Психологија
- Филозофија
- Методика и школски рад
- Друштвено уређење ФНРЈ
- Техничко образовање
- Музичко васпитање
- Телесно и здравствено васпитање

Ученици одељења на мађарском језику у свих пет разреда учили су мађарски језик и књижевност.

² Исто, 1957.год.

Савезни завод за проучавање школских и просветних питања из Београда, у јулу 1956. објављује податке о школовању наставног кадра на територији САП Војводине.

Школа је, пратећи реформе образовног система, током друге половине 20. века пролазила кроз бројне трансформације, да би у нови век ушла организована као Виша школа за образовање васпитача.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

1. Историјски архив града Новог Сада, фондови Магистрата слободног и краљевског града Новог Сада (1784–1918) и Градског поглаварства Новог Сада (1919–1941)
2. Архив Педагошке академије

ЛИТЕРАТУРА

1. Васа Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад, 1951.
2. Закон о народним школама из 1929. године – Одредбе о забавишту
3. Закон о народним школама из 1931. године – Одредбе о предшколским установама
4. Радомир Макарић, *Опита учитељска Скупштина у Бечеју 1890. године*, Педагошка стварност, Нови Сад, 1965.
5. В. Коцић, *Историјски преглед развоја предшколских институција у Новом Саду*, Предшколско дете, 1/1972.
6. *Перспективе образовања васпитача*, Зборник радова поводом 40. година образовања васпитача (уредник Емил Каменов), Нови Сад, 1994.

GORAN JOVIČIĆ, Geschichtslehrer
Technische Schule "Mileva Marić Einstein"
Novi Sad

FACHLICHE AUSBILDUNG VON ERZIEHERN IN NOVI SAD – VOM BEGINN DES
UNTERHALTERINNENKURSES BIS ZUR GRÜNDUNG DER "ERZIEHERSCHULE"

ZUSAMMENFASSUNG: Das Bildungswesen und die Arbeit mit Kindern haben eine lange Geschichte in der Woiwodina und in Novi Sad. Die erste Vorschuleeinrichtung auf diesem Raum wurde im Jahre 1843 in Subotica eröffnet, es folgten Großbecskerek (heute Zrenjanin), Senta, und im Jahre 1867 Novi Sad und Kanjiža.

Der Magistrat der Stadt Novi Sad hat noch 1866 die Möglichkeit der Eröffnung eines Kindergartens für Kinder im Alter von 3 bis 7 Jahren in Betracht gezogen. Im damaligen Österreich hat es noch kein Gesetz über Einrichtungen für Vorschulkinder gegeben. Jede Stadt musste so was selbst organisieren. Der Magistrat der Stadt Novi Sad hat die Unterstützung einer Anzahl von Handwerkern bekommen, wie auch vom Verein der serbischen Frauen von Novi Sad (Društvo žena Srpkinja Novosađanki), aber die größte Hilfe kam aus Wien. Kaiserin Elisabeth, Frau des Kaisers Franz Josef, war Gründerin der Stiftung zur Hilfe den Bildungs- und Erziehungseinrichtungen im ganzen Kaisertum. Im Juni 1867 kam die Hilfe von 300 Silbergulden für einen Kindergarten, und nach drei Monaten, am 1. Oktober, begann die Tätigkeit der "Einrichtung zur Betreuung von Kindern", wie der Name des ersten Kindergartens in Novi Sad lautete.

Das Kinderschutzgesetz, im Jahre 1891 erlassen, verpflichtete alle "kaiserlichen Freistädte" dazu, ständige Kindergärten zu gründen, falls sie mehr als 40 Kinder haben. Wenn sie mehr als 15 Kinder hatten, mussten sie eine Betreuungsstätte haben (heute Kindergarten).

In den ersten Jahren des neuen Staates war es ein großes Problem, eine gemeinsame Sprache in allen Kindergärten einzuführen, denn alle Völker in der Woiwodina hatten ihre eigenen Kindergärten. Im Juni 1921 wurden in Novi Sad eine Kinderambulanz und ein Kindergarten als eine einheitliche Einrichtung eröffnet. Die gesetzlichen Bedingungen für die Erlangung der Qualifikation als Unterhalterin wurden im Regelwerk über Unterhalterinnenprüfungen bestimmt. Die Prüfung konnte nach mindestens zwei Jahren Arbeit im Kindergarten bestanden werden, wenn die Arbeit mindestens mit der Note genügend bewertet war.

Durch das neue Volksschulgesetz aus dem Jahre 1929 hatten Kindergärten den Status von staatlichen Einrichtungen, und größere Städte und Industriezentren waren verpflichtet, sie zu gründen. Jungen und Mädchen ab 4 Jahren

bis zum Schulalter sollten Kindergärten besuchen. Das Bildungsministerium hat im Jahre 1931 das neue Regelwerk über Unterhalterinnenprüfungen erlassen. Die Prüfung hat den praktischen Teil umfasst, und das Recht darauf hatten Unterhalterinnen mit 20 Monaten Arbeitserfahrung, mit der Mindestnote - gut. Anfang 1940 gab es im Königreich Jugoslawien Lehrerschulen mit Recht auf die Organisierung von Unterhalterinnenprüfungen in Novi Sad, Belgrad, Ljubljana, Zagreb, Sarajevo, Split, Mostar, Kragujevac, Cetinje und Skoplje.

Nach der Befreiung war der Wiederaufbau des Bildungswesens eine der ersten Aufgaben der neuen Regierung. Neben der Grund- und Mittelschulbildung hat man auch die Errichtung und Förderung der Vorschulerziehung geplant. Schon einen Monat nach der Befreiung haben bestehende Kindergärten in Novi Sad wieder die Arbeit aufgenommen, aber mit vielen Schwierigkeiten: Mangel an ausgebildeten Erziehern, Räumen, Lernmitteln, Spielplätzen, Verpflegung. Neue Kindergärten wurden nicht eröffnet, aber schon Ende 1945 waren in Grundschulen 9 Kindergärtengruppen mit insgesamt 432 Kindern tätig. Bis Ende 1945 wurde in Novi Sad die Kindererziehungseinrichtung "Pčelica" eröffnet. Am Anfang arbeitete man nur in serbischer Sprache, und etwas später gründete man eine ungarische Abteilung. Später änderte sie ihren Namen in "Radosno detinjstvo", wie sie heute noch heißt.

Das Bildungsministerium hat das Gesetz über die Trennung der Kindergärten von Grundschulen erlassen. Eine größere Zahl von Kindern und neue Schulprogramme führten zum Bedarf an neuen ausgebildeten Fachkräften für die Arbeit mit kleineren Kindern. Die Ausbildung für den Beruf der Lehrer und Unterhalterinnen wurde getrennt. Die bestehenden Schulen hießen "Lehrerschulen", und es wurden auch neue unter dem Namen "Erziehschulen" errichtet.

Die Ausbildung an diesen Schulen dauerte vier Schuljahre, und im Schuljahr 1954/1955 wurde die fünfjährige Ausbildung eingeführt.

Anfang 1950 wurde die Initiative ergriffen, eine Erziehschule in Novi Sad zu gründen, und das Bildungsministerium der Republik Serbien hat im Januar 1952 den Beschluss über die Errichtung der vierjährigen Mittelschule für Erzieher erlassen, die Fachkräfte für Kinderkrippen, Kindergärten und Vorschulen ausbilden würde.

Die neu gegründete Schule sollte Fachkräfte für die Arbeit mit Vorschulkindern ausbilden. Schülerinnen, die diese Schule abgeschlossen hatten, wurden in allen Teilen des damaligen Staates angestellt. Die Erziehschule sollte auch Schülerinnen aus anderen Republiken ausbilden.

SCHLÜSSELWÖRTER: Novi Sad, Betreuungsstätten, Unterhalterinnen, Erziehschule, Vorschulen Kindergärten, Lernen, Praxis

ПЕТАР ЂУРЂЕВ, професор историје
Гимназија „Јован Јовановић Змај” Нови Сад

ПОЛИТИКА МАЂАРСКОГ ОКУПАТОРА ПРЕМА ФУДБАЛСКОМ СПОРТУ У НОВОМ САДУ У 1941. ГОДИНИ

САЖЕТАК: Окупаторска власт је по заузимању Новог Сада 1941. године, темељно реорганизовала фудбалски спорт. Дозволе за рад добили су само фудбалски клубови који су сматрани подесним према новоуспостављеном режиму. Регистровани су следећи клубови: Новосадски атлетски клуб (Újvidéki Atlétikai Club), Новосадски железничарски атлетски клуб (Újvidéki Vasutas Atlétikai Club), Тореквеш (Törekvés), Новосадски фудбалски клуб (Újvidéki Futball Club), Дунав (Duna S.C.) и Рапид (Rapid S.C.). Извршена је прерасподела имовине између клубова који су наставили рад, као и расподела фудбалских стадиона и игралишта на територији града Новог Сада.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фудбал, Нови Сад, стадиони, Бранко Миловановић, Новосадски атлетски клуб (Újvidéki Atlétikai Club), Новосадски железничарски атлетски клуб (Újvidéki Vasutas Atlétikai Club), Новосадски фудбалски клуб (Újvidéki Futball Club), Рапид (Rapid S.C.).

Први организовани фудбалски клубови у Новом Саду појавили су се крајем прве и током друге деценије двадесетог века. У року од двадесетак година фудбал у Новом Саду је прошао трновити пут од аматерског омладинског спорта до готово потпуно професионалног спорта. Клубови као „Војводина” (који је окупао људе пројугословенске и просрпске оријентације) и „Новосадски атлетски клуб” (који је окупао један део новосадских Мађара) остварили су завидне резултатске успехе у најелитнијем фудбалском такмичењу Краљевине Југославије. У времену пред избијање Другог светског рата новосадски фудбалски клубови такмичили су се у два ранга у оквиру „Новосадског лоптачког подсавеза”.

Увидом у „Службени гласник Новосадског лоптачког подсавеза”¹ и

¹ *Службени гласник Новосадског лоптачког подсавеза*, бр. 209. и 210, 13. и 30. јануар 1941. године.

дневни лист „Дан“² можемо утврдити који су фудбалски клубови са територије града Новог Сада непосредно пред избијање Другог светског рата, учествовали у лигашким такмичењима „Новосадског лоптачког савеза“. То су били „Војводина“, „Јуда Макаби“, „Новосадски атлетски клуб“, „Раднички“, „Текстил“, „Трговачки“, „Рapid“, „Ливничар“, „Железничарски атлетски клуб“, „Славија“, „Југославија“, „Гвожђар“, „Дунав“, „Напред“, „Истра“, „Зрињски“, „Јелачић“ и „Новосадски фудбалски клуб“.

Фудбал као важан феномен друштвеног организовања често може истраживачима да пружи кристално јасну слику дешавања у друштву као и назнаку будућих политичких кретања. Злогласан предзнак приближавања тешких искушења у ратним временима била је одлука Управе С.К. „Рapid“ од 27. марта 1941. године, о иступању из „Новосадског лоптачког савеза“ и прикључивању новоснованом „Немачком фудбалском савезу Бачке“.³

Вихор Другог светског рата надвио се над Новим Садом у априлу месецу 1941. године. После краткотрајног и неуспешног отпора југословенске војске, мађарска ревизионистичка армија заузела је престоницу Дунавске бановине 13. априла 1941. године. Уследила су убиства, хапшења, пљачке и протеривања са циљем стварања режима националне неправедности.⁴ Све сфере друштвеног живота биле су погођене политиком победника. Фудбал као спорт широких народних маса није могао да избегне диктат победника.

У Историјском архиву Града Новог Сада налази се докуменат који нам много говори о циљевима и намерама окупаторске политике према националним заједницама и спортским друштвима у Новом Саду.⁵ Саветник за опште послове известио је 5. јуна 1941. године Привредно одељење Града Новог Сада о расподели фудбалских терена у граду и о одобрењу регистрација фудбалских клубова.

У првој такчи овог документа побројани су клубови који су добили дозволе за рад : „Новосадски атлетски клуб“ (Újvidéki Athlétikai Club), „Новосадски железничарски атлетски клуб“ (Újvidéki Vasutak Athlétikai Club), „Тореквеш“ (Törekvés), „Новосадски фудбалски клуб“ (Újvidéki Futball Club), „Спорт Клуб Дунав“ (Duna S.C.) и Спорт Клуб „Рapid“ (Rapid S.C.).⁶ Сви клубови су регистровани по законима Мађарске и сходно томе понели су и мађарска имена.

Јасно се види да на овом списку „недостају“ неки од најуспешнијих и најпопуларнијих предратних фудбалских клубова у граду. Нема „Јуде Ма-

² Дан, бр.17–81 за 1941. годину.

³ Дан, број 76, 27. марта 1941. године

⁴ Група аутора, *Нови Сад у рату и револуцији*, Нови Сад, 1976, 524–533.

⁵ ИАНС. Ф. 228, 26964/1941.

⁶ Исто.

кабија” који је у свом раду окупљао новосадске Јевреје, нема најтрофејнијег клуба „Новосадског лоптачко подсавеза” С.К. „Војводина”, а такође нема ни С.К. „Радничког” који је у свом раду окупљао раднике и људе социјалистичког политичког усмерења. Из оваквог потеза може се закључити да је дозвољена активност само оним клубовима у које су власти имале поверења да неће својим радом штетити намерама окупатора у новоуспостављеном стању.

Другом тачком већ спомињаног документа, решено је питање поделе фудбалских средстава између активних фудбалских клубова. Клубовима који нису наставили рад одузета је целокупна имовина која је постала предмет опште отимачине. У то време председник С.К. „Војводина”, Бранко Миловановић овако је описао дешавања тих дана: „Нажалост, само мало тога успео сам да спасим јер ми је глава била у торби. Десетак највреднијих трофеја закопао сам код моје сусетке у башти, у Улици златне греде. Добро сам проценио да фашисти код старице, која је сама живела, неће много вршљати. Ти пехари су цео рат провели под земљом и то је једино што сам успео да спасем. Сада су у Војвођанском музеју. Све остало је пропало и уништено”⁷. Опрема, пехари и архива клубова који нису наставили рад заувек су нестали и то представља огроман проблем за реконструкцију фудбалских збивања у Новом Саду пре Другог светског рата.

Расподела имовине урађена је на следећи начин : „Тореквеш” и „Дунав” су добили по 20% од укупних средстава, док је остатак подељен између „Рапида”, „Новосадског Атлетског Клуба”, „Новосадског Железничарског Клуба” и „Новосадског фудбалског клуба” тако што је сваки клуб добио по 15%.⁸ У документу такође пише да се ова уредба није односила на медаље, готовину, опрему, трофеје и награде клубова. Расподела тих средстава требала је да се реши посебном уредбом.⁹

Тачком три овог документа решено је питање прерасподеле спортских борилишта у Новом Саду. Заједничко игралиште С.К. „Јуда Макабија” и С.К. „Војводина” („Карађорђе”)¹⁰ додељено је „Новосадском атлетском клубу”.¹¹ Интересатно је да је у документу поменут назив „Карађорђе”, иако је власт окупатора у Новом Саду трајала већ два месеца. Касније, ово игралиште понеће назив по регенту мађарске, адмиралу Миклошу Хортију¹². Бивше игралиште „Трговачког”, које се налазило код Градске болнице¹³ додељено је на заједничко коришћење С.К. „Дунав” и С.К. „То-

⁷ Лист Ф.К. Војводина, бр. 5/6, децембар 1984. године, Нови Сад, 26.

⁸ ИАНС, Ф. 228, 26964/1941.

⁹ Исто.

¹⁰ Данашњи стадион Ф.К. „Војводина”

¹¹ ИАНС, Ф. 228, 26964/1941.

¹² ИАНС, Ф. 259, 38532/1943.

¹³ Политика, бр. 8889, 3. јуна 1933. године, 11.

реквешу”. Игралиште С.К. „Радничког”, које се налазило на потезу између Свиларе и старог канала према Дунавској обали¹⁴ додељено је „Новосадском железничарском атлетском клубу”. С.К. „Рapid” припало је игралиште „Новосадског атлетског клуба” које се налазило насупрот игралишта „Карађорђе”. Тај терен требало је да „Рapid” дели са „Новосадским фудбалским клубом” који је добио право само да изнајмљује ово игралиште.

Нове власти нису донеле одлуку ко ће користити игралиште „Новосадског железничарског клуба”. Терен је био „лоциран од данашњег стадиона Војводине према садашњој управној згради Електровојводине”.¹⁵ Игралиште је привремено остало без корисника али бригу о његовом одржавању наставила је да води Управа „Нжак-а”.¹⁶ У документу се спомиње и Бачко игралиште(које је подигнуто напором и радом градских власти и Гимназије „Краља Александра I”) за које је решено је да остане у градском власништву.¹⁷

У само три тачке на једном листу хартије прецртана је фудбалска мапа Новог Сада. Ипак, Други светски рат није зауставио развој фудбалског спорта у Новом Саду. Лопта је наставила да се котрљала и опчињава машту генерације младих Новосађана. Неки од њих, играјући фудбал, сањали су о слободи док су се други надали да ће стање остати непромењено. По ослобођењу 1944. године неки клубови којима је по доласку окупатора рад био забрањен обновили су своју активност док су готово сви клубови који су играли за време окупације морали да обуставе свој рад.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

1. Историјски архив Града Новог Сада,
Ф. 228 Команда места слободног и краљевског града Новог Сада (1941–1944) и
Ф. 259 Градско начелство слободног и краљевског града Новог Сада (1941–1944)

ШТАМПА

1. Политика
2. Дан

¹⁴ Група аутора, *Ф.К. „Раднички” Детелинара*, Нови Сад, 2005, 28.

¹⁵ Радослав Јовановић и Милан Грбић, *Фудбалски клуб Железничар Нови Сад*, Београд, 1996, 12.

¹⁶ ИАНС, Ф. 228, 26964/1941.

¹⁷ Исто.

3. Службени гласник Новосадског лоптачког подсавеза
4. Лист Ф.К. „Војводина”

ЛИТЕРАТУРА

1. Мила Чобански-Звонимир Голубовић-Живан Куманов, *Нови Сад у рату и револуцији 1941–1945, књига I*, Нови Сад, 1976.
2. Група аутора, Ф.К. „Раднички” *Детелинара*, Нови Сад, 2005.
3. Радослав Јовановић и Милан Грбић, *Фудбалски клуб Железничар Нови Сад*, Београд, 1996.

PETAR ĐURĐEV, Geschichtslehrer
Gymnasium "Jovan Jovanović Zmaj"
Novi Sad

POLITIK DER OKKUPATIONSMACHT GEGENÜBER DEM FUßBALLSPORT IN NOVI SAD IM JAHRE 1941

ZUSAMMENFASSUNG: Der Fußballsport in Novi Sad hatte bis zum Beginn des Zweiten Weltkriegs eine dynamische Entwicklung erlebt. Die erfolgreichsten und populärsten Klubs waren "Vojvodina" (versammelte Menschen der serbischen und jugoslawischen Orientierung), "NAK" (Klub der Novisader Ungarn), "Juda Makabi" (Klub der Novisader Juden) und "Radnički" (versammelte Arbeiter und Menschen der sozialistischen politischen Orientierung).

Die ungarische Revisionistenarmee besetzte Novi Sad am 13. April 1941. Es folgten Morde, Verhaftungen, Plünderungen und Vertreibungen mit dem Ziele, ein Regime der nationalen Ungleichberechtigung zu schaffen. Alle Sphären des gesellschaftlichen Lebens waren von der Politik der Siegermacht betroffen. Als Sport der breiten Volksmassen konnte Fußball dem Diktat dieser Macht nicht entweichen. Die neue Regierung hat eine Tätigkeitsgenehmigung nur denen Klubs erteilt, für die gefunden wurde, dass sie das neu errichtete Regime durch ihre Tätigkeit nicht gefährden würden. Die Genehmigungen haben folgende Klubs bekommen: "Novisader Athletikklub" (Újvidéki Athlétikai Club), "Novisader Athletikklub der Eisenbahner" (Újvidéki Vasutas Athlétikai Club), "Tőrekvés", "Novisader Fußballklub" (Újvidéki Futball Club), "Sportklub Donau" (Duna S.C.) und Sportklub "Rapid" (Rapid S.C.).

Fußballmittel wurden unter jenen Klubs umverteilt, die ihre Arbeit fortgesetzt hatten. "Tőrekvés" und "Donau" haben je 20 % der gesamten Mittel bekommen, und der Rest wurde zwischen dem "Rapid", "Novisader Athletikklub", "Novisader Athletikklub der Eisenbahner" und dem "Novisader Fußballklub" verteilt, indem jeder Klub je 15 % bekommen hat. Bei dieser Umverteilung sind Ausstattung, Pokale und Archive der Klubs, die ihre Tätigkeit nicht fortgesetzt hatten, für immer verschwunden.

Der Okkupant führte auch die Umverteilung der sportlichen Wettkampfstätten in Novi Sad durch. Der gemeinsame Sportplatz von "Juda Makabi" und "Vojvodina" ("Karadjordje") wurde dem "Novisader Athletikklub" zugeteilt. Dieser Sportplatz bekommt später seinen Namen nach dem Regenten Ungarns, dem Admiral Miklós Horthy. Der ehemalige Sportplatz von "Trgovački", der sich beim Stadtspital befand, wurde den Sportklubs (S.K.) "Donau" und "Tőrekvés" zur gemeinsamen Nutzung zugeteilt. Der Sportplatz von "Radnički", der zwischen der Seidenfabrik und dem alten Kanal zum Donauufer lag, wurde dem "Novisader Athletikklub der Eisenbahner" gegeben, und dem S.K. "Rapid"

der Sportplatz des "Novisader Athletikklubs", der gegenüber dem Sportplatz "Karadjordje" lag. Diesen Sportplatz sollte der "Rapid" zusammen mit dem "Novisader Fußballklub" nutzen, der aber nur das Recht darauf bekam, diesen Sportplatz zu mieten. Die neue Regierung hat keinen Beschluss erlassen, wer den Sportplatz des "Novisader Eisenbahnerklubs" nutzen konnte. Das Terrain lag zwischen dem heutigen Stadion von Vojvodina und dem heutigen Verwaltungsgebäude der Elektrovojvodina. Der Sportplatz ist vorläufig ohne Nutzer geblieben, aber um ihn kümmerte sich weiter die Verwaltung des "Novisader Athletikklubs der Eisenbahner". Im Dokument wird auch der Schulsportplatz (durch die Anstrengungen und Arbeit der Stadtbehörden und des Gymnasiums "König Alexander der I." errichtet) erwähnt, für den beschlossen wurde, dass er im Eigentum der Stadt bleibt.

SCHLÜSSELWÖRTER: Fußball, Novi Sad, Stadien, Branko Milovanović, Novisader Athletikklub (Újvidéki Athlétikai Club), Novisader Athletikklub der Eisenbahner (Újvidéki Vasutas Athlétikai Club), Novisader Fußballklub (Újvidéki Futball Club), Rapid (Rapid S.C.)

МИРОСЛАВ ЈАЋИМОВИЋ, професор историје
Е-гимназија, Нови Сад

НОВОСАДСКЕ КУЛТУРНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ У ПЕРИОДУ ОКУПАЦИЈЕ 1941–1944. ГОДИНЕ У ОГЛЕДАЛУ ЛИСТА НОВА ПОШТА

САЖЕТАК: Културно-просветни развој Новог Сада прекинуо је почетак Другог светског рата. Период мађарске окупационе управе (од марта 1944. године и немачке) у Новом Саду пратила су изузетно тешка времена и догађаји. Готово све институције у окупацији требало је да утичу на формирање јавног мњења у корист окупатора а међу њима су свакако битан фактор представљале школе и штампа. Српске културне институције су најпре забрањене да би се нешто касније избориле за ограничено деловање и функционисање.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Нови Сад, окупација, култура, школство, Матица српска, новосадска штампа, Нова пошта.

У Новом Саду су до Другог светског рата деловале многобројне српске културне институције. Најстарија и најважнија градска установа свакако је била Матица српска. Основана је давне 1826. године првобитно у Будимпешти, да би у Нови Сад била пресељена 1864. године. Матица српска је одмах по завршетку Првог светског рата показивала намере да руководи културном и просветном акцијом на територији не само Војводине, него и целе новостворене државе. На челу ове институције нашле су се многе личности, почев од Гедона Дунђерског, Васе Стајића па до последњег предратног председника др Александра Моча. Период између два светска рата у Матици је обележен низом сукоба због којих је изгубила своју величину и моћ.¹ Након оставке Васе Стајића на место председника Матице српске 1936. године, долази др Александар Моч, који је избором од 20. новембра 1938. званично потврђен и на чијем ће челу остати све до 1945. године. Уласком окупационе мађарске војске у Нови Сад и

¹ О Матици српској у периоду између два светска рата види више у монографији Биљане Шимуновић-Бешлин, *Матица српска у Краљевини Југославији*, Београд, 1997.

завођењем војне управе, ни ова српска културна институција неће бити изузета од стављања под комесарску управу. Већ десетог дана од окупације одржана је седница Извршног одбора, по ком је даље вођење ове институције морало бити препуштено именованом поверенику Јожефу Блажеку, новосадском трговцу. Повереник Блажек је већ почетком маја 1941. године саопштио њеним службеницима да су по налогу војних власти ослобођени свих дужности које су до тад вршили у тој установи. Након службеног преузимања Матице, задатак повереника и његових помагача био је решавање проблема у Сиротишту Марије Трандафил (које је такође припадало Матици српској) и питање културног блага из Библиотеке и Музеја Матице српске. Сиротиште, којем је промењено име, за учитеља и управника добија најпре Изабелу Фусгангер а потом и Јожефа Волфа. *Сиротиште Трандафил*, *Ујвидек* могло је да настави са радом али под условом да учитељ (управитељ) као и половина деце морају бити мађарске националности. До повратка делимичне самоуправе Матици српској, дужност учитеља у сиротишту обављао је и Гержон Нађ. Просторије Библиотеке и Музеја Матице српске су запечаћени. Садржаји код појединих Матичиних књига (па чак и слика), оцењени као штетни по мађарску државу, издвајани су и бележени на посебне спискове. То су могле бити поред српских, јеврејске, комунистичке још и руске публикације. Матичин повреник је 11. марта 1942. године уписао 69 дела штетних по мађарску државу а списак потом послао градоначелнику Новог Сада Нађ Миклошу, а сам материјал није смео бити доступан јавности.²

Прва промена која је уследила у Матици српској је смена Матичиног повереника Блажека, 15. јула 1942. године дошла је по личној наредби градоначелника Новог Сада. На његово место постављен је Ђула Урлих, бивши инспектор краљевске банске управе Дунавске бановине и дотадашњег градског саветника. Јожеф Блажек који се већ тада налазио у притвору није учествовао у примопредаји дужности и инвентара. Тешко се може рећи када се почело размишљати о враћању делимичне самоуправе Матици српској, али је коначна потврда о поновној обнови рада културног друштва Матица српска стигла у руке градоначелника Новог Сада Нађ Миклоша, средином фебруара 1943. године. Дозвола мађарског министра унутрашњих послова Керестеш-Фишера била је јасна, друштво ће имати делимичну самоуправу али са строгим ограничењима. У договору са председником владе Миклош Калаиом договорено је да се за обављање посло-

² На седници Извршног одбора поред Моча били су и Тодор Милић, Јован Ненадовић и други, кад је по наредби Ференца Бајора, Блажек преузео управу Матице српске. Међу одузетим књигама штетних по Мађарску, била је и једна слика под називом *Борба српске коњице*, док су четири слике однете у Градску кућу. О Матици српској погледај више у: Ненад Дошлић, *Матица српска 1941–1951, магистарски рад*, Београд, 2003.

ва у Матици српској одреди и министарски повереник Пал (Павла) Бала, кога би замењивао жупан Лео Деак. Такође је тражено да се на састанцима који се одржавају у Матици српској увек мора наћи и повереник, односно његов заменик Деак. Они су имали право вета на сваку одлуку која се донесе на састанцима, а спорне одлуке су се на решавање упућивале у року од два дана министру унутрашњих послова. Руководство Матице могле су обављати само особе насељене на територијама, враћеним мађарској круни. Тако је већ трећег марта 1943. године у Матичиним просторијама извршена примопредаја дужности са старе на нову управу. Нову управу чинили су, поред председника Александра Моча, секретар Никола Милутиновић, књиговођа Радивој Ковачевић и правозаступник Коста Хаџи млађи. Нова управа је одмах почела да обнавља свој чиновнички кадар и преузима надлежности Задужбине Марије Трандафил, Матичине библиотеке и Музеја, док су стари службеници отпуштени.³ Сам Пал Бала је на једном предавању у Будимпешти након ступања на положај повереника истакао како су везе између Срба и Мађара толико блиске, колико и њихова заједничка историја. *Мађарско-српски односи потичу још из времена Арпада, када имају заједничке претње након које су се мађарски краљеви сродили са Немањинима. Говор је завршио речима, Мађарство хоће да у запоседању Делвидека види и окончање столетних размирица између два народа. На мађарској страни постоји таква намера али под условом да не дође у питање интегритет мађарског државног подручја.*⁴

Сиротиште Трандафил је по преузимању имало највише мађарске деце (28) и српске (12), али и оно, како није било довољно средстава за даље издржавање ове деце, распуштено је првог октобра исте године. Сва деца су враћена својим родитељима или добротворним установама. Библиотека Матице српске била је отворена само за чланове Матице, док је Музеј био отворен за свакога од 1943. године у периоду од пролећа до јесени. На челу Музеја налазио се управник Жарко Васиљевић. Осим књига штетних по Мађаре и њихову државу, од 1944. године почиње прикупљање и уклањање свих књига чији су аутори били јеврејски писци. Чланство Библиотеке трудило се у току рата, на разне начине, и да набави нове публикације. Може се констатовати да је у време делимичне самоуправе Матица српска почела да се опоравља, али је за веће кораке морала чекати боље време које је дошло са крајем рата и окупације Новог Сада.⁵

³ Исто, 40–55.

⁴ *Нова пошта*, 108/16.5.1943.

⁵ Матица српска није одржала ниједну своју скупштину у време окупације. По речима Александра Моча, Блажек је смењен због огромне штете коју је начинио српском културном друштву. На место управитеља Задужбине Трандафил враћа се Јован Сланкаменац. Ненад Дошлић, *нав. дело*, 40–61.

Не може се не споменути писање *Нове поште*, да велику заслугу за обнову делимичне самосталности Матице српске и враћање дела имовине Српској православној цркви носи и утицај Милана Ј. Поповића. Овај правник, политичар и публициста рођен у Панчеву, по директиви комесарске управе Милана Аћимовића, маја 1941. године, дошао је у Нови Сад да испита могућност да буде постављен за представника ондашњих Срба у мађарском парламенту. У једном личном разговору са мађарским регентом Миклош Хортием 29. маја 1941. године добија подршку, а потом и позив да се упуту у Нови Сад и буде посматрач мађарске владе. У децембру исте године, заједно са Богданом Дунђерским и још 24 посланика из Јужних крајева (Делвидека) улази у мађарски парламент.⁶ Он се неколико пута обраћа председнику владе Калаи Миклошу, са захтевом да се Србима врати управа над њиховим културним институцијама. Део тих захтева је и остварен. Поповић се лично залагао за обнову рада Српске читаонице, будући да овој српској културној установи, окупатор није забранио деловање. Изузетак је у том погледу била и добротворна задруга *Српкиња*. Српска читаоница је била једино место где су се Срби окупљали, дружили и дочекивали своје верске празнике и била је једна од ретких чији рад у окупацији није ограничаван. Њен дотадашњи председник, свештеник Алимпије Поповић убрзо подноси оставку, а нови председник постаће на избору одржаном почетком септембра 1942. године лично Милан Ј. Поповић. На тој функцији Поповић ће остати све до ослобођења Новог Сада.⁷ У просторијама Српске читаонице су се сваке године свечано обележавале слава (Светог Василија), Бадње вече и дочекивао православни Божић. Већ око 1943. године посећује је око 300 њених чланова које је њихов председник сваке недеље примао и са њима разговарао у просторијама читаонице.⁸ Скупове је углавном преносила и *Нова пошта* у својим издањима.

Неке од многих установа које су очувале национални индентитет Срба у Војводини су позоришта, пре свега Српско народно позориште у Новом Саду. По завршетку Првог светског рата поново је обновило рад. СНП је и само имало буран период између два светска рата, а велика штета за Новосадско позориште десила се 1928. године кад је оно потпуно изгорело. Често мењање имена позоришта и лоше финансирање је узроковало и промене у СНП. Прво је спојено са осигјечким позориштем (Новосадско-осигјечко позориште) и готово да се у матичном граду ништа значајно није

⁶ Поповић је заслужан и за доношење Резолуције бачких Срба из октобра 1943. године у којој је осуђен Народноослободилачки покрет у Бачкој. Гласило НОП-а Слободна Војводина га је због тога оптужило за издајника па му је средње слово из његовог имена преиначено у Милан Лажи Поповић. Ј. је заправо означавало име његовог оца Луке. После ослобођења је осуђен на смрт. ЕНС, 21, 209–213.

⁷ *Нова пошта*, 196/5.9.1942; 254/15.11.1942.

⁸ ЕНС, 26, 54.

ни догађало. Априла 1936. године у Новом Саду се заједно са још два града формира Народно позориште Дунавске бановине. Тада је постојала могућност отварања и мађарског позоришта која није остварена.⁹ Након окупације Новог Сада, априла 1941. године, српски позоришни живот нагло замире, па се будуће представе одржавају само за мађарску публику и то у згради бившег Соколског дома (Дом Левенте) или Великој сали Градске куће. Управници позоришта (1941–1944) били су Ференц Галет и Иштван Болезнаи-Унгер. Народно позориште Дунавске бановине је у току окупације комплетно пресељено у Панчево.¹⁰

Учешће и деловање Православне српске црквене општине у периоду окупације Новог Сада било је посебно занимљиво. Наиме, на њеном челу од 1922. године налазио се епископ бачки др Иринеј Ћирић, који је између два светска рата представљао Српску православну цркву на разним црквеним скуповима. Када је 17. априла 1941. године престала да постоји Краљевина Југославија, територија Епархије бачке нашла се под мађарском окупацијом. Жртва при уласку мађарске војске и у новосадској рацији 1942. године било је и међу православним свештеницима. Секвестар је стављен и на имање Српске православне цркве, њене манастире, док су у њеном власништву остала једино парохијска имања. Заслугом епископа Иринеја, из мађарског логора Шарвара је по бачкој епархији размештено 2800 деце и 180 мајки са одојчадима. Одраслим особама је тражен смештај по кућама верника. За децу оболелу од туберкулозе у логору, основана је Епархијска дечја болница. Споменуто је већ да је епископ Иринеј постао члан Горњег дома мађарског парламента. Одмах по ослобођењу биће оптужен за сарадњу са окупатором и стављен под кућни притвор. Епископ Иринеј Ћирић је преминуо 5. априла 1955. године и сахрањен је у крипти Саборне цркве у Новом Саду.¹¹ У току окупације цркви је било дозвољено богослужење али не само сопствених верских празника, већ је постојала обавеза обележавања и значајних мађарских државних празника, регентовог рођендана, имендана и сличних дешавања везаних за мађарску државу. За недељна служења по храмовима СПЦ стајала је посебна рубрика у једином српском дневном листу у Новом Саду. Одлуком донетом крајем новембра 1943. године враћен им је и део имања одузет по окончању Априлског рата, када је стављен под секвестар.¹² Нова пошта је константно преносила најаве богослужења по објектима СПЦ у Новом Саду (Саборна и Успенска црква).

⁹ Позориште је било смештено у згради Гедеона Дунђерског када се десио пожар. Позориште Дунавске бановине је постојало још у Суботици и Крагујевцу. Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад, 2008, 166–167.

¹⁰ ЕНС, 7, 131.

¹¹ ЕНС, 29, 124–126.

¹² *Нова пошта*, 265/26.11.1943.

Соколско друштво у Новом Саду такође има традицију дужи низ година. По окупацији, ово друштво је забрањено, док после ослобођења није обнављано. Соколски дом уступиће своје место омладинској полувојничкој организацији Леванте. Дом је служио за културне манифестације, политичке, војне па и привредне. Срби омладинци су такође били приморани да посећују Леванте обуку.¹³ У току септембра 1943. године у дому Леванте ће се одржавати и *Ревии парада* чувена по броју учесника и познатим лицима из света позоришта. *Нова пошта* их је најављивала као *светске старове* који пристижу у Ујвидек на учешће у паради.¹⁴

Вредно је споменути и говоре два велика жупана са простора Јужних крајева посвећене српским питањима, одржане у размаку од свега десетак дана. На своје функције постављени су крајем маја 1944. године. Др Јожеф Пиукович, био је први жупан Бач-Бодрошке жупаније и слободног града Сомбора, осврнуо се на свом постављењу и на српско питање када је изјавио: *Са жалости констатујем да Срби још увек живе под утицајем либерално-јеврејског плутократског система. Треба уклонити шовинизам који делује као анахронизам у животу нове Европе која се ствара. Пре 200 година Марија Терезија је констатовала да су Срби честит и јуначки народ, али су лукави и увек више хоће – што је у стварности жалосно. Зато препоручујем Српству да коначно прекине са упорним шовинизмом либералног система, да крене путем национал-социјализма, да продужи живот који је у одбрани Европе напустио столећима. У овој држави свако мора да ради. Морају да раде Срби а да не говоре много о правима.*¹⁵ Други, др Петер Фернбах, ступио је поново на место великог жупана Новог Сада инсталацијом 1. јуна 1944. године и у свом тадашњем говору рекао следеће: *Присталица сам најинтимније братске сарадње са земљацима немачке народности, док у вези српског питања најпре поновио речи са своје прве инсталације: Ни влада, ни ја, ни мађарство нисмо били и нисмо непријатељи српског народа. Потом је додао: Са овог места сад позивам сваку конструктивну јединку српске народности, коју прожима европска мисија да се на основу верности према мађарској држави заједнички са нама бори против светске куге, болшевизма, до коначне победе јер се болшевизам бори против целог света, уништавајући све оно што је вредно. То нам казује пример Совјетске Уније чији народ пати судбином животиње.*¹⁶

Све институције у окупацији требало је да утичу на формирање јавног мњења, међу њима су свакако битан фактор представљале и школе.

¹³ ЕНС, 25, 208.

¹⁴ *Нова пошта*, 217/29.9.1943.

¹⁵ *Нова пошта*, 114/24.5.1944.

¹⁶ *Нова пошта*, 120/ 1.6.1944

Мађаризација је подразумевала и просветно-образовни систем.¹⁷ Сви називи школа, до тада на српском језику, замењени су мађарским. Све карте, слике, портрети или цртежи у вези са Краљевином Југославијом су одстрањени. Увредљиво оцењена литература такође није имала места у новом систему. Већ је споменуто да се српски назив *Нови Сад* није смео користити већ искључиво његов мађарски облик, *Ујвидек*. Исто је важило и за давање старог назива *Бачка*.¹⁸

После кратког прекида у школовању, насталог услед ратних збивања, политичких и административних промена, априла 1941. године, у другој половини поменутог месеца, рад у школама је настављен. У случајевима двојезичне наставе, поред натписа на мађарском језику стајао је и натпис заједнице која је похађала школу. Наставници, попут свих чиновника, морали су владати мађарским језиком, који је проглашен за државни језик. Сав васпитни и образовни систем нове окупационе власти проткан је идејом и циљем, *крња Мађарска није држава – Велика Мађарска је рај*.¹⁹

Уследиле су прво промене на руководећим положајима школа, затим и нов систем по ком су оне функционисале. Завршетком сукоба, мађарске власти су на територији Бачке и Барање преузеле укупно 339 школских зграда за основношколске потребе, 22 грађанске школе, 60 занатских, 3 трговачке, један факултет у Суботици и многе друге образовне установе. Изградњом новог школског система окупационе власти су се представљале као поборници националне равноправности у образовном систему.²⁰

Према једној студији коју је извршио главни управитељ просветног округа у Ујвидеку др Ањош Балог, на територији *Делвидека* (*Јужног краја*) се школовало укупно 98.187 ђака међу којима је било 41. 470 мађарске деце, 19.025 српске, 18.263 немачке, 4.635 буњевачке, 4.265 словачке, 2.070 русинске и око 1.500 шокачке. Број припадника хрватске, румунске, циганске или јеврејске националности је занемарљив. Од 335 основних школа, 222 су биле једнојезичне и то: 175 мађарске, 21 српске, 17 немачких, 5 буњевачких, 3 словачке, 2 русинске. Подаци за средње школе нису изнети.²¹

Свој рад су наставиле и ниже српске школе у срединама које су по наредби имале српску већину. У Новом Саду је постојало неколико таквих основних школа и једна средња која тада носила назив Мађарска краљевска гимназија на српском наставном језику. На положају директора гимна-

¹⁷ Државна просветна политика Краљевине СХС је по уједињењу предузела васпитање своје омладине у духу нове стварности. Прва мера је била увођење матерњег језика, марта 1919. године. Јосип Мирнић, *Систем фашистичке окупације у Бачкој и Барањи*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 35, Нови Сад, 1963, 34.

¹⁸ Александар Касаш, *Мађари у Војводини 1941–1946*, Нови Сад, 1996, 54.

¹⁹ *Новосадска гимназија 1810–1985, настанак и развој*, Нови Сад, 1986, 197.

²⁰ Александар Касаш, *нав. дело*, 55.

²¹ *Нова пошта*, 160/22.7.1943.

зије нашао се Коломан Варади, дугогодишњи професор цртања Мушке гимназије краља Александра Првог. Уз директора, највећи број професора био је мађарске националности. Број професора у школи је на почетку био 18, да би према једном извештају за следећу школску годину наставни кадар чинило 26 просветних радника. Од тог броја, Срба је било девет, Словенаца двоје, док су остали били Мађари. Српски професори су били старији, док су мађарски били млађе доби.²² Говорећи о истој гимназији мора се споменути да је она на свом наставничком савету од 15. октобра 1940. године одлучила да се из првог разреда испише десетак ученика јеврејске националности а задржи свега троје. Већ је та политика указивала на значајне промене и прилике уочи судбоносних догађаја по целу државу, започете у Априлском рату 1941. године. Окупацијом Новог Сада и целе Бачке национална и културна дискриминација словенског и јеврејског становништва ће се наставити.²³ Како је постојало неповерење према постојећем наставном кадру у окупирана подручја довођени су нови учитељи, према подацима око 1.300 већ у току лета прве године окупације. Наставници и учитељи су морали владати мађарским језиком а именовани су већ у августу 1941. године.²⁴

Пред сам почетак Другог светског рата у граду је било 16 основних школа, односно за њих предвиђених школских зграда, а још две су биле смештене на сремској страни у Петроварадину. Постојало је и осам забавишта уз два приватна (Руско и Марије Трандафил). Свега две српске основне школе су радиле за време окупације у Новом Саду. Једна од њих (Николајевска) била је смештена у Николајевској порти, док је друга била на Салајци. Српски ђаци из разних делова града путовали су у школу трамвајем како би имали наставу на свом матерњем језику. Ђаци су понекад вођени у обилазак новосадских књижара после одрађених часова у својим школама.²⁵ Алмашкој школи су припојени и сви ђаци из основне школе Вук Караџић (по оснивању 1911. као девета српска вероисповедна школа) са Салајке јер је тај школски објект уселила мађарска војска, док је заједничка управа била у Николајевској школи. Комесар школе био је Ервин Андахаз. Бивши ђаци ове школе били су и учесници НОП-а, а Јован Бркић и Ђорђе Зличић, настрадали су под окупацијом.²⁶

У свим школама, укључујући и новосадске, настава је почињала молитвом. Она је уведена на целој територији под мађарском управом и изговарана је колективно: *Верујем у једног бога, верујем у једну домовину,*

²² *Новосадска гимназија 1810–1985, настанак и развој*, Нови Сад, 1986, 199.

²³ Исто, 193.

²⁴ Александар Касаш, *нав. дело*, 54.

²⁵ *Име и презиме Нови Сад*, Нови Сад, 2010, 62.

²⁶ Школа Вук Караџић је из окупације изашла са доста оштећеним просторијама јер их је мађарска војска користила у погрешне намене. ЕНС, 5, 289.

верујем у вечиту божју правду, верујем у васкрснуће Мађарске. Почетак школске године био је у септембру а предмети су углавном били исти као и у предратној гимназији, док је њихов програм био знатније измењен. Посебно место су заузимали мађарски језик, мађарска национална историја и веронаука. У гимназији са српским наставним језиком од предмета су се изучавали и српски језик, немачки језик, латински језик, историја, земљопис, природопис, физика, математика, цртање, хигијена, домобранство. Предмети су били мање или више слични и по другим школама.²⁷ Школа са економским смеровима, основана давне 1882. године у време окупације променила је име али не и намену. На њеном челу се до рата налазио директор Ј. Вукић (1938–1941) да би га у окупацији (1941–1944) мењали: Јанош Хорњак, Лајош Петер, Ференц Санто, Ђула Шомољани.²⁸

Упис у школе вршен је у периоду од првог до петог јуна 1941. за школску 1941/42. годину. За наредне школске године термини уписа су се померали. У истој школској години од свих словенских заједница једино су Срби добили гимназију (Нови Сад), а Словаци Грађанску школу (Бачки Петровац). Сви остали словенски народи (Хрвати, Русини) нису имали средњу школу на свом матерњем језику, све до 1943. године кад се позиција нешто мало променила. Тада Буњевци добијају неколико одељења на хрватском језику у Суботици, а српска деца неколико у Грађанској школи у Новом Саду. Великом броју деце је било ускраћено школовање на матерњем језику.²⁹ Немачка деца су била у нешто бољем положају. Она су могла имати часове код својих учитеља на свом матичном језику али уз обавезу увођења мађарског језика шест часова недељно. У Новом Саду је била отворена и Приватна немачка грађанска школа. По извештају школског инспектора за Бачку др Балоба Ањоша од 31. октобра 1942. године у Бачкој је било 66 Државних основних школа са немачким наставним језиком, две Државне коедукционе грађанске школе, три женске и три мушке Грађанске приватне школе, две приватне гимназије и једна приватна учитељска школа.³⁰

Денационализаторска политика осетила се не само у свим уведеним новинама и ваннаставним активностима (мислећи пре свега на Леванте обавезу), него и у исправци неких школских предмета. Из новонасталог програма избачена је национална историја и уведена мађарска национална историја и мађарски језик. По свему судећи, нова власт је током јуна месе-

²⁷ Исто, 200.

²⁸ Државна занатска школа у време окупације била је смештена у улици Ракоци Ференца број 75. Данашња електро-техничка школа у Новом Саду је у току рата била учитељска школа. ЕНС, 8, 23.

²⁹ *Новосадска гимназија 1810–1985, настанак и развој*, Нови Сад, 1986, 199.

³⁰ Приватна немачка грађанска школа је школске 1941/42. имала 379 ђака, а наредне 432. ЕНС, 8, 153.

ца 1941. године позвала све бивше ученике гимназија којима није призната завршена школска година. Они су били упућени на једномесечни курс мађарског језика и полагање мађарске националне историје. Полагали би на крају обуке како би им званично верификовали сведочанства бивше југословенске власти за школску 1940/41. годину. Матуранти су такође морали полагати испите из ова два предмета.³¹ Све школе у Новом Саду, укључујући и Српску гимназију потпале су под Другостепени просветни инспекторат са седиштем у Новом Саду а његов виши орган било је Министарство вера и просвете. Сами професори су се током школских година у окупацији служили и неким учбеницима из старе Југославије, а највише мађарским које су преводили на српски. Њих би или умножавали или би потребну форму диктирали ученицима на часу. Већи број ученика плаћао је годишњу школарину.³²

У набрајању васпитних задатака школе наведено је да је главна сврха била да ученици буду побожни грађани, да врше своје дужности и обавезе према школи и држави, која им је пружила могућност да на свом матерњем језику уче и раде. За узврат, иста та држава тражи од њих верност, да штите њен интерес и не раде ништа против ње.³³ Ћаци Српске гимназије су од трећег разреда морали колективно учествовати по два часа недељно у настави Левенте. Пошто омладини није било дозвољено учлањење у било коју политичку партију, она је насилно била обухваћена у организацију Левенте. То је била врста предвојничке обуке, уклопљена са фашистичким васпитањем. Већ у 1941. години, декретивно су били обухваћени сви младићи рођени у периоду 1920–1928. године. После се сукцесивно та граница померала на млађа годишта. Школска деца и студенти били су обвезници Левенте и то у оквиру редовне наставе, док су остали омладинци одлазили у Левенте једанпут недељно од 14 до 18 часова и недељом два сата, углавном после службе по црквама. Када је од 1943. године покренута акција за окупљање и женске омладине у ову организацију, услови за ступање у покрет били су навршена десета година и хришћанско порекло кандидата. У оквиру Левенте вршене су теоретска и практична обука, сабирне акције, такмичења у разним спортовима, забаве и летовања. У складу са тим су и користили просторије Соколског дома и Ћачко игралиште за физкултурне вежбе, обуку, забаву. Општи захтев је био да се омла-

³¹ *Новосадска гимназија 1810–1985, настанак и развој*, Нови Сад, 1986, 199.

³² Већ поменута гимназија у Новом Саду са српским наставним језиком имала је по осам одељења са мушком и женском децом. Мушка деца су ишла у јесењем и зимском периоду поподне а женска преподне и обрнуто. Плаћање за децу гимназије било је обавезно, редовни ђаци 100 пенга, приватни 150, док су ослобођени били сиромашни и делимично ђаци са одличним и врло добрим успехом. *Новосадска гимназија 1810–1985, настанак и развој*, Нови Сад, 1986, 199.

³³ *Новосадска гимназија 1810–1985, настанак и развој*, Нови Сад, 1986, 203.

дина кроз Левенте формира и одгаја у чисто мађарском духу, а на тај начин и изврши мађаризација словенске омладине.³⁴

Треба истаћи и сталну прославу мађарског државног празника *15. март*, која слави револуционарне године мађарске историје 19. века. Она је константно вршена кроз све окупационе године у Српској гимназији. Једна од прослава те свечаности одиграла се 14. марта 1942. године, дакле дан раније него што је то било уобичајено. Прослава је започета певањем државне химне, обраћањем директора гимназије Калман Варадиа, најпре на мађарском, потом и српском језику објашњавајући значај овог великог датума. Он је тада изјавио да *мађарска држава веома радо даје српској омладини културну слободу и неговање љубави према српском народу у прошлости, али да сад тражи од српске омладине и поштовање мађарске државе и верност. Да је тако, најбољи је доказ ова гимназија где се васпитава српска омладина*. Свој говор завршава узвицима: *Живела мађарска држава, Живели Намесници и Живело мађарско-српско братство*. Свечаност је потом допуњена тачкама певања, рецитовања и сличним наступима ђака школе. Значајну свечаност су увеличали и присутни родитељи ђака.³⁵

Течајеви учења мађарског, немачког и италијанског језика су постали свакодневица у Новом Саду. Они су константно организовани за цело грађанство и углавном су били бесплатни. Течај италијанског језика организовао је Италијански културни институт, смештен уз конзулат Италије у Новом Саду. У току окупације овај институт је поред курсева италијанског језика, организовало и тзв. *Италијанске културне дане* у Новом Саду.³⁶ Италија је свечано отворила свој конзулат у граду почетком маја 1943. године. Италијански краљевски конзул у Новом Саду био је гроф Александро Палавичини.³⁷ Немачки језик је нешто чешће вршен упоредо са мађарским језиком и другим приредбама. Немачка нација у Новом Саду је организовала спортске свечаности немачке заједнице у Новом Саду, разноразне седнице, концерте и курсеве. Мађарска друштва, курсеви, течајеви и друге приредбе су ипак предњачиле у свему. При том је и Матица српска, на неки начин, била укључена у тај систем, издајући у време окупације и уџбеник за брзо учење мађарског језика. Књига је носила на-

³⁴ Јосип Мирнић *Систем фашистичке окупације у Бачкој и Барањи*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 35, Н.Сад, 1963, 29.

³⁵ Крајем маја и почетком јуна 1942. године започеће и полагање матурских испита у Српској гимназији, те уписи нових ђака у све средње школе на територији града. *Нова пошта*, 55/14.3.1942.

³⁶ Биоскоп Зрињи је био домаћин и тих дана када је приказивао мноштво италијанских филмова. *Нова пошта*, 273/8.12.1942.

³⁷ *Нова пошта*, 102/9.5.1943.

зив *Мађарски у 3000 речи*.³⁸ Уз све поменуте мере, библиотеке (школске и месне) су обogaђиване мађарским књижним фондом и литературом „новог времена”.

У склопу образовног система треба истаћи и да је у Новом Саду десетог новембра 1942. године свечано отворена *Висока источна трговачка академија* (школа), неретко називана и *Слободни универзитет Ујвидек*. Њен значај је везан пре свега за политичке догађаје и ратно доба. У склопу ње је отворен и Балкански институт при поменутој Високој академији, као и Слободан лицеј града Новог Сада. Серију политичких предавања на лицеју водио је и градоначелник Новог Сада Нађ Миклош.³⁹ На месту директора академије (школе) налазио се др Урбањи Јанош. Прво предавање на Високој школи започео је Банфи Карољ, 15. фебруара 1943. године. Два месеца након његовог предавања одржана је седница Балканског института у склопу Високе школе, на којој је расправљано о везама између мађарског и бугарског народа, македонском питању и изградњи слободне луке у Новом Саду.⁴⁰ У склопу државне сарадње са Бугарском, трећег априла 1943. године у Нови Сад је доведен Тоња Пировски, бугарски лектор који је одржао низ предавања на бугарском језику. У исто време предавања на тему *управљање јавним мишљењем* држи директор Урбањи Јанош, али и лидери мађарског културног савеза Јужних крајева. Лидери ДМКС-а су се бавили темом *народне одбране*. Након првобитног обраћања директора академије, говоре су одржали народни посланик Корањи Елемер и изасланик министра народне одбране Миндсенти Иштван. Посебну пажњу присутних студената изазвао је др Хегедиш Ласло, директор ДМКС-а, говорећи о националним дужностима Мађара у Делвидеку. Сви присутни студенти су на крају предавања добили дипломе народне одбране.⁴¹ У склопу ове академије предавања и седнице су се вршиле све до 24. маја 1944. године, када је завршена предвиђена школска година. Почев од 22. новембра 1943. године одржан је читав низ занимљивих предавања о историји, земљопису, уметности Мађара и целе Европе. Укупно двадесет три различите теме. Одржавана су једном недељно, углавном средом (шест сати поподне) у свечаној дворани Градске куће. На тим предавањима пред-

³⁸ Матица српска је по писању Нове поште доживела и пљачку свог иметка, када је непознати починилац упао и просторије и однео паре из њене касе. У то време радно време Матице српске, према писању Нове поште, било је од 8 до 12 часова, кад су углавном враћане позајмљене књиге. *Нова пошта*, 67/29.3.1942.

³⁹ *Нова пошта*, 266/29.11.1942.

⁴⁰ *Нова пошта*, 71/1.4.1943.

⁴¹ Балкански институт је заправо био придружница Будимпештанском. На академији уз лидере ДМКС-а су говорили још и др Тахи Иштван, др Кадар Ласло и директор будимпештанске Академије народне одбране, др Турмезеи Ласло. Кадар Ласло је одржао предавање на тему: „*Мађарски крај и мађарски народ*”. *Нова пошта*, 72/3.4.1943.

виђени су били гости са универзитета у Сегеду, водеће личности Делви-дека, многи градски челници.⁴²

Школска 1941/42. година за ђаке је почињала у септембру, док је свака следећа школска година мењала свој стартни термин. Тако је 1943/44. почела тек крајем октобра 1943. године, а иста је према нередби Министарства вера и просвете једина завршена нешто раније него ли претходне, првог априла 1944. године. Све школе су 14. или 15. марта у години обележавале мађарски национални празник, док је остало грађанство учествовало у готово свим државним празницима китећи куће, учествујући у паради или наступима војске и жандармерије. Вежбе гађања мађарске војске и вежбе одбране из ваздуха су постале свакодневница у градској околини и вршиле су се неколико пута у месецу, углавном у рејону града према Каћу, где је грађанима био онемогућен приступ.⁴³

Поред корза и штранда, град се покренуо на културном нивоу па су биоскопске, балетске и позоришне представе биле свакодневница. Позоришни живот у граду већ много година пре рата изгубио симболику па је доласком нове власти чак и узнатрествовао на један виши, скоро европски ниво. Чести и веома популарни су били и концерти озбиљне музике у Новом Саду. У знатно бољем стању у односу на позоришни био је филмски живот а доказ за то су и неколико чувених новосадских биоскопских кућа, од којих је једна била у власништву Културбунда – биоскоп *Уранија*.

Град се још много година пре почетка другог свеопштег сукоба носио својим биоскопским салама и филмским репертоаром. То су били познати биоскопи Рекс, Палас, Одеон и Аполо. Нешто касније у току Другог светског рата, сва четири новосадска биоскопа ће променити своје називе. Први стални биоскоп Аполо (назван по римском богу) у Новом Саду, отворен је почетком давне 1910. године и налазио се на Главном градском тргу до хотела Гранд. У то време је данашњи Трг слободе носио име Фрање Ракоција. Биоскоп је био у власништву Д.Д. Аполо-пројектограф, чији је оснивач био Стеван Адамовић. Тридесетих година се модернизује и тако дочекује Други светски рат, кад и мења своје име у Немзети.⁴⁴ Биоскоп Одеон, отворен у периоду између два светска рата, налазио се у дворишту хотела Слобода. Биоскоп Палас (данашњи Јадран), отворен годину дана пре почетка Другог светског рата у Југославији (1940. године) налазио се у тада Поштанској улици у Новом Саду. Завршетком Танурџићеве палате, отвара се и последњи од наведених биоскопа по имену Рекс. У међуратном

⁴² *Нова пошта*, 258/18.11.1943.

⁴³ *Нова пошта*, 75/6.4.1943.

⁴⁴ У Аполу је приказан и први светски звучни филм, марта 1930. године. По ослобођењу Новог Сада, биоскоп Аполо (Немзети) је добио назив у складу са новим временом, Звезда биоскоп. ЕНС, 2, 207.

периоду, Новосађанима омиљени филмови били су: Чаплинови филмови, детектива Пила, Шерлока Холмса, комичара Пата и Патошона и многи други. Посебно се истичу и љубавни филмови са Рудолфом Валентином, Гретом Гарбо, Шарлом Боаје, Рамоном Новаро, Долорес дел Рио и осталим познатим глумцима из тог времена.⁴⁵

Одмах по мађарској окупацији сви новосадски биоскопи су дошли под комесарску управу. Филмски репертоар је промењен, усклађујући се са ратним потребама мађарске државе. Забрана је стављена и на титловање филмова на ћириличном писму, а трећина филмова је морала бити испуњена филмовима из мађарске продукције. Остали су углавном били немачки или италијански филмови. Често су приказивани и журнали са светских ратишта величајући снагу фашистичких армија. Тако су приказивани филмови следећих назива: *Напред Хонведи*, *Рат на Истоку* и њима слични. Промена имена биоскопа кренула је постепено, најпре је име променио Аполо у Немзети (Народни), затим Одеон у Атила, а потом Рекс и Палас у имена Зрињи и Ракоци.⁴⁶ Када је на Источном фронту погинуо син мађарског регента Миклоша Хортиа, новосадски биоскопи су затворили врата својих дворана због чина жалости према погинулом официру. Тада је по писању новосадског ћириличног листа Нови Сад *преко ноћи прешао са радости на тугу*. Врата биоскопа су била затварана и у време замрачивања града.⁴⁷

Концерти озбиљне музике и позоришне представе, постале су свакодневница у Новом Саду. Свих година окупације Новог Сада довођене су познате личности из света музике, балета, глуме, сликовног и уметничког света. Прву представу у окупираном граду извели су гости из Печујског народног позоришта већ маја 1941. године. Недуго након тог времена, Нови Сад је био домаћин тада реномираним мађарским позоришним глумцима и уметницима. У сали Леванте дома или Градске куће гостовале су позоришне и концертне представе *Грофица Марија*, *Пожар*, *Жеља Викторије*, *Сто глумених ружа*, *Тоска*, *Негде у Русији* и многе друге.⁴⁸ Прву српску позоришну представу одржали су глумци аматери у Новом Саду 14. марта 1943, одглумивши комад Бранислава Нушића, *Кнез Иво од Семберије*. Редитељ је био Милан Ајваз, а костими су набављени од бившег Српског народног позоришта. Глумци су била деца.⁴⁹ Концерти озбиљне музике

⁴⁵ Постојали су и још неки биоскопи у граду који нису дочекали Други светски рат, попут биоскопа Луксор и Ројал. Биоскоп Уранија у згради палате Хабаг је од 1939. године започео пројектовање филмова али није ближе познато ништа о његовим филмским пројекцијама. ЕНС,3,273–274.

⁴⁶ ЕНС,3,275.

⁴⁷ *Нова пошта*,184/ 22.8.1942.

⁴⁸ Све позоришне и концерте представе су из *Нове поште*, 1942–1943. године.

⁴⁹ Чобански, Голубовић, Куманов, *Нови Сад у рату и револуцији*, Нови Сад,1976,138.

увеличали су наступи Ујвидечке филхармоније, Хернес Нила, пијанисте Кароља Кромбхолца, Бак Ласла, Дорите Бонев али и италијанских уметника Луиђиа Магистратија (краља харфе) и Бенедета Мацакуратија. Такође, све чешће се организују књижевне вечери.

Национални дух Мађара и њихова еуфоричност указивана је и приликом спортских манифестација, нарочито фудбалских утакмица. Новосадски атлетски клуб (НАК), основан 1910. године под мађарским термином (УАК), био је први фудбалски клуб у граду. УАК је био директан ривал Војводини. После рата 1923. године УАК је променио име у НАК. Своје првобитно име му је враћено за време мађарске окупације 1941–1944. када је са великим успехом играо у Првој мађарској фудбалској лиги. Када се лета 1941. године УАК пласирао у Прву лигу, на иницијативу Јаноша Суседског играчи забрањене Војводине замољени су да се укључе у тим новосадског прволигаша. Септембра 1944. године клуб се угасио. Спортска игралишта Новог Сада су у окупацији носила имена регент Миклош Хорти и Адолф Хитлер. Срби су свој клуб добили током 1943. године.⁵⁰

Све што је војно-политичким, административним па и привредним мерама промењено у току окупације бачке области и Новог Сада (1941–1944) не би било потпуно без још једне промене на културном плану, јер је посебан задатак у процесу мађаризације требало да обави свакодневна штампа. Резерве су постојале не само према словенским елементима већ и према самим бачким Мађарима, сматрајући да их је време српске владавине знатно искварило, стога је требао уложити напор да се поверење у њих поново врати.⁵¹

Развитком привреде и наглим порастом броја становника Новог Сада у периоду између два светска рата, град је постао културно-просветни центар целе Војводине и средиште многих мањинских заједница, где је покренут и велик број листова у поменутом периоду. Још од 19. века Нови Сад носи епитет српске Атине, када је излазило преко педесет различитих листова само на српском језику. Свега неколико година пре почетка Другог светског рата на тлу Југославије, у Новом Саду је излазило 94 што листова, што часописа (дневних и периодичних). Од тог броја 60 листова је било на званичном српско-хрватском, док је 34 било на језицима других народности.⁵²

Након Првог светског рата на територији Новог Сада покренуто је девет нових дневних листова само на српско-хрватском језику. Све до

⁵⁰ ЕНС, 17, 320.

⁵¹ Јачање националног духа Мађара није било могуће без учешћа католичке цркве. Првог јуна 1941. године бачка плебанија се укључује у католичку надбискупију којој је и припала све до краја Првог светског рата. Средином маја 1942. у Новом Саду је организована изложба католичке штампе. Александар Касаш, *нав. дело*, 52.

⁵² Чобански, Голубовић, Куманов, *нав. дело* 1, 70.

почетка Другог светског рата једино се свакодневно, до Априлског рата и окупације, успева одржати лист *Дан* (1935–1941). Од четири листа која су покренута на мађарском језику, највише уз помоћ новца који је стижао из иностранства на дужи период опстаје *Reggeli Újság – јутарње новине* (1929–1944). Немачки листови су били у сличном положају. Најтиражнији немачки листови у периоду између два светска рата били су: *Deutsches Volksblatt* (1919–1944) и *Deutsche Zeitung* (1933–1944). По окупацији Новог Сада оба немачка листа и поменути мађарски настављају са даљим радом. *Reggeli Újság* чак и са истом редакцијом.⁵³

Deutsches Volksblatt или *Немачки народни лист*, покренут је 25. октобра 1919. године. За званично писмо узета је готица и њени примерци су штампани у тиражу од десет до дванаест хиљада примерака. Немачка издавачко-штампарска кућа се поносила епитетом најјаче издаваче куће у целој Војводини. Била је смештена у данашњој улици Данила Киша а у време окупације Мађарска улица, све до шестог септембра 1944. године кад је у савезничком бомбардовању и потпуно уништена. По уласку немачке војске у град, априла месеца 1941. године, немачка штампарија *ДВАГ* је израдила на стотине мањих заставица са кукастим крстом како би поздравили улазак војске Трећег рајха у град. Примерак овог листа од 13. априла 1941. године (на хришћански васкрс) носио је наслов: *Добродошли, немачки војници*.⁵⁴ Лист је 25. октобра 1943. године свечано прославио 25 година постојања, издајући посебан опсежан празнички број.⁵⁵

Прецизном наредбом и класификацијом на одштампаним спискови-ма свих листова који су излазили од окупације, направљена је селекција оних који су свој рад на окупираном подручју могли да наставе, а који не. Међу листовима којима је даљи рад онемогућен нашли су се: новосадски *Дан*, петровачка Народна Једнота (на словачком), Надеј (Кисач), Руска Зарја (Нови Сад) и многи други листови из Бачке и Барање. Од 42 листа која су излазила на мађарском, забрањено је 16. Свих 47 листова на немачком језику у Бачкој су наставили са даљим излажењем.⁵⁶

Срби у Новом Саду су били без листа на свом матерњем језику све до децембра 1941. године, када се покреће лист *Нова пошта*. Покренула га је група новинара на челу са Војиславом Матићем (главни и одговорни уредник новина). Недуго потом, с почетка 1942. године у Новом Саду излази и „народни илустровани забавник Бранково коло”. Његов уредник

⁵³ Лист *Дан* је покренут 1935. године од стране новинара Лазе Атанацковића, уз велику подршку Даке Поповића. Исто, 70; ЕНС, 7, 56.

⁵⁴ Овај немачки лист је од 1933. године имао и своје вечерње издање *Deutsches Zeitung*, а за циљ подршку новој Хитлеровој идеологији. ЕНС, 7, 97.

⁵⁵ *Нова пошта*, 235/21.10.1943.

⁵⁶ Јосип Мирнић, *Систем фашистичке окупације у Бачкој и Барањи*, Зборник за друштвене науке, 35, Матица српска, Н.Сад, 1963, 9.

био је такође један од новинара Нове поште, Велислав Спасић који је поручио својим читаоцима да га на ову идеју подстакао велики успех истоименог календара. Бранково коло је објављивало мноштво забавних, дечјих, поучних чланака, делова романа, честитки, реклама и других текстова. Лист је излазио на сваких шест недеља, а како није добро стајао финансијски, последњи пут је изашао половином августа 1942. године.⁵⁷ Тематика Нове поште је била нешто другачија од Бранковог кола, мада је било и неких сличности. Насловна страна је била испуњена великим ћириличним словима, а главне вести су биле политичко-војне природе. Преношено је стање на свим фронтovima, потом вести из Будимпеште, рубрика кроз штампу, дневни лексикон, географски подаци, унутрашња политика, биоскопски и позоришни репертоар за Нови Сад, шаљиве стране, романи, приповетке, рубрике за децу, о науци, здрављу и спорту. Било је и периода кад се *Нова пошта* оглашавала на свега две стране.

Покренути лист *Понедељак* од 17. маја 1943. године, био је заправо издање дирекције Нове поште за први радни дан у недељи, јер једино тим даном *Нова пошта* није имала свој примерак у дистрибуцији. Имао је тематику сличну Новој пошти али је био на свега четири стране. За издавача и уредника наведен је Марко Теодоровић, који је био и уредник *Илустроване недеље*, која се бавила искључиво забавним темама. Озбиљнијим темама се бавио „српски књижевни-културни-уметнички-забавни и поучни часопис” *Српско коло*. Излазио је сваке суботе од половине марта 1944. године. Уредник листа био је Велислав Спасић а његов програм, „унапређење културних, привредних и социјалних интереса овдашњих Срба”⁵⁸

Од свих новосадских листова, највеће тираже имали су немачки *Deutsches Volksblatt* са 20.000 примерака, *Нова пошта* око 20.000 такође, *Reggeli Újság* око 10.000, *Új nép* – 15.000, *Die Land post* 5.000 и *Deutsche Arbeit* – 7.000. Подаци су из јула месеца 1943. године, с тим да су последња два наведена, недељни листови.⁵⁹

Говорећи о дешавањима у Новом Саду и свакодневном животу у току окупације интересантно је поменути и доласке познатих политичких и културних чинилаца Европе у град у периоду од априла 1941. до ослобођења 22. октобра 1944. године. Мађарски и европски политичари, државници, привредници, уметници, спортисти су долазили често у Нови Сад а разлози су били увек другачији. Циљеви посете Мађара из матице углавном су биле прославе на државном нивоу. Тако је приликом прве инста-

⁵⁷ Слободан Бјелица, *Неки мало познати листови који су излазили у Бачкој и Банату 1941–1944. године*, рад музеја Војводине 51, Нови Сад, 272.

⁵⁸ Српско коло је често преводило натписе који су објављивани у једном мађарском листу *Каланђа*. Бачки Буњевци у току окупације су имали свој лист *Наше новине*, који је излазио у Сомбору под уредништвом др Грге Вуковића. Исто, 273–275

⁵⁹ Чобански, Голубовић, Куманов, *нав. дело* 2, 132.

лације на место жупана Петер Фернбаха у Нови Сад стигло на десетине страних и гостију из Мађарске којима је организована и додела крстова народне одбране. Међу познатијим гостима Новог Сада у окупацијском периоду били су: Надвојвода Јожеф, у Нови Сад је дошао крајем јуна 1942. године, мађарски министар Иштван Антал са државним секретаром Бонцош Белом и многим чиновницима боравио је у граду 3. јула 1942. Имреди Калман, председник државне Мађарске железнице, 16. јула 1942. Шеф Хонведског генералштаба Сомбатхељи Ференц, 17. јула 1943. године. Поред њих били су још: Мађарски посланик и гроф Апоњи Ђерђ, током јула 1942, начелник Министарства унутрашњих послова Мађарске Хорват Деже, првог октобра 1942. и многи други у то време значајни људи. Мађарски председник владе Миклош Калаи, иако је често најављивано да ће посетити град, никада није у њега стигао.

Немачка заједница Новог Сада такође је организовала манифестације на којима су били присутни значајни гости. Др Франц Баш, вођа немачке народне групе у Мађарској, 12. маја 1942. године посетио је град и средиште Културбунда. Годину дана касније поновиће посету. Исте године на свечаност немачке заједнице у Нови Сад долази пруски принц Август Вилхелм, 6. октобра 1942.⁶⁰ Од страних представника гости града су били: ирачки министар иностраних послова Камил бег Ел Кајлони, који је био гост града 11. децембра 1942. године, као и италијански посланик В. Мануели почетком 1943. године.⁶¹

Са почетком савезничког бомбардовања Новог Сада, слутио се и скори крај окупационе власти и коначно ослобођење града. Када је у једном од најтежих напада 6. септембра 1944. године, поред војних, настрадали су и цивилни сектори па је тако уништена штампарија и немачког и српског листа те су престали са објавом. Тај период је био сличан оном из априла 1941. када је рат почињао. У граду је ускоро почео да влада хаос и безвлашће. Културни живот се полако гасио, окупациона војска повлачила а партизанске јединице заједно са Црвеном армијом биле ближе граду. Народноослободилачка војска улази у град 23. октобра те се период окупације Новог Сада и дефинитивно угушио. Већ првих дана по ослобођењу оджава се седница Месног одбора како би се конституисала власт и увела Војна југословенска управа.

⁶⁰ *Нова пошта*, 221/6.10.1942.

⁶¹ *Нова пошта*, 1/1.1.1943.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ШТАМПА:

1. *Нова пошта*

ЛИТЕРАТУРА:

1. Биљана Шимуновић-Бешлин, *Матица српска у Краљевини Југославији*, Београд, 1997.
2. Ненад Дошлић, *Матица српска 1941–1951*, магистарски рад, Београд, 2003.
3. Енциклопедија Новог Сада, Нови Сад, 1997–2010.
4. Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад, 2008, 166–167.
5. Јосип Мирнић, *Систем фашистичке окупације у Бачкој и Барањи*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 35, Нови Сад, 1963.
6. Александар Касаш, *Мађари у Војводини 1941–1946*, Нови Сад, 1996.
7. *Новосадска гимназија 1810–1985, настанак и развој*, Нови Сад, 1986.
8. *Име и презиме Нови Сад*, Нови Сад, 2010.
9. Чобански, Голубовић, Куманов, *Нови Сад у рату и револуцији*, Нови Сад, 1976.
10. Слободан Бјелица, *Неки мало познати листови који су излазили у Бачкој и Банату 1941–1944. године*, Рад музеја Војводине 51, Нови Сад, 2009.

MIROSLAV JAĆIMOVIĆ, Geschichtslehrer
E-Gymnasium
Novi Sad

KULTURELLES UND GESELLSCHAFTLICHES LEBEN IN NOVI SAD WÄHREND DER OKKUPATION 1941-1944 IM SPIEGEL DES BLATTES *NOVA POŠTA*

ZUSAMMENFASSUNG: Die kulturelle und Bildungswesen-Entwicklung von Novi Sad wurde durch den Beginn des Zweiten Weltkriegs unterbrochen. Die Periode der ungarischen, und ab März 1941 auch der deutschen Okkupationsverwaltung in Novi Sad war von besonders schweren Zeiten und Ereignissen geprägt. Fast alle Institutionen sollten während der Okkupation die Bildung der öffentlichen Meinung zugunsten der Besatzungsmacht beeinflussen. Im Rahmen dessen waren kulturelle Einrichtungen, Schulen und die Presse natürlich ein wichtiger Faktor. Serbische kulturelle Institutionen wurden zuerst verboten, aber etwas später erkämpften sie sich eine begrenzte Tätigkeit und ein begrenztes Funktionieren. Die älteste und wichtigste Institution der Stadt ist natürlich die Matica srpska. Sie wurde noch im Jahre 1826 ursprünglich in Budapest gegründet, und im Jahre 1864 übersiedelte sie nach Novi Sad. Gleich nach dem Ende des Ersten Weltkriegs zeigte die Matica srpska die Absicht, kulturelle und Bildungsaktion zu führen, nicht nur auf dem Territorium der Woiwodina, sondern im ganzen neu gegründeten Staat. Durch den Einmarsch der ungarischen Okkupationsarmee in Novi Sad und die Einführung der Militärverwaltung wurde auch diese kulturelle Institution nicht von der Unterordnung unter die Kommissarverwaltung ausgeschlossen. Zum Beauftragten der Matica srpska wurde Jožef Blažek gewählt. Die erste Veränderung in der Matica war die Abberufung von Blažek, erfolgt auf persönlichen Befehl des Bürgermeisters von Novi Sad. An seine Stelle wurde Gyula Urlich ernannt. Im Einvernehmen mit dem Regierungschef Miklós Kalay wurde der Ministeriumsbeauftragte Pál Balla für die Tätigkeiten in der Matica srpska bestimmt.

Nach der Okkupation von Novi Sad im April 1941 stirbt das serbische Theaterleben abrupt ab, so dass zukünftige Vorstellungen nur für das ungarische Publikum stattfanden, und zwar im Gebäude des ehemaligen Sokolski dom (Dom Levente) oder im Großen Saal des Rathauses. Besonders interessant sind die Teilnahme und Tätigkeit der Serbischen orthodoxen Kirchengemeinde zur Zeit der Okkupation. Seit 1922 befand sich an ihrer Spitze der Episkopus der Batschka, Dr. Irinej Ćirić. Als am 17. April 1941 das Königreich Jugoslawien zu existieren aufhörte, fand sich das Territorium der Eparchie der Batschka unter der ungarischen Okkupation. Beim Einmarsch der ungarischen Armee und in der Razzia im Jahre 1942 gab es Opfer auch unter orthodoxen Priestern.

Der Grundbesitz der Serbischen orthodoxen Kirche, ihre Klöster wurden unter Sequestration gestellt, in ihrem Besitz blieben nur parochiale Grundstücke.

Alle Institutionen sollten während der Okkupation einen Einfluss auf die Bildung der öffentlichen Meinung nehmen. Im Rahmen dessen waren die Bildungsinstitutionen natürlich ein wichtiger Faktor. Häufig wurden kostenlose Kurse der deutschen und ungarischen Sprache organisiert. Die Namen der Schulen, die bis dann in serbischer Sprache waren, wurden durch ungarische ersetzt. Die Politik der Denationalisierung konnte man nicht nur in allen eingeführten Neuigkeiten und in den außerschulischen Aktivitäten spüren. Was die Presse anbelangt, so hatten die Serben kein Blatt in ihrer Muttersprache ganz bis Dezember 1941, als ein neues Blatt, *Nova pošta*, ins Leben gerufen wurde. Eine Gruppe von Journalisten, mit Vojislav Matić an der Spitze, hat es geschaffen. Von allen Novisader Blättern hatte das *Deutsche Volksblatt* mit 20 000 Exemplaren die größte Auflage, die Auflage der *Nova pošta* betrug auch etwa 20 000 Exemplare, *Reggeli Újság* etwa 10 000, *Új nép* 15 000, *Die Landpost* 5 000 und *Deutsche Arbeit* 7 000 Exemplare.

Alle Schulen in Novi Sad, einschließlich des Serbischen Gymnasiums, wurden dem Bildungsinspektorat zweiter Instanz mit Sitz in Novi Sad unterstellt, und sein höheres Organ war das Ministerium für Religionen und Bildung. Solche Okkupationspolitik dauerte vom April 1941 bis zum Ende der Okkupation 1944. Mit Beginn des Bombardements von Novi Sad seitens der Verbündeten ahnte man ein baldiges Ende der Okkupationsmacht und die endgültige Befreiung. Unter dem Vordringen der Roten Armee und der Jugoslawischen Armee begann der Okkupant sich allmählich in Richtung Süden zurückzuziehen, und die Stadt wurde bald danach kampflös verlassen. Die neue Regierung wurde schnell wieder konstituiert.

SCHLÜSSELWÖRTER: Novi Sad, Okkupation, Kultur, Schulwesen, Matica srpska, Novisader Presse, *Nova Pošta*

МИЛУТИН ДРОБЊАК

ОРГАНИЗАЦИЈА И ДЕЛОВАЊЕ ШВАПСКО-НЕМАЧКОГ
ПРОСВЕТНОГ САВЕЗА „КУЛТУРБУНД”
НА ПОДРУЧЈУ НОВОСАДСКОГ СРЕЗА 1931–1939. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Овај рад представља покушај да се укратко представи деловање и значај организације Културбунд, односно Швапско-немачког културног савеза у Новом Саду, пониклог из тежњи немачке националне мањине у држави јужних Словена. Иако је практично немогуће на свега неколико страна дати потпуну историју и створити целовиту слику деловања једне вишегодишње организације, тежио сам да, представљањем докумената различитог садржаја и карактера, представим све њене специфичности: од оснивачког акта и статута, преко спискова чланова и братских удружења до политичке пропаганде и Немачке нацистичке идеологије. Културбунд је свакако био најважнија организација око које су се окупљали фолксдојчери у Југославији. Временом је од обичне групе грађана прерастао своју основну улогу и прихватио се лидерства у остваривању амбиција и жеља немачке заједнице. У своје редове окупљао је већину швапске интелигенције. Његово руководство ушло је коштац са изазовима који су стављали Европу тридесетих година прошлог века пред велике изазове. Долазак нацистичке партије на власт у Немачкој и њена ватрена реторика неће проћи неопажено у Југославији. Све већи број Хитлерових следбеника у тадашњој Дунавској Бановини уздрмаће умерено становиште Културбунда приморајући га на попуштање. Екстремно десничарска фракција савеза, Обновитељи, временом ће трасирати свој пут у Културбунд претварајући га у експонент политике Трећег рајха. Рад се највише ослања на документа из фонда 174, Среско начелство Нови Сад, Историјског архива града Новог Сада, који дају слику о раду организације током њеног целокупног постојања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Културбунд, Нови Сад, Фолксдојчери, Среско начелство Нови Сад, Дунавска бановина

У периоду између два светска рата Краљевина Југославија била је дом за око пола милиона Немаца, који су већим делом живели на територији данашње Војводине. Бачка је била њихова главна насеобина што показује

и попис становништва из 1921. године по којем је на поменутој територији живело 173.796 Немаца, који су тако чинили 22% укупног становништва. Немачки досељеници припадали су групи подунавских Шваба који су већ у 18. веку почели да насељавају јужне граница Хабзбуршке монархије. Углавном су се бавили пољопривредом, а мањи број занатством и сточарством. Долазак Шваба био је од не малог значаја за Србе. Њихов утицај се одразио на домаћу трговину, економију и занатство.

Након првог светског рата Немци су се нашли у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, насталој на рушевинама Аустроугарске монархије, далеко од своје матичне државе. Током такозваног провизоријума у Краљевини СХС, односно периода од уједињења до доношења Видовданског устава, Швабе су почеле да траже своје место на политичком небу и да се организују како би очували културу, националне специфичности и традиције. Важан датум у том погледу био је 20. јун 1920. године. Тог дана је у Новом Саду, пред 2000 делегата, одржана оснивачка скупштина Швапско-немачког културног савеза- Културбунда. За председника савеза изабран је Јозеф Менрат.¹ Поред Менрата велику улогу у оснивању савеза имао је и др Георг Грасл. По струци правник, Грасл се бавио и новинарством и политиком. Од самог оснивања Културбунд се декларисао као ванстраначка организација у потпуности лојална Краљевини. То се огледало и у паролу организације која је гласила: верност народу – верност држави. Културбунд ће током свог постојања имати водећу улогу у очувању националне, културне и просветне свести, а временом и политичке опредељености Немаца у Југославији, окупљајући у своје редове већину немачке интелигенције. Водећи се начелима оснивачког акта, чланови Културбунда радили су на издавању књига, новина, снимању филмова, оснивању библиотека и културно-уметничких друштава. Главно информативно средство Културбунда био је дневни лист *Deutsches Volksblatt* чији је први број изашао 25. септембра 1919. Године. Све време између два светска рата, био је најважнији и најутицајнији немачки лист у Југославији.² Како је организација имала скроман почетак и релативно слабу активност, Културбунд је заживео само у Војводини где је до 1924. године окупио око 55.000 чланова.³ Тих година Немци у Краљевини СХС су се и политички ујединили. 17. децембра 1922. године основана је Немачка партија. У самом врху странке налазили су се оснивачи Културбунда. Попут Георга Грасла и Стефана Крафта. На тај начин су створене нераскидиве везе међу двама организацијама које су се, свака на свој начин, заједнички

¹ Јосип Мирнић, *Немци у Бачкој у Другом светском рату*, Нови Сад, 1974, 29.

² Бранко Бешлин, *Весник трагедије – немачка штампа у Војводини 1933–1941*, Нови Сад, 2001, 22.

³ Слободан Маричић, *Суседи, џелати, жртве-Фолксдојчери у Југославији*, Београд, 1995, 25.

бориле за испуњење циљева немачке мањине. Немачка партија је то чинила у скупштинској сали, а Културбунд организовањем културно-уметничких приредби, концерата и спортских такмичења.

Први период постојања Швапско-немачког културног савеза окончан је 1924. године. Тадашњи министар просвете у влади Краљевине СХС Светозар Прибићевић је, под образложењем да је прекорачио своје надлежности, забранио Културбунд. Био је то велики ударац за немачку мањину.

Рад на остварењу задатих циљева настављен је кроз Немачку партију све до обнове Културбунда, која је уследила 12. Јануара 1927. године скидањем претходно изречене забране. Нови председник Културбунда постаје **Јохан Кекс** (1885–1944), бивши официр у аустроугарској војсци и културни радник. Кекс ће стајати на челу ове организације све до 1939. године, спроводећи такозвану умерену струју унутар Културбунда и борећи се против преовладавања нацистичке идеологије.⁴ Не губећи време, поново оформљени Културбунд наставио је тамо где је стао Прибићевићевом забраном. Формирају се месни одбори и примају нови чланови посебно широм новосадског среза где је због централе организација била на највишем нивоу. Новосадски срез је обухватао општине: Бачки Јарак, Бегеч, Деспот Свети Иван (Деспотово), Гложан, Старе и Нове Шове (Равно Село), Стари и Нови Футог, Кисач, Кулпин, Пашићево (Змајево), Петровац, Руменка, Степановићево и Темерин. Утицај савеза постајао је све већи као и број Немаца који у њему препознају главног заступника немачких интереса. Убрзо се Културбунду придружују организације попут Савеза немачких спортских друштава и Немачки певачки савез.

Буран политички живот Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца довео је и до жртава у парламенту. Посланик радикала Пуниша Рачић, убио је хрватске прваке Стјепана Радића и Ђуру Басаричека и тим чином повукао земљу у диктатуру која је још више проширила већ постојећи јаз између Београда и Загреба. Краљ Александар је 6. јануара 1929. године завео диктатуру. Забрањен је рад свим политичким странкама. То је био крај Немачке партије. Она се више неће обнављати. Краљева забрана није мимоишла ни Културбунд чији се рад по други пут прекида. Увођењем диктатуре у земљи, поред промене њеног назива, долази и до великих промена у самој структури државе. Краљевина је подељена на девет новоформираних бановина од којих ће за Немце најважнија бити Дунавска бановина са седиштем у Новом Саду. Ново и најдуже поглавље Културбунда отворено је 1931. године. Министарство унутрашњих послова одобрило је рад, а 14. априла су и званично објављени статuti Швапско-немачког Просветног савеза Нови Сад. Како се наводи у статуту, *„циљ савеза је да негује и оплемењује духовну, естетску, моралну и друштвену културу немачке на-*

⁴ Енциклопедија Новог Сада, 12, кос-лер, Нови Сад, 1996, 46.

родне мањине краљевине Југославије”.⁵ До задатог циља савез би између осталог дошао васпитавањем и одгајивањем народа и младежи немачке народне мањине, неговањем и чувањем немачких народних традиција, обичаја и ношње, затим издавањем и растурањем књига, часописа, слика, музикалија, филмова, оснивањем, издржавањем и помагањем библиотека, подизањем школа, неговањем народног здравља итд. Посебно се наглашава да се искључује сваки политички рад у оквиру савеза. У статуту се даље наводи да: *„члан савеза може да постане свако поједино лице немачке народности без разлике старости, сталежа и пола”*. Све послове савеза врше управа савеза, месне управе и поверенице. Управа је бирала председника савеза и његове заменике. Целокупан извештај о раду управа би изнела једном годишње на главној скупштини пред целокупним чланством савеза које је плаћало чланарину којом се Културбунд издржавао.

Јохан Кекс постао је нови стари председник Културбунда. Средиште савеза се налазило у згради ХАБАГ (HABAG) која се у то време налазила у улици Цара Лазара (данас трг Галерија) у Новом Саду. Зграда чији назив је уствари скраћеница за акционарско друштво, била је и дом значајног немачког привредног друштва АГРАРИА (AGARARIA) основаног 1922. године. Званичан став савеза био је немешање у политику. Међутим, променама које су уследиле у Немачкој обележене крајем Вајмарске републике, праћене појавом и јачањем Нацистичке партије и њеним доласком на власт, Културбунд се нашао под великим притиском. Највећи изазов његовом руководству биће одржавање јединства организације. Све веће занимање Нацистичких власти за фолксдојчере, односно Немце који живе ван Немачке и појава нове младе струје унутар савеза, блиске Хитлеровом режиму довешће до конфронтације и сукоба унутар самог Културбунда али и до сукоба унутар целе немачке заједнице. Убиством краља Александра у Марсељу 9. октобра 1934. године дошло је до велике кризе у односима југословенске краљевине и фашистичких земаља за које се веровало да стоје иза атентата. Доласком Милана Стојадиновића на власт и стварањем Југословенске радикалне заједнице односи Краљевине Југославије и Немачке и Италије били су наизглед побољшани, а Немци у Југославији постали су Стојадиновићево сигурно гласачко тело. Међутим, ништа није могло да спречи појаву крајње десничарских струја међу немачком мањином. Ватрени говори Адолфа Хитлера и све агресивнија политика трећег Рајха добили су истомишљенике и на овом простору. У Панчеву је основана Немачка десничарска група под вођством Јакова Авендера, названа „Обновитељи”. Прво јавно иступање ова група је имала непосредно након убиства краља 3. децембра 1934. године. Обновитељи су одржали скупштину на којој су поднели против листу кандидата за чланове савезног одбора

⁵ Статути Швапско-немачког Просветног савеза Нови Сад, Нови Сад, 1931.

Културбунда. Парола им је била „Част, крв и тло” што је јасно представљало нацистичку позадину организације. Убрзо су Обновитељи почели да носе униформе, увежбавају ратне песме, врше војну обуку и поздрављају са подигнутом десном руком.⁶ Руководство Културбунда се оградilo од ове екстремне фракције што је само повећало нетрпељивост. Млади Немци проналазили су се у идејама Обновитеља. Многи међу њима су студирали у Немачкој и тамо пали под утицај нацистичке партије. У старијим члановима Културбунда видели су само неспособне и поткупљиве политичаре који су се додворавали влади краљевине, а нису ни мало марили за интересе немачке мањине. Пљуштале су међусобне оптужбе да би напетост достигла врхунац 28. јула 1935. године. Група Обновитеља на челу са омладинским вођом Јаковом Лихтенбергером, наоружана палицама нападала је дом културбунда Хабаг хаус. Намера им је била да насилно преузму руководство највећег немачког покрета. Чланови Културбунда који су се нашли у згради нису поклекли пред нападачима већ су одбили да се повуку. Убрзо је дошла и полиција, а цео инцидент освануо је у штампи. Целокупна јавност је била обавештена о сукобу унутар немачке заједнице. Средиште Културбунда је остало под контролом умерене струје предвођене Кексом, а несугласице два покрета су порасле. Био је то пораз Обновитеља. Међутим, иако су изгубили битку нису и рат. Њихово време је тек долазило. Весник тог преокрета било је усмеравање пажње челних људи Трећег рајха на фолксдојчере у Југославији.

Ширећи своју политику јединствене Немачке у којој би се нашли сви Немци у Европи, нацистичка партија је полако али сигурно стицала све веће симпатије међу фолксдојчерима широм континента. Док је у Краљевини Југославији живело око пет стотина хиљада Немаца, дотле је у Чехословачкој живело чак три и по милиона, у Пољској око милион и триста хиљада, а у Румунији близу осамсто хиљада припадника немачке мањине. Да би се међу њима што боље примила нацистичка пропаганда у Немачкој је основано неколико организација од којих су на Немце у Југославији највећи утицај имали: Институт за Немце у иностранству са седиштем у Штутгарту и организација „ВОМИ”, која је имала задатак да обавља целокупан финансијски и политички саобраћај са фолксдојчерима. Поред ширења нацистичке пропаганде, ове организације су и скупљале податке о фолксдојчерима, њиховим породицама и политичком ставу. Пример за то је једно обавештење среског начелника из Новог Сада упућено 18. октобра 1937. године свим општинама и жандармеријским станицама у којем се наводи следеће: *„Према обавештењима, Савез Немаца у иностранству, чије је седиште у Штутгарту, прикупља податке од Немачких друштва и организација у нашој земљи. О пореклу појединих немачких породица,*

⁶ Јосип Мирнић, нав. дело, 42.

које станују овде. Наиме подаци треба да садрже када је дотична особа и којим путем дошла у ове крајеве, како се развијала до данас и каква је дотична породица у националном погледу... Сазнао сам да ове податке ће прикупљати или прикупља сада Швапско-Немачки просветни савез у Новом Саду.⁷ Међутим тиме се није и завршавало деловање Нацистичке партије него је тек почињало. У земљи су се појавили пропагандни летци, нацистички шасописи, а међу Немцима је било све више оних који су се залагали за Хитлерове идеале. 28. октобра 1937. године Краљевска банска управа Дунавске бановине наредила је спречавање растурања летка Конрада Хемлајна, вође Судецко-немачке странке у Чехословачкој, а поводом хапшења његовог најближег сарадника Хајнца Рута. Летак је био следеће садржине: *Подвлачи се у овом летку, да је Хајнц Рут ухапшен од стране Чехосл. Власти, због тога што је он достојан поверења које му је дато од стране немачког народа у Чехословачкој енергично заступао интересе Немаца у Чехословачкој пред међународним зборовима у Женеви и Лондону*⁸... Поред садржаја летка ишло је и обавештење да је исти добио председник Културбунда у Новом Саду Јохан Кекс. Ово су само неки од примера који показују колику важност су Културбунду нацисти придавали. Иако се од оснивања званично ограђивао од било каквог политичког рада временом је Швапско-немачки просветни савез преузео ингеренције Немачке партије угашене 1929. године. У недостатку политичке опције све очи пропагандне машинерије Трећег рајха биле су упрте у Културбунд који је својим утицајем и деловањем требало да политички обједини све Немце у Југославији. Иако се након личних несугласица и политичког несллагања руководства Културбунда и Обновитеља стекао утисак да те две сукобљене струје не могу функционисати заједно, сплет околности је ипак довео до њиховог приближавања. То се посебно осетило након што је Немачка такозваним аншлусом 13. марта 1938. године припојила Аустрију и дошла на границу Краљевине Југославије.

Аншлус Аустрије није пропраћен са симпатијама у Југославији као додуше ни у остатку Европе. Како се касније показало био је то само почетак остваривања немачких територијалних претензија које ће довести до светског сукоба. У европским политичким круговима шпекулисало се о следећем Хитлеровом потезу. На челу владе краљевине Југославије стајао је Милан Стојадиновић док је његова Југословенско-радикална заједница одржавала тесну већину у парламенту. Као несумњиво способан и прагматичан политичар, који никад није крио своје симпатије према Немачкој, стекао је поверење вођа фашистичких земаља у окружењу. Он се у својој политици доста ослањао и на Немачку заједницу у земљи.

⁷ ИАНС, Ф. 174, 1249/38.

⁸ ИАНС, Ф. 174, 1336/37.

Све док је Стојадиновић био на власти, руководство Немачке је подстицало подршку његовој политици међу југословенским фолксдојчерима.

Тако је у пролеће 1937. године формирано и Југословенско-немачко друштво. Међутим, спољна политика, приједи и пријатељски говори нису скренули пажњу надлежних са деловања Културбунда. Тако је Краљевска банска управа Дунавске бановине 30. јула 1938. године упутила свим својим среским начелницима захтев да се: *„најхитније прикупе и доставе подаци о свим постојећим културно просветним друштвима немачке националне мањине који морају да садрже поред основних података о једној особи и његов политички ангажман, став о аншлусу и имовини...”*⁹ Извештаји су брзо почели да пристижу. У једном од њих општинска управа Нови Футог реферише да у том месту постоји немачко певачко друштво „Венац” основано још 1909. године. Друштво није учлањено у Културбунд и броји 49 чланова. Даље се у извештају наводи да управни и надзорни одбор друштва чини 14 особа, које су дате поименце са својим занимањем, имовинским стањем и у том тренутку врло битном ставком која се односила на расположење пре и после аншлуса. Интересантно је истаћи и да су сви наведени били чланови Југословенске радикалне заједнице. Готово идентична ситуација је била у Новим Шовама одакле је среском начелству послат списак чланова управног одбора мушког певачког друштва у тој општини. Поред основних података ишао је и став о аншлусу и политичка припадност. Опет су сви чланови друштва били чланови ЈРЗ-е, а сматрали су се лојалним грађанима који нису променили лојалан став ни након аншлуса.¹⁰ Док је власт постепено прикупљала податке тражећи „сумњиве елементе” међу Немцима дотле је Културбунд проширио своју делатност. Покренута је идеја о летовању немачке деце из Београда по немачким селима у унутрашњости која је и заживела. Како стоји у доставници управе полиције у Новом Саду Краљевској банској управи Дунавске бановине 11. јула 1938: *...у Новом Саду се води акција са паролом „Београдска деца на село”. Ова акција води се у циљу да немачка деца настањена у престоници наше земље школски одмор проведу на селу у средини немачке породице како би ту научили правилно немачки језик, а поред тога ту би им се пружила прилика да на извору упознају немачке народне обичаје.*¹¹ Дошла и јесен, а са њом ново престројавање Европе и нова промена граница. Судетска криза достигла је свој врхунац. Западне силе, Француска и Велика Британија су попустиле пред Хитлером и потписале Минхенски споразум којим је Немачкој признато право на Судете. Британски премијер Невил Чемберлен махао је примерком споразума на лондонском аеро-

⁹ ИАНС, Ф. 174, 1204/38.

¹⁰ ИАНС, Ф. 174, 1204/38.

¹¹ ИАНС, Ф. 174, 1145/38.

дрому говорећи да је тиме Европи обезбеђен мир. Да је погрешно увериће се само годину дана касније. Немачке претензије нису стале добијањем судетске области. У Краљевини Југославији спремали су се нови избори. Милан Стојадиновић је и даље рачунао на апсолутну подршку Шваба. Председника Културбунда Јохана Кекса одликовао је орденом Светог Саве, а Немци су током децембра развили доста широку кампању са паролом „ни један немачки глас не сме да падне у корист опозиције”. Међутим, истог тог децембра десило се нешто што није могао да спречи ни премијер владе. Под све већим притисцима, Рајха али и приближавањем политичких ставова дошло је до уједиња Културбунда и Обновитеља. До свечаног чина уједињења дошло је 18. децембра 1938. године у Новом Саду.¹²

Даљи ток догађаја могао се наслутити. Млађи и фанатичнији кадар Обновитеља почео је да преузима структуру Културбунда. Било је само питање времена када ће у потпуности преузети организацију. Кључан догађај за даљу историјску улогу Културбунда догодио се 30. априла 1939. године. Јохан Кекс поднео је оставку на место председника. Њега је 6. августа исте године наследио Јанко Сеп, умерени Обновитељ. Тако је и формално отворен пут утирању нацистике идеологије међу Немце у Југославији. Европа је ишла ка глобалном сукобу. Након Судетске области, Хитлер је распарчао Чешку, а од Словачке направио сателитску државу Рајха. У Југославији Стојадиновић више није био на челу владе, а спољну политику Краљевине Југославије преусмерио је Кнез Павле. Немачка је сваким даном бивала све опаснији противник.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

1. Историјски архив Града Новог Сада, фонд Среско начелство Нови Сад (1924–1941)
2. Статути Швапско-Немачког Просветног савеза Нови Сад, Нови Сад, 1931.

ЛИТЕРАТУРА

1. Јосип Мирнић, *Немци у Бачкој у Другом светском рату*, Нови Сад, 1974.
2. Бранко Бешлин, *Весник трагедије – немачка штампа у Војводини 1933–1941*, Нови Сад, 2001.
3. Слободан Маричић, *Суседи, целати, жртве – Фолксдојчери у Југославији*, Београд, 1995.
4. Енциклопедија Новог Сада, књига 12, Нови Сад, 1996.

¹² Јосип Мирнић, нав. дело, 49.

MILUTIN DROBNJAK
Novi Sad

ORGANISATION UND TÄTIGKEIT DES SCHWÄBISCH-DEUTSCHEN
KULTURBUNDES AUF DEM GEBIET DES BEZIRKS NOVI SAD 1931-1939

ZUSAMMENFASSUNG: Diese Arbeit ist ein Versuch, die Tätigkeit und Bedeutung des Kulturbundes darzustellen, beziehungsweise des Schwäbisch-deutschen Kulturbundes in Novi Sad, entstanden durch die Bestrebungen der deutschen Minderheit im Staat der Südslawen. Obwohl es praktisch unmöglich ist, auf nur einigen Seiten eine vollständige Geschichte zu geben und ein vollständiges Bild von der Tätigkeit einer mehrjährigen Organisation zu schaffen, habe ich mich bemüht, durch die Darstellung von Dokumenten von verschiedenem Inhalt und Charakter (vom Gründungsakt und Statut über Mitglieder- und Brüdervereinigungsverzeichnisse bis zur politischen Propaganda und deutschen nazistischen Ideologie), alle ihre Besonderheiten darzustellen. Der Kulturbund war jedenfalls die wichtigste Organisation, um die sich Volksdeutsche in Jugoslawien versammelt hatten. Mit der Zeit hat er seine Hauptrolle als gewöhnliche Bürgergruppe überstiegen und die Führung bei der Verwirklichung von Ambitionen und Wünschen der deutschen Gemeinschaft übernommen. In seinen Reihen war die Mehrheit der schwäbischen Intelligenz versammelt. Die Leitung des Kulturbundes stellte sich den Herausforderungen, die an Europa in den 30-er Jahren des letzten Jahrhunderts gestellt wurden. Der Machtantritt der nazionalsozialistischen Partei in Deutschland und deren leidenschaftliche Rhetorik wurden in Jugoslawien nicht übersehen. Immer mehr Anhänger von Hitler in der damaligen Donaubanschaft erschütterten den gemäßigten Standpunkt des Kulturbundes und zwangen ihn nachzulassen. Die extreme Rechtsfraktion, die Erneuerer, ebneten mit der Zeit ihren Weg zum Kulturbund, und verwandelten ihn so in einen Exponenten der Politik des Dritten Reiches.

Die Arbeit beruht vorwiegend auf den Dokumenten des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad, Bestand Nummer 174, Bezirksamt Novi Sad, die ein Bild über die Tätigkeit der Organisation während ihres gesamten Bestehens geben.

SCHLÜSSELWÖRTER: Kulturbund, Novi Sad, Volksdeutsche, Bezirksamt Novi Sad, Donaubanschaft

ПРИКАЗИ, ПРЕВОДИ И РЕЦЕНЗИЈЕ

ДР СЛОБОДАН БЈЕЛИЦА
Филозофски факултет, Нови Сад

Димитрије Боаров и др Ранко Кончар:
СТЕВАН ДОРОЊСКИ – ОДБРАНА АУТОНОМИЈЕ ВОЈВОДИНЕ,
Музеј Војводине, Нови Сад, 2011.

Наша историографија до сада није посветила довољно пажње периоду након Другог светског рата – времену социјалистичке Југославије. Током осамдесетих година прошлог века отпочело се са систематским истраживањем историјских догађаја и процеса прве деценије након ослобођења 1945. године, да би деведесете прекинуле тај природан развој историјске науке и кренула је ревизија њених дотадашњих достигнућа – пре свега у погледу Другог светског рата. Тек последњих година, увидевши значај који прошлости Хладног рата дају стране развијене историографије, и историчари са нашег простора су почели слободније да се одлучују да закораче у шездесете и седамдесете године XX века. Тако смо добили више значајних књига на тему спољне политике друге југословенске државе, пре свега у вези са њеном истакнутом улогом у Покрету несврстаних, док је, нажалост, њен унутрашњи развој остао ван жиже интересовања историјске науке, иако је управо он кључан за разумевање феномена распада Југославије и свих његових последица, које и дан данас осећамо.

Покушај да се та недопустива празнина делимично попуни представља монографија Димитрија Боарова и др Ранка Кончара: *Стеван Дороњски – одбрана аутономије Војводине*. Ова биографија Стевана Дороњског, написана из пера два врсна познаваоца наше новије историје, представља уједно и преглед историје Војводине у протеклом веку, од преломне 1918. до године смрти Дороњског – 1981, у предвечерје распада Југославије. Упоредо са биографијом Стевана Дороњског, користећи његову заоставштину, али и архивске изворе, оновремену периодику и релевантну литературу, аутори предочавају све историјске процесе који су задесили Војводину у двадесетом столећу.

Након уводног поглавља, у коме је приказана историјска генеза идеје о аутономији Војводине у Хабзбуршкој монархији, односно југословен-

ској краљевини, описано је детињство и рана младост личности којој је књига посвећена. За будуће политичко усмерење Стевана Дороњског биле су пресудне социјалне неправде са којима се још као дете сусрео и које је чврсто желео да превазиђе и промени. Стога ни не чуди опредељење за покрет који је обећавао олако решење овог вечитог проблема – комунистички, са којим се голобради Крчединац сусрео као ђак славне Карловачке гимназије. Већ као гимназијалац, односно студент београдског Ветеринарског факултета, Дороњски је постао члан СКОЈ-а и КПЈ.

Трећа глава књиге, симболично названа „Војвођански Иво Лола”, говори о блиставом политичком успону Стевана Дороњског током ратних година. Од борца и комесара Подунавског партизанског одреда постао је један од најистакнутијих вођа војвођанске партизанске омладине – секретар Покрајинског комитета СКОЈ-а и УСАОЈ-а. Иако сам Дороњски није био укључен у тадашње унутарпартијске распре око статуса Војводине, аутори детаљно анализирају разлоге за далекосежну одлуку врха КПЈ да Војводина 1945. године постане аутономија у саставу Србије, а не директно федерације.

Прве послератне године Дороњски је провео у Београду на дужности високог омладинског функционера. Крајем 1948. године, у жеку сукоба са ИБ-ом, распоређен је у Нови Сад, где постаје члан ПК. Са тог положаја је Дороњски пратио све тегобе које су погађале његов Срем – откуп, колективизацију на селу и друго. Поштујући партијску дисциплину, Дороњски је и сам учествовао у свему томе, али се из његових успомена види да му је тешко падала неправда која се обрушила на војвођанско село. У оквиру исте главе Кончар и Боаров анализирају карактер и последице наведених друштвено-економских мера, које су у највећој мери напуштене почетком педесетих година прошлог века.

Управо у то доба (1951.), са тридесет и две године, Стеван Дороњски је постао први човек војвођанске партијске организације, што је остао колико нико ни пре ни после њега није – пуних дванаест година. То време је било обележено приметним привредним заостајањем Војводине, које је, по претпоставци писаца ове књиге, код Дороњског и развило идеју о потреби даље политичке еманципације војвођанске аутономије. Током своје „владавине” Дороњски никада није запостављао потребу очувања међунационалног склада на простору Војводине и борбе против свих облика национализма и шовинизма – чему је посвећено посебно поглавље. Такође, био је један од ретких комунистичких функционера који се није мирио са соцреалистичким шаблоном те је пружао подршку модернијим кретањима у култури и уметности. Захваљујући њему, сазнајемо, Новосађани су уживали у Галерији Матице српске, Павла Бељанског, окупљали се на Трибини младих итд. Дружио се са водећим књижевницима и уметници-

ма, не марећи што су неки од њих већ тада имали статус дисидената – Миле, Ћосић, Исаковић и др.

Увиђајући неопходност научног напретка за даљи развој Војводине, Дороњски је, по мишљењу аутора, умногоме допринео оснивању Новосадског универзитета. Схватајући значај пољопривреде као основне војвођанске привредне гране, Дороњски се највише посветио њеним проблемима, истовремено не заборављајући ни потребе индустрије, која је у Војводини била у великом заостатку. И управо су економски разлози били повод великог сукоба око аутономије Војводине почетком шездесетих, коме је и посвећен највећи део књиге. Покушавајући да заинтересују Тита и Кардеља за проблеме са којима се војвођанска економија суочавала, покрајинско руководство је дошло у сукоб са партијским врхом Србије, иза кога је као неприкосновени ауторитет стајао моћни Александар Ранковић.

Спорови су се убрзо пренели и на терен текуће уставне реформе. Одбијајући покушаје децентрализације Републике Србије на уштрб покрајинских права, Дороњски је дошао у сукоб не само са србијанским кадровима, него и са најмоћнијим београдским Војвођанином – Јованом Веселиновим Жарком. Коначно, по питању степена аутономије доћи ће до раскола унутар војвођанског ПК 1961–1962. године, који ни након привидног помирења задуго није био превазиђен. Иако је као жртва тог сукоба Дороњски 1963. године био смењен са места секретара ПК и распоређен на мање важне дужности у Београд, Кончар и Боаров његов одлучан отпор сматрају кључним фактором у „одбрани” аутономије Војводине у том моменту. Слагали се или не са политичким идејама Стевана Дороњског у погледу аутономије, не може му се оспорити доследност која није карактерисала већину водећих војвођанских комуниста тог доба, без обзира којој су, од две супротстављене фракције, припадали.

Политичка каријера јунака ове књиге поново је кренула узлазном линијом након Брионског пленума и политичке ликвидације Александра Ранковића, који је вероватно и стајао иза поменуте смене Дороњског. Процесу уставне реформе, који је отпочео 1967. године а окончан доношењем Устава седам година касније, са правом је у овој монографији посвећена значајна пажња. У исто време је текао низ политичких обрачуна у врху Савеза комуниста, од којих је Војводину најтеже погодила „чистка” тзв. либерала. У том погледу Стеван Дороњски је непоколебљиво следио курс Јосипа Броза Тита, чији је миљеник, по тврдњама многих, несумњиво био.

Наредна глава обухвата период од доношења Устава из 1974. године до смрти Дороњског, како је у наслову наглашено – „време највећег просперитета Војводине”. Детаљно приказујући конкретне резултате који су у току тих година постигнути, аутори сведоче са коликим је интересовањем Стеван Дороњски учествовао у креирању економске политике Војводине, истовремено одбијајући захтеве из Београда за ревизију тек донетог уста-

ва. Било је то време врхунца политичке каријере Стевана Дороњског. Као представник Војводине у Председништву СФРЈ, као и Председништву СКЈ, уочи и након Титове смрти, Дороњски је био најистакнутији војвођански политичар тог доба. Релативно млад, тек прешавши шездесету, свакако да је могао одиграти значајну улогу у последњој деценији, уочи распада државе да га смрт није сустигла 1981. године.

Завршавајући листање ове обимне књиге читалац ће наићи на документарни додатак – избор из богате заоставштине Стевана Дороњског: његове дневничке и мемоарске белешке, записнике са важних партијских скупова на којима се расправљало о судбини војвођанске аутономије и, не мање важно, белешке са састанака са Титом. Не устручавајући се да изнесу смеле претпоставке, али увек поткрепљене документарним или аутобиографским изворима, Ранко Кончар и Димитрије Боаров су се потрудили да максимално објективно прикажу једну личност и једно време бременито дилемама које оптерећују и нашу стварност. Стога ће ова књига свакако бити темељ сваког будућег проучавања прошлости Војводине у време социјализма, али и крупнијих општејугословенских процеса, у којима Дороњски није играо малу улогу.

МР ДЕЈАН ЈАКШИЋ, виши архивиста
Архив Војводине, Нови Сад

Ласло Сеги / Szögi László:
СТУДЕНТИ СА ДАНАШЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ ВОЈВОДИНЕ НА
ЕВРОПСКИМ УНИВЕРЗИТЕТИМА 1338–1919 /
VAJDASÁGI DIÁKOK AZ EURÓPAI EGYETEMEKEN 1338–1919,
Архив Војводине, Нови Сад, 2010, стр. 442.

Двадестогодишње истраживање које води проф. др Ласло Сеги (Szögi), мађарски историчар и архивиста, има за циљ прикупљање и израду целокупне базе података о студентима са територије некадашње Угарске на иностраним универзитетима у периоду од 1100. до 1918. године, претежно на основу архивских докумената. Пре овог, српског издања, објављено је 16 томова са скоро 70.000 прикупљених података о уписима на иностране универзитете, а публикавање осталих података је у току. Ближи циљ му је да се створи рачунарска база података са око сто хиљада уписаних студената, која је ће бити погодна за најразличитије обраде, како би служила бројним научним истраживањима. Већ постојећа база података омогућава издвајање података за поједине регије који се могу анализирати према разним параметрима. Анализа може да укаже на нове односе на одређеном простору у погледу историје културе и образовања, промене у националности и вероисповести, да са много података допринесе истраживању историја мањих заједница, значајних личности у историји, култури, науци и/или појединих породица и др.

Истраживање студирања у иностранству омиљена је тема историјске науке у централној Европи, јер је у историји бројних народа одлазак у иностранство вековима била једина могућност стицања високог образовања. Немачка историографија придаје изузетну пажњу проучавању иностраног школовања немачких студената у средњем и новом веку и богатим међународним везама немачких универзитета. Та тема је обрађивана у многим књигама, научним и стручним радовима, на конференцијама и истраживањима која су резултирала објављивањем изворних докумената. Унутар

те теме посебно је праћена повезаност универзитета и историографије у XIX веку.

За народе средње, источне и јужне Европе, који су стицајем историјских околности имали слабије развијен универзитетски систем, истраживање студирања у новом веку служи и важном политичком циљу. За формирање националне интелигенције у политичком и привредном животу као и за водеће личности националне културе, незаобилазну и важну улогу су имали инострани универзитети. У новије доба, немачки високошколски систем имао је највише утицаја, међу осталима, на народе Дунавског региона као и на цео Балкан. У овим крајевима или још нису постављали универзитети или су били у фази формирања, и разумљиво је да су студенти у интересу високог образовања бирали прворазредне европске универзитете и високе школе. Појединачну жељу за школовањем, нарочито од друге половине XIX века, допунила је и активна државна подршка, политика стипендирања и свесно изграђивање међународних веза.

Према Сегијевим досадашњим сазнањима, у средњем веку до Мохачке битке, са територије историјске Угарске на европске универзитете уписало се отприлике 12.000 студената. Њихов број на почетку новог века, односно између 1526. и 1800. године износио је 27.000 уписа, а у периоду од 1801. до 1919. године било је око 58.000 уписа, од тога једна трећина, отприлике 20.000 лица кренуло на студије у иностранство после 1890. године. Наравно, број оних који су студирали у иностранству није био толики, него је био мањи, јер је једна особа могла да се упише и на више факултета. Свакако да је Угарска у свим овим периодима превазишла европски просек. Један од разлога је наравно доста касна изградња мрежа домаћих факултета, а други разлог је значајна мотивација, која је обележила ове просторе без обзира на националну и верску припадност. Постојала је велика друштвена потреба, могло би се рећи и обичај, да се знање стиче у најугледнијим културним центрима Европе.

Аутор је у овој књизи издвојио податке из своје базе који се односе, или за које се претпоставља да се односе на данашњу територију АП Војводине, желећи да расветли прошлост студирања у овој географској области. Књига садржи све податке који су се могли сакупити за период пре турске владавине, укључујући и територију Срема. Средњовековни период приказан је у посебном поглављу, јер су се овде подаци морали открити другачијим методом. Овде су, у одсуству презимена, публиковани подаци у оквиру појединих универзитета хронолошки, према редоследу личних имена. У поглављу „нови век” расположиви подаци сврстани су према хронолошком реду унутар појединих универзитета и према презимену. Важно је истаћи да се од XVI века истраживања ограничавају на линију Драва–Дунав, дакле нема података о Срему у новом веку. Прикупљање тих података превазишло је, како сам аутор наводи, материјалне и времен-

ске могућности истраживања. Приликом састављања базе података, нису се, такође, могле пратити каријере појединих личности, што у случају више хиљада појединаца није било ни могуће. Слика о традицији студирања у АП Војводини биће потпуна тек кад буде откривен и, свакако знатан, списак студената који су се школовали на мађарским факултетима и вишим школама до 1918. године. Без тих података не може се формирати комплетна и стварна слика о студирању у регији и формирању слоја интелигенције у АП Војводини.

Свесни значаја ове теме и обрађених података, Архив Војводине и његови стручни радници потрудили су се, да ову књигу објаве у нашој библиотеци *Посебна издања*. Књига је двојезична, на српском и мађарском језику, преводилац уводне студије на српски језик била је Жужана Мезеи, архивиста Архива Војводине. Изузетан допринос овом издању, својим стручним саветима и корисним сугестијама, дала је проф. др Љубинка Трговчевић Митровић са Факултета политичких наука у Београду, која је била и рецензент ове књиге. Уреднички посао је стручно и савесно обавио Владимир Иванишевић, виши архивиста, а значајну улогу у језичком обликовању текста на српском језику, имала је Весна Башић, лектор и архивиста. У *Уводу* се, уз помоћ детаљних табела, анализирају и коментаришу добијени подаци. Истаћи ћемо неке чињенице и укратко представити целине *Увода* наводећи наслове припадајућих табела у заградама.

*

Бројно стање (1. Број студената са данашње територије Војводине према регијама и раздобљима 1338–1919; 2. Студенти са данашње територије Војводине на европским универзитетима пре турског освајања по периодима од 25 година; 3. Студенти са данашње територије Војводине на универзитетима у Европи у средњем веку). Свеукупно у средњем и новом веку регистровано је 3.863 уписа у базу података са територије Војводине, од тога 250 у средњем веку на 10 универзитета, што чини око 2% укупно уписаних на државном нивоу. Огромна већина (229) била је уписна на факултете у Кракову и Бечу.

Студенти у средњем веку са данашње територије Војводине према месту рођења (4. Број студената са данашње територије Војводине према средњовековним жупанијама; 5. Списак насељених места према броју уписаних студената са данашње територије Војводине (више од 3 уписана студента), који су у средњем веку слали ђаке на европске универзитете. Преко половине уписаних било је са подручја Срема, а из Баната је стигао мали број особа. Практично сви студенти били су из трговишта поред Дунава, највише из Сремске Каменице (56).

Бројно стање пегрегрина у новом веку (6. Студенти са данашње територије Војводине на европским универзитетима у новом веку по периодима од 25 година; 7. Студенти са данашње територије Војводине на универзитетима Хабзбуршке монархије у институцијама ван Угарске и у Србији – по периодима; 8. Студенти са данашње територије Војводине на универзитетима у Немачкој – по периодима; 9. Студенти са подручја данашње Војводине на универзитетима у Швајцарској, Холандији, Италији, Енглеској, Француској и Белгији – по периодима; 10. Број студената са данашње територије Војводине на европским универзитетима рангиран према томе да ли је уписано више од 38 особа (1%)). Укупно је са посматраног подручја забележено 3.613 уписа на 110 високошколских установа у новом веку. После времена турске доминације, који је искључио ове крајеве из европског развоја, право нововековно студирање почиње тек у другој половини XVIII века да би свој врхунац достигао у другој половини XIX века. Студенти су ишли у све европске регије али их је највише похађало бројне немачке универзитете, затим следе установе из осталих делова Хабзбуршке монархије, Швајцарске (Цирих) и знатно мање у осталим земљама.

Студенти са данашње територије Војводине према народности/ националности (11. Студенти са данашње територије Војводине на страним универзитетима – према народности/ националности у периоду 1707–1919. године). После времена кад је верска припадност била главна карактеристика, тачне податке о народносној припадности добијамо тек после 1850. године. Ипак, са великом прецизношћу се може проценити да је највише било Срба, затим Немаца, мање Мађара и Јевреја (око 36, 32, 13, односно 11 %), а присутност других је симболична.

Студенти према месту порекла у новом веку (12. Студенти са данашње територије Војводине према административним јединицама у новом веку; 13. Списак насељених места по броју студената у случају а које више од 20 уписаних ђака било на страним универзитетима у новом веку). Лишени података за Срем, како смо навели, констатујемо да је највише било, око половине, ђака из Бачко-бодрошке жупаније. По броју студената предњачи град Нови Сад (460), затим Панчево, Велики Бечкерек (Зрењанин), Вршац (309, 274, 249).

Студенти са данашње територије Војводине према вероисповести (14. Могућа подела студената са данашње територије Војводине по вероисповести). Без потпуних података, овде аутор даје табелу информативног карактера. Број православца подудара се са бројем Срба и незнатног броја Румуна (17), католици и евангелисти били су шаролики по националној припадности, али у обе групе преовладавају Немци. Могући проценат православца био је 37, римокатолика 34, Јевреја 11, евангелиста 10, а реформата 7 %.

Студенткиње са данашње територије Војводине. Током XIX века наилазимо на студенткиње, у овој бази их има 108.

Студенти према универзитетима и струкама (15. Студенти са данашње територије Војводине према наукама које су студирали). Највише се студирало право, медицина и инжењерске науке (662, 613, 593).

Студенти са данашње територије Војводине према друштвеним слојевима (16. Студенти са данашње територије Војводине према занимању оца или старатеља). За четвртину студената нема података, а међу онима за које има највише их је из трговачких породица (510), следе их у подједнаком броју они из породица, интелектуалаца, чиновника, занатлија и официра (321, 295, 287, 274).

Студирање на другим универзитетима. Било је студената, скоро 800, који су се школовали на два, три и више универзитета, па се више пута појављују у бази.

Организација чињеница у бази података. Ради бољег информисања истраживача аутор даје преглед података који су тражени током истраживања и начина њиховог изношења: 1. *Име*; 2. *Означавање бискупије* (одакле је студент стигао); 3. *Место рођења*, односно порекла; 4. *Податак о националној припадности*; 5. *Година старости студента*, односно датум рођења; 6. *Занимање родитеља или старатеља*; 7. *Вероисповест*; 8. *Датум уписа*; 9. *Датум кад је напустио универзитет*; 10. *Тачан назив једног или више (уписаних) факултета*; 11. *Академске гимназије (разред)*; 12. *Место претходне средње школе*; 13. *Место претходног или следећег универзитета*; 14. *Научни степен који је стечен на универзитету (и датум)*; 15. *Изворни документ* (употребљавана литература). Наглашава да су у базу уписане само оне чињенице које су тачно могле да се утврде из изворних докумената.

Структура базе података Сваки студент и сваки упис добили су сопствени број у бази података, набрајани су према редоследу појединих образовних установа. Подаци, следећи одређена правила и скраћенице, наводе се, неједнако за средњи (мање детаља) и нови век, следећим редом: а) Име студента; б) Вероисповест (и народност); в) Година старости студента; г) Време и место рођења студента; д) Занимање или стараоца; ђ) Време уписа; е) Назив факултета на универзитету; ж) Време одласка са универзитета; з) Остали похађани универзитети; и) Претходно средњошколско школовање; ј) Бискупија порекла; к) Напомена. *Увод* још доноси: преглед кодних бројева нововековних територијалних јединица, списак скраћеница у бази података, *Списак извора/ литературе за средњовековну базу података* и *Списак извора/ литературе за нови век*.

За лако проналажење жељених података на крају су израђени регистри у којима се тражена особа или њено место порекла налазе по редном броју у бази/ књизи. Именски регистар подељен је према два посматрана

периода: **Именски регистар студената са данашње територије Војводине у средњем веку**, и **у новом веку**. Презимена у новом веку дата су према начину писања народа којем особа припада или онако како су забележена са назначеним ортографским варијантама презимена (нпр. *Pavlovics*, *Pavlovits*, *Pawlovits*, *Pawlowits*, *Pawlowitz* → *Pavlović*), а имена у облику како су нађена (нпр. *Pavlović Nicolaus*). Регистар за средњи век устројен је абecedно према личним именима студената, најчешће заједно са именом оца (патроним) и местом или области порекла (нпр. *Johannes Nicolai de Camenecz*, *Thomas Johannis de Petrowaradini*) из латинског предлошка. Географски појмови изложени су у два дела (**Географски регистар на српском језику** и **на мађарском језику**) према садашњим облицима у оба језика.

*

Подаци из образоване базе су до сада разматрани са више важних аспеката. Овом приликом расветљавају се традиције студирања на територији данашње АП Војводине. Публиковањем ове базе података биће олакшан даљи рад мађарским и српским историчарима и другим истраживачима. Сигурни смо да ће ова књига послужити бољем упознавању културне историје наше регије, откривању заједничке историје и бити основа за разна научна истраживања.

Душко ПАНТЕЛИЋ, архивиста
Историјски архив Града Новог Сада

ЗЛОЧИНИ ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА У ВОЈВОДИНИ,
I ГРУПА МАСОВНИХ ЗЛОЧИНА –
УЛАЗАК МАЂАРСКЕ ВОЈСКЕ У БАЧКУ И БАРАЊУ 1941. ГОДИНЕ,
Приредио др Драго Његован,
Прометеј и Мало историјско друштво, Нови Сад, 2011. године

Издавачка кућа Прометеј и Мало историјско друштво из Новог Сада покренули су 2009. године едицију *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини* у којој су досад објављене четири књиге: *Рација, III група масовних злочина у Бачкој* (2009), *Акција Виктора Томића и Покретни преки суд у Срему 1942. – V група масовних злочина у Срему* (2010), *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини против Јевреја* (2011) и *Улазак мађарске војске у Бачку и Барању 1941. – I група масовних злочина* (2011). Приређивач свих књига је др Драго Његован, музејски саветник у Музеју Војводине. Књиге из ове едиције представљају публиковане интегралне текстове елабората које је сачинила Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини. Комисију је формирао Главни народноослободилачки одбор Војводине 21. новембра 1944. године на основу одлуке донете на Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу 1943. године. Злочини су подељени у више категорија, а за сваку су сачињени елаборати који су садржали описе злочина, подстрекаче и извршиоце, и послужили су као докази на суђењима организованим пред војним и цивилним судовима.

У прву групу злочина сврстани су злочини окупатора и њихових помагача почињених у првим данима рата. Елаборат *Улазак: Масовни злочини мађарских фашистичких окупатора приликом уласка мађарске војске у Бачку и Барању* приказује страдање Срба, Јевреја и другог становништва у насељима Бачке и Барање током запоседања ових области од стране мађарске војске. Елаборат се чува у Архивској збирци Музеја Војводине под инвентарним бројем 25867 и доступан је истраживачима који су га кори-

стили за писање бројних студија и чланака из историје Другог светског рата, али је сада први пут објављен његов интегрални текст.

Елаборат је подељен у неколико делова. У првом делу: *Масовни злочин мађарских фашистичких окупатора приликом уласка мађарске војске у Бачку и Барању* дат је приказ уласка мађарских трупа које, том приликом, нису наилазиле на било какав отпор југословенске војске, али су инсценирале сукобе да би поседање ових области представиле као сложену војну операцију и нашле оправдање за злочине (убиства, злостављања, хапшења, пљачкања) које су притом починиле. У другом одељку *Страдање српског, словенског и јеврејског становништва у појединим местима Бачке приликом уласка мађарске окупаторске војске* описани су злочини почињени у следећим местима: Суботица, Сомбор, Сента, Хоргош, Стара Кањижа, Бајмок, Пачир, Бачка Топола, Кула, Алекса Шантић – Риђица – Станишић, Бођани – Вајска – Дероње, Црвенка – Стари Сивац, Србобран, Сириг, Чуруг, Нови Сад. Прикупљени докази и изјаве сведока јасно показују да су почињени злочини спровођени плански, са намером да се запоседање окупираних територија искористи за ликвидирање што већег броја Срба, других Словена и Јевреја. Како југословенска војске није пружала отпор, мађарске окупацине снаге, уз сарадњу дела домаћег мађарског и немачког становништва, фингирале су отпор четника, комуниста и других дестабилизујућих елемената. У наредном делу *Злочини окупатора у осталим местима Бачке и Барање* описани су злочини почињени у мањим местима ових области.

У посебном одељку елабората *Циљ масовних злочина окупатора приликом уласка њихова у Бачку и Барању* констатују се чињенице из којих се види да су злочини почињени свуда „на исти начин, по унапред утврђеном и разрађеном плану са одређеним циљем”. Прва чињеница је да је тежња мађарских окупатора била да се при самом уласку војске побије што више српског, словенског и јеврејског становништва. Друга чињеница је да је окупатор настојао да што више бројчано умањи српски и остали словенски живаљ. Трећа чињеница је да је сарадња чланова организованих „народних стража” – „немзетера” била спонтана, добровољна и са циљем да се пружи помоћ окупатору да оствари своје намере. Четврта утврђена чињеница је да су окупатори инсценирали пуцњаву да би показали како су наишли на организовани отпор. Пета чињеница је да су окупатори фингирали пуцњаву и сукобе са родољубима искључиво због тога да би нашли оправдање за масовне злочине. Шеста чињеница је да су само мађарске окупаторске снаге употребљавале оружје, јер на њиховој страни није било ни мртвих ни рањених. Ове чињенице јасно доказују да је тежња окупатора била „етно-биолошко истребљење и материјално упропаштавање српског, словенског и јеврејског становништва Бачке и Барање”.

У следећем делу Жртве – оштећеници и штета, наведени су подаци о броју убијених лица (1001), лица оштећених другим злочинима (6420), причињеној материјалној штети, као докази приложени су пописи жртава, оштећеника, искази о жртвама-оштећеницима и албум фотографија. У елаборату се даље наводе *Одговорна лица за масовне злочине почињене приликом уласка мађарске војске у Бачку и Барању*. На попису се налази 947 имена лица одговорних за злочине, од Миклоша Хортија, регента Мађарске и врховног команданта, Кароља Барте, министра војске, Хенриха Верта, начелника генералштаба, команданата мађарских окупационих јединица до домаћих Мађара и припадника других националности који су пружили подршку мађарској окупационој војсци. Елаборат садржи и *Азбучни именик ратних злочинаца* у коме су имена одговорних наведена по азбучном реду. На крају, приређивачи дају избор фотографија из збирке Музеја Војводине којима су илустровани почињени злочини побројани и описани у елаборату.

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Прилози за часопис *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада* достављају се Редакцији до 31. децембра текуће године за радове који ће бити објављени у мају наредне године. Радови се достављају секретару редакције или електронском поштом на адресе:

arhivns@neobee.net; arhivns@gmail.com.

Структура категоризованих чланака (за рубрике *Архивистика, Извори и Историографија*) је следећа:

- име и презиме;
- адреса аутора или установе у којој ради;
- наслов рада;
- сажетак (50-100 речи);
- кључне речи (3-10);
- текст (обима до једног ауторског табака – 16 страна);
- резиме на једном од светских језика (300–500 речи).

Прилози за остале рубрике не захтевају сажетак и кључне речи.

Форма текста:

- текст процесор *Word*;
- стил *Normal*;
- формат стране A4;
- маргине (cm): горе -2.5, доле – 7.2, лево – 2, десно – 6.3, гутер – 0;
- фонт *Times New Roman*, 14pt наслов, 12pt поднаслов (**bold**), 12pt основни текст, 10pt напомене;
- проред *Single*;
- напомене *Footnotes* у непрекинутом низу од 1 даље.

Слике, графикони, табеле и остали додаци који се прилажу уз рад достављају се одвојено од текста. Свака илустрација мора бити означена бројем, мора да има легенду и назначено место унутар текста где ће се наћи.

Примљени радови се не враћају.

Сви радови подлежу стручној лектури.

ПРАВИЛА НАВОЂЕЊА

МОНОГРАФИЈЕ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив дела - курсивом, место издања, година издања. Ако се наводи и број стране, пише се без икаквих додатака (стр., р., pp., ff., dd. и слично). После места издања не ставља се запета.

Пример: Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог устанка*, Нови Сад 2004, 218.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (на пример 2008²).

Уколико се у књизи помиње више места где је издата, наводе се прва два раздвојена цртом.

Пример: Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Нови Сад - Панчево 2003, 43.

ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА се наводи на исти начин као и монографије, а **НЕОБЈАВЉЕНА** (архивска) грађа наводи се на следећи начин: при првом навођењу пун назив архива, редни број и назив фонда, место архива, сигнатура предмета. У загради на крају обавезно написати скраћеницу под којом се води одређени архив и под којом ће се појављивати у следећим навођењима.

Пример: Историјски архив Града Новог Сада, Ф. 25, Гимназија „Јован Јовановић Змај“ Нови Сад, 143/1867. (ИАНС, Ф. 25)

ЧЛАНЦИ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив чланка - курзивом, назив часописа, новина или друге периодике, број и годиште, место издања и година (без запете између), број стране без икаквих додатака (као и код навођења књига).

Пример: Слободан Бјелица, *Трансформације идеје о аутономији Војводине*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 137, Нови Сад 2011, 509-520.

Пример: Andrej Mitrović, *Deutschland und Jugoslawien 1919-1933*, Зборник Филозофског факултета, Књ. 12, 1, Београд 1974, 567-575.

Уколико је назив часописа дуг, приликом првог навођења у заградама се наводи скраћеница под којом ће се периодика даље појављивати.

Пример: Васа Стајић, *Нови Сад, његов магистрат и културна прегнућа новосадских Срба*, Гласник Историског друштва у Новом Саду (ГИДНС), 6, 1-2 (14-15), Нови Сад 1933, 1-159.

Уколико постоји више аутора монографије или чланка (до четири), раздвајају се запетом. За више од четири аутора наводи се само први, а затим et. al.

Пример: Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 555.

Уколико се у раду цитира само један рад одређеног аутора, код поновљеног навођења тог текста, може се скратити име аутора на почетно слово иза кога стоји тачка, уз презиме аутора, следи скраћеница *нав. дело* (за српски језик) или скраћеница *op. cit.* (за стране језике).

Пример: Мелхиор Ердјухељи, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 341.

Скраћено: М. Ердјухељи, *нав. дело*, 428.

Уколико се у цитирању дела једног аутора текст налази на истој страници, а употребљен је у следећој фусноти, користи се реч Исто (српски језик), односно Ibidem (страни језици).

Пример: Мелхиор Ердјухељи, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 341.

Скраћено: Исто.

Уколико се цитира више радова истог аутора (књига или чланака), а пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, при поновном навођењу, после скраћеног имена и пуног презимена аутора, ставља се скраћени назив монографије или чланка, број стране.

Пример: Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској: Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи*, Нови Сад 2006, 72.

Скраћено: Д. Кириловић, *Помађаривање*, 84.

Уколико се цитира текст са више страна које су тачно одређене, оне се раздвајају цртицом, после чега следи тачка. Уколико се цитира више страна које се не одређују тачно, употребљава се реч *passim*.

Пример: Васа Стајић, *Грађа за политичку историју Новог Сада*, Нови Сад 1951, 41-49.

Скраћено: В. Стајић, *Грађа за политичку историју*, *passim*.

Када се цитира чланак у зборнику радова на страном језику, после назива зборника, у загради се наводе имена уредника. Уколико их је више ставља се ознака *eds.* пре њихових имена, ако је један уредник, испред имена је назнака *ed.*, односно одговарајућа скраћеница у другом језику (нпр. у немачком *Hrsg.*). Када се цитира чланак у зборнику радова на српском или јужнословенском језику, после назива зборника, у заградама се наводи име или имена уредника са назнаком *ур.* пре имена. После ових података наводи се издавач и година издања без запете између, број стране и тачка.

Пример: Ненад Лемајић, *О неким нејасним питањима из историје породице Белмужевих, Балкан и Панонија кроз историју* (ур. Славко Гавриловић), Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, Нови Сад 2009, 387-403.

Пример: Barbara Graziosi, *The Ancient Reception of Homer*, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford 2008, 29/33.

Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану италиком и датум приступања страници.

Пример: Југослав Вељковски, *Прва сређивања грађе новосадског магистрата*, <http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html>, 25. април 2012.

Страна имена транскрибују се на ћирилици на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме се наводи у заградама у изворном облику на страном језику курсивом, нпр. Ришеље (*Richelieu*).

ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ГРАДА НОВОГ САДА

Год. VI, бр. 6 (2012)

Издавач

Историјски архив града Новог Сада
Тврђава 7 и 9, Петроварадин

Лектура и коректура

Љубица Костић

Превод на немачки

Сара Самарџић

Припрема за штампу

Тихомир Светличић

Штампа

АЛФАГРАФ, Петроварадин

Тираж 350 примерака

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113 Novi Sad)

ГОДИШЊАК Историјског архива Града Новог Сада = Jahrbuch des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad / главни и одговорни уредник Богољуб Савин. – Год. 1, бр. 1 (2004)- . – Нови Сад : Историјски архив Града Новог Сада, 2004-. – 24 cm

Резимеи на нем. језику. – Годишње.

ISSN 1451-7817

COBISS.SR-ID 199239431